

ПОЛІТИЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ
Український науковий журнал
Видається з серпня 2003 р.

Вища атестаційна комісія України
визнала журнал фаховим виданням з
політичних і соціологічних наук
(Постанова Президії ВАК України
№1 – 05/10 від 10. 12. 2003)

Свідоцтво про реєстрацію: KB №5619 від 15.11.01
Засновники: **Український центр політичного менеджменту**
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
Національної академії наук України
Видавець: **Український центр політичного менеджменту;**
Шеф-редактор – **Анатолій Толстоухов**
Головний редактор – **Юрій Шайгородський**
Адреса: вул. Волоська, 3, Київ, 04070 Тел. 238-65-49
E-mail: 010@politik.org.ua
Електронна версія журналу розміщується на сайті
Українського центру політичного менеджменту:
www.politik.org.ua

• політологія • соціологія • психологія • конфліктологія

• Політичний менеджмент •

№1 (16)
2006

Редакційна колегія

Віктор Андрущенко, доктор філософських наук,
академік Академії педагогічних наук України,
ректор Національного педагогічного
університету ім. М. Драгоманова

Михайло Багмет, доктор історичних наук,
член-кореспондент Української академії політичних наук,
декан факультету політичних наук Миколаївського
державного гуманітарного університету ім. П. Могили

Віль Бакіров, доктор соціологічних наук, ректор
Харківського національного університету ім. В. Каразіна

Євген Бородин, кандидат історичних наук, доцент
Дніпропетровського регіонального інституту державного
управління Національної академії державного управління
при Президенті України

Микола Василенко, доктор фізико-математичних наук,
професор Одеського регіонального інституту
державного управління Національної академії
державного управління при Президенті України

Світлана Василенко, доктор політичних наук, професор
Одеської національної морської академії

Микола Головатий, доктор політичних наук, академік
Міжнародної кадрової академії, перший віце-
президент – ректор Міжрегіональної академії
управління персоналом

Марія Кармазіна, доктор політичних наук, головний
науковий співробітник Інституту політичних і
етнонаціональних досліджень Національної академії
наук України

Олексій Картунов, доктор політичних наук, академік
Української академії політичних наук, завідувач
кафедрою гуманітарних дисциплін Університету
економіки та права „КРОК”

Сергій Кисельов, кандидат філософських наук,
керівник магістерської програми „Політолог”
Національного університету „Києво-Могилянська
академія”

Ірина Кресіна, доктор політичних наук, завідувача
відділом Інституту держави і права Національної
академії наук України

Ольга Куценко, доктор соціологічних наук, заступник
декана соціологічного факультету Харківського
національного університету ім. В. Каразіна

Сергій Makeєв, доктор соціологічних наук, завідувачий
відділом Інституту соціології Національної академії наук
України

Микола Михальченко, доктор філософських наук,
член-кореспондент Національної академії наук України,
президент Української академії політичних наук

Володимир Полторак, доктор філософських наук,
директор Центру соціологічних і політичних досліджень
„Соціополіс”

Анатолій Романенко, заступник головного редактора
журналу

Фелікс Рудич, доктор філософських наук, академік
Української академії політичних наук, завідувачий
відділом Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень Національної академії наук України

Анатолій Толстоухов, доктор філософських наук,
шеф-редактор журналу

Микола Чурилов, доктор соціологічних наук,
генеральний директор ТОВ „TNS –Україна”

Юрій Шайгородський, кандидат психологічних наук,
президент Українського центру політичного
менеджменту, головний редактор журналу

Валентин Якушик, доктор політичних наук, професор
кафедри політології Національного університету
„Києво-Могилянська академія”

З М І С Т

ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ	
Лариса Нагорна. Екологія політики: метафорична модель чи операційне поняття?	3
Сергій Кононенко. Теоретичний плюралізм суспільствознавства і пізнавальні формації політології міжнародних відносин	11
ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ І ПРОЦЕСИ	
Олег Петров. Стратегії політичних сил на парламентських виборах 2006 року	18
Олег Траверсе. Політичне лідерство, національна еліта і практика модернізації суспільства	27
ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ	
Ірина Кіянка. Ідея середнього класу як гаранта стабільного розвитку	37
ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО	
Федір Медвідь, Михайло Гордієнко. Феномен „помаранчевої революції” в контексті розбудови громадянського суспільства	44
Сергій Червонописький. Український феномен „афганського” руху	56
Іванна Георгізова. Роль жіночих організацій у вирішенні соціально-економічних проблем	70
ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО	
Олег Маруховський. Сутність концепції демократичної участі	73
СОЦІОЛОГІЯ	
Наталія Левковська. Динаміка ціннісних орієнтацій молоді	85
Ольга Порфимович. Іміджеутворююча діяльність органів державної влади	94
ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ	
Світлана Брехаря. Сучасні теоретичні підходи до вивчення політичної ментальності	109
КОНФЛІКТОЛОГІЯ	
Олена Чижова. Конфлікт як прояв прагматизму в сучасному суспільстві	118
НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА	
Артем Біденко. Законодавчі аспекти управління українською національною безпекою	128
Андрій Іващенко, Сергій Вербицький. Нормативно-правове забезпечення стратегічного планування	140
УКРАЇНА І СВІТ	
Фелікс Барановський. Демократична інституціоналізація в Україні: євроінтеграційний контекст	152
Сергій Стоєцький. „Візове питання” в українсько-польських відносинах	159
НАУКОВІ КОНФЕРЕНЦІЇ	
Перші Курасівські читання	172
Такехіро Того, Негослав Остоїч, Валентин Якушик. Проблеми міжетнічного та міжконфесійного примирення в регіоні Західних Балкан	173
АКТУАЛЬНІ ВИДАННЯ	
Юрій Шайгородський, Катерина Меркотан. Багатопартійність і проблеми ідеологічної ідентифікації	176
КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ	
Вийшов у світ №1 (15) журналу „Соціальна психологія”	186

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України.
Протокол №8 від 29.12.2005 р.*

*За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах,
відповідальність несуть автори. Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.*

Підписано до друку 02.02.2006 р. Формат 70 x 100/16.

Офсетний друк. Ум.-друк. арк. 11,5. Облік.-вид. арк. 9,45. Зам. № 728. Наклад 600 примірників

Надруковано з готових фотоформ у видавництві "Дексі прінт"
36007, м. Полтава, вул. Маршала Бірюзова, 85

Екологія політики: метафорична модель чи операційне поняття?

Лариса Нагорна,

доктор історичних наук,

головний науковий співробітник

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень

НАН України

Чи може бути метафора продуктивною в науковому відношенні? Сучасна соціогуманітаристика впевнено відповідає на це запитання позитивно. Давно минули часи, коли теоретики Просвітництва відводили метафорі роль одного із засобів „прикрашання мови” чи навіть „чистого ошукування”. Постмодерністський дискурс похитнув позиції навіть найортодоксальніших традиціоналістів. Нині дослідження метафор стало одним із пріоритетних напрямів когнітивної лінгвістики, котра розглядає метафору як спосіб пізнання, структурування й пояснення світу.

Людина не лише застосовує метафори у мовленні – вона мислить метафорами. А, отже, науку не може не цікавити діапазон застосування метафор не тільки в популяризації наукового знання, але й у творенні нових смислів. У сфері політичних наук дослідження засобів метафоричного моделювання відкриває широкий простір для з’ясування залежності між використанням метафор у політиці й соціальним та психологічним кліматом у країні.

Переважаючі у політичному полі метафори, похідних від понять „хвороба”, „війна”, „гра”, пояснюються високим ступенем агресивності, тривожності, невизначеності світу, в якому доводиться жити сучасній людині. Реалії українського сьогодення в метафоричному дзеркалі набувають вигляду в кращому випадку „хвороб дорослішання”, а в гіршому – „війни всіх проти всіх”, „театру абсурду”. Тим часом продуктивні метафоричні моделі на основі понять „співпраця” чи „очищення” власну нішу в науковому дискурсі знаходять не часто. Виняток становить хіба що поняття „екологія культури”, введене в науковий обіг Д. Лихачовим ще в радянські часи і активно сприйняте сучасними культурологами. Зрідка говорять про екологію мистецтва, екологію мови. А от спорідненого

Лариса Нагорна

„екологія політики” не „видає” навіть всезнаючий Інтернет.

Існує, правда, уведене П. Дракером поняття „політична екологія”. Воно застосовується на означення впливу політичних рішень на екологічні проблеми і зворотного впливу екологічних чинників на політичну сферу. Терміном „критична політична екологія” позначаються дебати про статус екології, метафорою „світова політична екологія” – взаємодія держав на планеті.

Метафоричний вираз „екологія політики”, якого поки що немає в політичному і науковому дискурсах, мислиться принципово відмінним і за змістом, і за колоритом. Тією самою мірою, як екологія базується на захисті природи від нерозумних людських вчинків, екологію політики мають цікавити насамперед можливі негативні наслідки впливу незважених політичних рішень і дій на власне „довкілля”. Інакше кажучи, предметом пріоритетної уваги „екології політики” має стати „чистота” в політичному домі, дотримання норм політичної етики на всіх рівнях – владних структур, політичних об’єднань, окремих можновладців.

Оскільки взаємодія політичних акторів із своїм середовищем відбувається одночасно як у сфері права, так і в поведінковій сфері й у царині моралі, поняття „екологія політики” легко вписується в систему категорій і понять політичної етики. З-поміж споріднених понять цієї дисципліни його вирізняє насамперед „захисний” контекст: йдеться про мінімізацію наслідків конфліктних ситуацій і незважених політичних вчинків. Навіть якщо воно приречене лишитися всього лиш політичною метафорою, операційне використання його як синоніму „очищення політичного дому” може виявитися доречним.

Чим приваблює використання у політичній сфері саме такої „екологічної” метафори? Науковий пошук у цьому напрямі стимулює загальноприйнята в науковому світі тенденція до поширення уявлень про наявність спільних для живої і неживої природи технологій цілепокладання й ресурсозбереження, що виходять з універсальної логіки інформаційних обмінів. Адже, за М. Розумним, кричуща інтелектуальна безпорадність українського суспільства пояснюється не браком талантів чи інформації, а браком цілісної системи інформаційного обміну між різними сферами і різними щаблями суспільства. Безпрецедентний рівень закритості, непрозорість дій влади живить тіньову економіку, клановість, кулуарність, корпоративність у політиці, хворобливий потяг до атрибутів „елітарності”. Змучений стресами соціальний організм „оживе” лише тоді, коли набуде властивостей соціальної чутливості (відчуття чужого болю), створить потужний шар громадської думки, усвідомить спільність громадських інтересів і потреб. Лише у цьому випадку можна буде говорити про нормальний інформаційний обмін і про метасистему самоорганізації [1]. Розв’язання цих невідкладних завдань неможливе без здійснення великої роботи щодо очищення й оздоровлення усієї політичної сфери.

Можна запропонувати і дещо іншу мотивацію застосування

„екологічних” метафор у сфері політики. Зазвичай цю сферу розглядають у раціоналістичному ключі цілепокладання – як сферу інституцій, формально-організаційних норм. Але її глибинну сутність неможливо збагнути без застосування феноменологічної логіки – насамперед без аналізу неформальної стихії міжгрупових і міжособистісних відносин у політичному процесі. Держава може інтерпретуватися як саморегульована система, а може – як соціоприродне явище. Для описання зовнішніх щодо неї об’єктів цілком придатною вважається категорія зовнішнього середовища, яке поділяють на „віддалене” (макропараметри оточення держави) і „близьке” (ділові стосунки). До першого належать фізико-географічні й біологічні компоненти природи, а також соціальні й соціокультурні елементи, до другої – тип політичної системи, режим управління, структура політичних інститутів тощо. Компоненти „віддаленого” середовища визначають загальні умови й можливості збереження стабільності у відносинах як з природою, так і з соціумом та зовнішніми щодо певної держави структурами. Від ситуації в „близькому” середовищі залежить „погода” в державі, ступінь довіри громадян до політиків, електоральні настрої, соціальні очікування [2].

У такому контексті екологія політики – це сфера, в якій узгоджуються й оберігаються моральні принципи. Інакше кажучи, це філософія „чистих рук” у політиці, перекладена на мову повсякденного життя.

Застосування в політичному полі метафори „екологія політики” доречне і з огляду на поширену практику інструментального використання політичних кліше для маскування справжнього змісту гасел і програмних настанов. Політичне поле, якщо виходити з кваліфікації П. Бурд’є, існує на перетині цілого ряду інших полів – правового, наукового, культурного, етичного тощо. Кожне з цих полів можна уявити у вигляді своєрідного ринку, де зустрічаються виробники й споживачі символічних товарів. Відносини в політичному полі напруженіші, ніж в інших полях. На відміну, приміром, від наукового поля, в якому домінує логіка „істинного/неістинного”, в політичному полі взаємовідносини будуються за принципом „друг/ворог”. У складі політичного продукту – програмах, відозвах, політичній рекламі, публічних виступах політиків – дуже великий вміст субстанцій, розрахованих на маніпулювання масовою свідомістю. Як правило, те, що говорить політик, треба просіювати крізь густе сито неупередженої аналітики й особливо стежити за тим, щоб часто застосовуване маскування політичної мови „під наукову” не затемнювало суті справи.

Варто також мати на увазі, що світ політики – це складна символічна система, в якій індивідуальні й групові інтереси часто досить вдало маскуються захистом колективності. Коли політики апелюють до народу, класу, нації, вони зазвичай використовують у своїх цілях символи й коди, зрозумілі як елітним прошаркам, так і масовій свідомості. Але якщо для перших це лише „бренди”, для мас такі апеляції за сприятливих умов можуть стати ціннісними компонентами свідомості. Це можна було наочно

Лариса Нагорна

бачити у дні „помаранчевої революції”, коли досить-таки примітивні символи, посилені елементами карнавалу, викликали невідомий екстаз великої маси людей.

Святкування першої річниці подій осені 2004 року показало, що масова свідомість особливо важко розлучається з образами й символами, які стали для неї елементом навколишнього середовища, „політичного пейзажу”. Розчарування реальними діями політиків не стало на заваді стереотипізованій поведінці за минулорічним зразком. І хоча настрої маси був уже не натхненно-піднесений, а похмуро-пригнічений, атмосфера повторного карнавального дійства вкотре стимулювала надії й очікування.

Можна по-різному ставитися до „помаранчевої революції”; в усякому разі вона „не вписується” у звичну шкалу „справжніх”, соціальних революцій. Але те, що вона, нехай і на короткий час, створила для багатьох ілюзію „свята свободи”, уже саме по собі становить непересічну цінність. „Помаранчева” (як, до речі, й „біло-синя”) хвиля засвідчила наявність у суспільстві стиснутого до стану пружини потенціалу невдоволення системою корумпованої і тому наглухо закритої влади. Незалежно від кольорових символів, такі сплески соціальної творчості продукують енергію очищення.

Інша річ, що несправжня, „карнавальна” революція виявилася безпорадною перед шквалом демагогії, захлинулася у славослів’ї. Ті несміливі форми взаємодопомоги, які народилися на Майдані, потонули у зливі „чужих мільйонів”, вони просто виявилися непотрібними. Пробудженим масам не дали усвідомити силу самоорганізації, а тому й ідею реального самоврядування вони не розпізнали у досить-таки недолугих урядових „адміністративно-територіальних” проектах. Можливо, тому, що там знов була лише її імітація. Поки що ні територіальні громади, ні партії, ні інші демократичні організації й рухи (профспілкові, жіночі, екологічні, споживачів) не стали реальними суб’єктами регулювання суспільного життя. А, отже, прірва між владою і соціумом не стає вужчою.

І все ж одне те, що „свято пробудження” не стимулювало в Україні руйнівних інстинктів (яких у незрівняно кращій економічній і соціальній ситуації не уникла цивілізована Європа), вселяє оптимізм і надію. Паростки єднання і нові форми співучасті й взаємодопомоги, народжені на Майдані, можна розглядати як елементи асоційованої соціальної творчості. А гостро критичні ноти на адресу нової влади, які виразно прозвучали під час святкування річниці революції, засвідчили, що суспільство вже дозріло до розмови з владою „на рівних” і пред’являє їй досить високі вимоги, не сприймаючи фальші й некомпетентності.

Рациональна влада ґрунтується на компетентності, нерациональна – на посадовому статусі. Остання, як правило, слабо володіє здатністю до критичного мислення, тяжіє до імітаційного стилю поведінки й пристосуванства. Так виникає значний прошарок ерзац-еліти, яка свідомо

чи підсвідомо блокує канали зворотного зв'язку із суспільством. А, отже, і те найближче середовище, в якому вона обертається, стає нерівноважним і нездатним до продуктивної роботи. Як це часто буває й у природі, виникає стан блокування, перекриття каналів соціальної мобільності, а природний відбір кадрів набуває неадекватного, навіть злоякісного характеру. А головне – викривлені механізми розподілу благ ставлять під загрозу соціальну стабільність. Порядок і безладдя постійно й безуспішно змагаються між собою.

Якщо подивитися на цю ситуацію з погляду синергетики, неважко дійти висновку, що в суспільстві з домінуванням ерзац-еліти грубо порушується основне правило людського співжиття – правило досягнення свободи через самообмеження. „Свобода волі полягає в тому, щоб обрати мету розвитку – особистісного й суспільного. Вибір мети визначає межі поведінського коридору, які досить точно задаються принципами не лише соціального буття, але й усієї світобудови” [3]. Ті ж самі основоположні еволюційні принципи, які діють у живій природі, регулюють і структуру людської поведінки, хоч індивід цього, як правило, не помічає. Саме еліта повинна трансформувати регулятивні властивості соціуму в етичні норми, якими мають керуватися його члени. Тому суспільство, нездатне просувати „нагору” кращу частину мислячої еліти й підтримувати в суспільстві певний рівень екологічної свідомості й моралі, неспроможне виконувати свою соціально-біологічну функцію і в історичній перспективі приречене.

„Екологічний” підхід до політики мислиться як її системне очищення – в Україні воно поки що можливе на еволюційних шляхах, без руйнівних потрясінь і соціальних катаклізмів. У світлі майбутньої конституційної реформи особливо високі вимоги соціум має висунути перед законодавчою гілкою влади. Масштабне реформування вона має почати з себе – з структурування на діловій, а не кланово-груповій основі, із запровадження імперативних мандатів, вироблення чітких правил відкликання, заміни тощо.

Ініціація соціальності, підтримка громадських організацій – прямий обов'язок цивілізованої влади, хоч у принципі громадська активність у чомусь обмежує і ускладнює її діяльність. Певні незручності стократ компенсуються активізацією всього соціального й духовного буття, оздоровленням середовища, в якому владі доводиться працювати. Націленість на спільну справу, орієнтація на сумісність і консенсус здатні істотно зменшити градус конфліктності на поверхах влади, який вже „зашкалює”. Лише створення сприятливого політичного клімату для виявлення соціальності зробить нарешті реальним прокламоване гасло свободи – як можливості для кожного „бути самим собою” (Е. Фромм). Бо і для влади, і для пересічного громадянина головне у свободі – розуміння необхідності самообмеження і постійний самоконтроль, орієнтація на життя у згоді з іншими та з Природою.

Лариса Нагорна

У світлі зазначеного самоочевидною стає відповідь на запитання: хто ж саме має виступати у ролі „політичних екологів” і в якій формі? Зрозуміло, насамперед структури громадянського суспільства і ЗМІ. Не варто віддавати функцію „очищення” радикалам; як правило, для них важливо лише „засвітитися”, гучно заявити про себе. Важливішим уявляється створення в суспільстві атмосфери „поліфонування” і співтворчості, своєрідної „креатосфери”, де „відкритий діалог суб’єктів стає головним полем суспільних відносин” [4]. Подолання відчуження влади від людини можливе лише на шляхах широкого суспільного діалогу, підкріпленого засобами прямого тиску на владу. Однаково згубними тут можуть бути і надмірний „активізм” з екстремістським ухилом, і така звична для української ментальності стратегія невтручання. А екологічна складова тут конче потрібна, щоб процес прогресивних зрушень у суспільстві відбувався в гармонії з природою, принаймні не йшов їй на шкоду.

Екологія політики, як і будь-яка екологія, не вимагає абсолютної стерильності і відмови політичних партнерів від сповідуваних ними ідей і цінностей. Ідеться лише про реабілітацію принципу „не зациклюйся на непоступливості, частіше сумнівайся у власній правоті”. Культура полеміки полягає у вмінні її учасників поставити себе на місце опонента, обмінятися з ним „ролями”, відчутти його систему аргументів як свою власну. Адже саме життя продемонструвало небездоганність принципів максималістської етики, що прославляла „безумство хоробрих” і „щастя битви”, оголошуючи міщанством і „мудрістю вужа” зваженість і поміркованість.

Важливо „реабілітувати” саме поняття компромісу, очистивши його як від ярликів, нав’язаних політикою („угоди́вство”), так і від нашарувань, пов’язаних із гіпертрофованим моралізаторством („зрада ідеалам”). Вироблення етики ненасильства, теоретичне і моральне обґрунтування культури діалогу, технологій консенсусу мають стати фоном і фундаментом для створення „інститутів згоди”, здатних якоюсь мірою зняти гостроту суперечностей між окремими сегментами суспільства і полярними політичними силами.

Втім, звертатися до совісті і здорового глузду політиків загалом малопродуктивно. Фундатор теорії політичної етики Б. Сутор вважав наївним погляд, згідно з яким досить повернути до добра злостивих і бездарних політиків, щоб у світі запанував порядок. Політична етика не може поставити заслін підступності, але вона може сприяти внесенню культури у неминуче політичне протиборство. Вона допомагає визначити ту межу, яку не можна переходити, щоб політика ще якимось вписувалася в рамки існуючих у суспільстві уявлень про добро і зло. Водночас політична етика прагне відшукати грань, за якою моралізаторство і жорсткий етичний пресинг у політиці здатні гальмувати прийняття непопулярних, але потрібних політичних рішень. Політика, за Б. Сутором, „завжди має також моральну сторону і тому повинна відповідати етичним масштабам.

Однак політика не може складатися тільки з моралі і не може визначатися, тільки виходячи з етичних міркувань” [5].

Думається, що якби Б. Сутор писав про сучасних українських політиків, оптимізму щодо відповідності політики етичним критеріям у нього значно поменшало б. Вітчизняні політологи йдуть значно далі: пишуть про політичну мімікрію й безпринципність лідерів і цілих елітарних груп (А. Пахарев досить доречно вводить з цього приводу метафору „хамелеономанія”) [6]. Боротьба за владу в Україні ведеться із застосуванням таких компроматних технологій і такої дози демагогії, що задовго до чергових виборів у масовій свідомості утверджується переконання, що вони будуть не просто брудними, але й бруднішими за попередні.

У тісному просторі політичних відносин, де панують закони взаємозалежності і ланцюгових реакцій, будь-які сподівання на досягнення „злагоди” в середовищі політиків справедливо сприймаються як нереалістичні. Зіткнення інтересів різних суспільних груп і політична конкуренція створюють ґрунт для конфліктних ситуацій і підклимової боротьби. Раціональна політика немислима без вибудовування якихось універсальних норм, яких повинні дотримуватися усі учасники політичного процесу. Однак для багатьох політиків поширення на себе тих принципів, які вони виголошують з трибун, виявляється надто важким, іноді непереборним тягарем. На цьому ґрунті постійно виникають ситуації подвійних стандартів і ретельно маскованого лицемірства.

Зрозуміло, що „раз і назавжди правильно впорядковане суспільство” (Р. Дарендорф) – це щось на зразок кантівського „вічного миру”, нездійсненна ілюзія. Але конфлікти стають рушієм позитивних змін лише у стабільних, цивілізованих соціумах. В українському ж, як показав досвід осені 2005 року, політичні конфлікти здатні – за браком своєчасного реагування – запускати небезпечні механізми дестабілізації. Консенсусні політичні системи можуть існувати лише на ґрунті конституційної демократії – не міфічної „злагоди”, а розумного узгодження різноспрямованих інтересів. Якщо консенсус не складається на горішніх поверхах влади, марно сподіватися на стабільність у суспільстві.

Найкращим лікарем для хворого, вважав М. Пруст, є сама хвороба – лише вона здатна змусити людину серйозно опікуватися своїм здоров’ям. Для недужої української демократії надзвичайно важливо зрозуміти причини й симптоми своєї хвороби і навчитися прийомам самолікування й самоочищення. Інакше її лікування візьме у свої руки хтось інший, і результат може бути непередбачуваним.

Література:

1. **Розумний М.** Україна: колективний інтелект і шляхи його реалізації // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Вип. 7. –

К. - Миколаїв, 2005. – С. 94 – 96.

2. **Соловьев А. И.** Колебательно-маятниковый механизм принятия государственных решений: к обоснованию когнитивной модели // Полис. – 2005. – №5. – С. 9, 19.

3. **Васильева Л. И.** Теория элит (синергетический подход) // Общественные науки и современность. – 2005. – №4. – С. 84.

4. Див.: **Бузгалин А. В., Калганов А. И.** Социальная философия постсоветского марксизма в России: ответы на вызовы XXI века // Вопросы философии. – 2005. – №9. – С. 8.

5. **Сутор Б.** Малая политическая этика // Политическая и экономическая этика. – М., 2001. – С. 29, 31.

6. **Пахарев А.** Хамелеономания властных элит в условиях переходных политических систем // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Вип. 7. – С. 235 – 244.

Теоретичний плюралізм суспільствознавства і пізнавальні формації політології міжнародних відносин

Сергій Кононенко,

кандидат політичних наук,
завідуючий відділом теорії міжнародних відносин
Інституту світової економіки і міжнародних відносин
НАН України

Політологія міжнародних відносин має плюралістично облаштовану теоретичну площину. В ній співприсутні не просто різні теорії, а й різні пізнавальні формації, типи теоретизувань, ряди теорій. Автор пропонує чотирикомпонентну версію теоретичного плюралізму цього підрозділу політичної науки. В рамках її виокремлюються чотири міжнародно-політологічні пізнавальні формації – архетипи, традиції, формалізми, методи.

К. Поппер, послідовний критик тоталітаризму, формулюючи свою концепцію „третього світу”, означив нову стадію еволюції людського мислення. Згідно з його ідеєю, виокремлюються три світи: світ природи (об’єктивний), світ психіки (суб’єктивний), світ знань (також об’єктивний). Другий світ опосередковує перший і третій. На думку К. Поппера, „для цієї плюралістичної філософії світ складається, принаймні, з трьох різних субсвітів: перший – це фізичний світ чи світ фізичних станів; другий – духовний світ, світ станів духу чи ментальних станів; третій – світ умоглядних сутностей чи ідей в об’єктивному сенсі, це світ можливих предметів думки, світ теорій „в собі” та їх логічних відносин, аргументів „в собі” і проблемних ситуацій „в собі” [1].

Аргументуючи онтологічний статус „третього світу”, К. Поппер, суто еволюціоністськи, доводить, що цей світ є продуктом еволюції людського мислення і людини загалом. Людина, еволюціонуючи, об’єктивно продукує об’єктивні знання так само, як бджоли продукують мед, а павуки – павутиння [2]. Однак окремішній онтологічний статус це знання одержує лише на певній стадії людської еволюції. Понад те, еволюціонування

людини і полягає в розвитку сфери об'єктивних знань, заступаючи суто біологічну еволюцію – тобто, еволюція людини є еволюцією її об'єктивних знань. Отже, філософія, метафізика і решта різновидів теоретизування отримують окрему онтологічну царину, видиференційовуючись із духовно-суб'єктивного (другого) світу [3].

Універсум об'єктивного знання не може існувати без внутрішнього, облаштувального, конституюючого принципу. Таким принципом є плюралізм. Останній треба сприймати винятково об'єктивно, як і те знання, котре він облаштовує. А тому необхідно розрізнати ідеологічний плюралізм і плюралізм онтологічний. Перший – це об'єкт віри, переконання. Другий – об'єктивний закон ідеального Універсуму. Ідеологічний плюралізм передбачає віру в ідеал. Онтологічний передбачає об'єктивну ситуацію вміщеності („перебування серед”) до Універсуму об'єктивно існуючих епістемних структур, які мають різну будову і по-різному взаємодіють. Причому, йдеться про динамічний Універсум, що дискретно розгортається (еволюціонує) шляхом виникнення нових і нових смислових формацій.

Теоретична площина соціальних наук, як частина світу об'єктивних знань, є також плюралістично облаштованою. В цьому сенсі необхідно розрізнати теоретичний плюралізм і теоретичний монізм, а також теоретичний плюралізм і розмаїття теорій. У першому випадку йдеться про прагнення створити єдину „гранд-теорію”, уподібнивши, таким чином, суспільні науки до „точних” і природничих. Весь творчий доробок класика сучасної соціології Т. Парсонса пронизаний цим моністичним прагненням. Він зробив спробу виокремити з різних суспільствознавчих систем і уявлень базову концептуальну схему, яка б стала, з одного боку, „одиницею” суспільствознавчого аналізу, а з іншого – смисловим осердям соціологічної „гранд-теорії”. Така концептуальна схема була сформульована ним як структура „соціальної дії”, що складалася з чотирьох елементів: актор, цілі, ситуація (умови і засоби). Інший різновид теоретичного монізму передбачає відданість і віру у виняткову істинність якогось одного теоретичного підходу чи соціологічної системи (марксизму, біхевіоризму, позитивізму тощо).

У випадку другого розрізнення йдеться про констатацію очевидності, тобто того, що в межах соціальної науки (як і будь-якої іншої) неминуче співіснують різні теорії, різні теоретичні погляди на одні й ті ж предмети дослідження. Прикладом таких уявлень про світ теорій постає „анархічна гносеологія” П. Фейерабендта. Згідно з його поглядами, розмаїття теорій є передумовою адекватної верифікації окремої теоретичної будови, що сприяє її глибшому розумінню [4]. Саме теоретичний „анархізм” є підставою стабільного зростання системи наукових знань (як і захистом від догматизму): „...одиницею знання, що використовується під час перевірки конкретної теорії, є не одна ця теорія, разом з її наслідками, а цілий клас взаємно поєднаних і фактуально адекватних теорій” [5]. На думку П. Фейерабендта, оскільки анархізм сприяє прогресові, то ключовим

методологічним положенням є принцип „контр-правила”, згідно з яким слід запроваджувати і розробляти гіпотези, несумісні з обґрунтованими і підтвердженими теоріями чи фактами.

Вчення Р. Мертон про „теорії середнього рівня” є наступним прикладом уявлення про світ наукових теорій (зокрема, суспільствознавчих) як розмаїтій. Однак, на відміну від попереднього автора, мертонове теоретичне розмаїття обумовлюється складністю самого предмета соціологічного дослідження (необхідністю розробляти окремі класи теорій для окремих груп суспільних явищ), а не необхідністю взаємної верифікації теорій фейерабендтівським методом „контр-правила” [6].

Онтологічний плюралізм, поширений на теоретичну площину суспільствознавства, об’єктивно опонує всім цим поглядам. Передусім, заперечуючи теоретичний монізм, плюралістична гносеологія доводить неможливість створення в суспільних науках єдиної „гранд-теорії”. Теоретична площина сучасного суспільствознавства містить не просто окремі групи таких „гранд-теорій”, їй також притаманні різні типи і стилі макротеоретичного мислення. Так, виокремлюються три базові парадигми (традиції) загальносоціологічного мислення – марксистсько-діалектична, веберіансько-раціоналістична та позитивістсько-біхевіористська. В рамках першої суспільство осмислюється, а соціальні теорії витворюються в термінах „суперечності”; в рамках другої – шляхом конструювання складних „ідеальних типів” з наступною їх адаптацією до відповідного сегмента соціальної реальності; в рамках третьої – через індуктивний механізм збирання фактів та висновування з них максимально адекватних узагальнень. Причому, об’єктивний плюралізм теоретичної площини сучасного суспільствознавства не вичерпується цими трьома парадигмами-традиціями, які лише його ілюструють.

Об’єктивний плюралізм теоретичної площини соціальних наук не зводиться також до простої констатації розмаїття теорій. Адже тут йдеться не просто про різні теорії, а різні теоретичні й пізнавальні формації, способи теоретизування, ряди теорій. Одна справа мати різні теоретичні погляди на один предмет дослідження, інша – мислити і пізнавати по-різному суспільство взагалі. Власне, гносеологічна ситуація суспільствознавства і відрізняється від гносеологічної ситуації природознавства тим, що в першому випадку фактично співіснують кілька суспільствознавств, а соціальна теорія не має уніфікованої форми і структури, точніше – їх кілька. Саме такою гносеологічною ситуацією і можна пояснити те, що антична політична філософія, середньовічна християнська політична філософія, політична філософія Нового часу зберігають свою актуальність і донині, тоді як, наприклад, арістотелівська фізика цілковито відійшла в минуле.

Співіснування в теоретичному суспільствознавстві різних пізнавальних формацій, типів теорій і теоретизувань (а не просто різних теорій) обумовлюється, в тому числі, специфікою предмета пізнання. Адже

соціальні науки досліджують об'єкти, спроможні до свідомої діяльності, тобто об'єкти цих наук є носіями мотиваційних комплексів, або, як стверджував А. Шютц, „типові конструкти, які формулюються соціальним науковцем для вирішення своєї проблеми, є, так би мовити, конструктами другого ступеня, а саме конструктами конструктивів здорового глузду, в термінах котрих повсякденне мислення інтерпретує соціальний світ” [7]. Отже, суспільствознавству, на відміну від природознавства, притаманна „подвійна рефлексія”, тобто спрямування на „осмислення смислів”, що спричиняє виникнення різних пізнавальних формацій, типів і рядів теорій.

Політологія міжнародних відносин також має плюралістично облаштовану теоретичну площину. Тобто, тут співприсутні не просто різні теорії, а різні пізнавальні формації, типи теоретизувань, ряди теорій. Відтак, пропонується чотириккомпонентна версія теоретичного плюралізму цього підрозділу політичної науки. В рамках цієї версії виокремлюються чотири міжнародно-політологічні пізнавальні формації – **архетипи, традиції, формалізми, методи**.

Людське пізнання має історію, а, отже, й праісторію. Одвіку існують присутньо людські, притаманні винятково цьому мисляче-соціальному створінню, пізнавальні протоформи, котрі якщо й виникли, то в часи доісторичні. І через це визначаються як архетипи. В рамках політології міжнародних відносин виокремлюються два базові архетипи – архетип „війни” і архетип „миру”.

Міфологія, мудрість, поезія стали першими формами мислення. В них містився певний пізнавальний потенціал, а потенційно – наука. Наукове розуміння Всесвіту „ембріонально” існувало в міфологічних системах, тлумаченнях мудреців, епічній поезії. Тобто – в символах Вічності і вічних символах, які завжди з людиною. Донаукове, дофілософське, дотехнологічне знання – вічне, герметичне, вроджене – було поволі витіснене перебігом Історії в колективне підсвідоме, чи доісторичну пам'ять. Таке архетипічне „празнання” передує будь-якій **епістемній** диференціації, постаючи вічною і незмінною підставою/підвалиною, до якої повертається мислення у випадку руйнації розгалужених і складних систем знань. У цьому сенсі архетипи постають „епістемним порятунком”, гарантом пізнавального виживання, нижньою межею і першою умовою людського пізнання.

Політологічне пізнання користується і звертається до оформлених в Традицію ідеацій історичних досвідів. У процесі таких ідеацій виокремлюється ціннісний елемент, формується розуміюча структура, визначається референтний історичний досвід. Отже, суспільна наука увічніює „дух” певного часу, системно синхронізує історичну діахронію, перетворює історично-конкретний тип суспільного мислення на пізнавальну формацію.

Традиція міжнародно-політологічного мислення має власну будову.

Вона складається з ціннісного елемента – ціннісного стрижня, догмату чи „об’єкта віри” вірного цій Традиції; розуміючої структури; референтного історичного досвіду. Таким чином, традиція слугує об’єктом віри, засобом пізнання, формою присутності Історії в суспільствознавстві.

В політології міжнародних відносин виокремлюються чотири основні традиції: реалізм, ідеалізм, модернізм, глобалізм.

Формалізм – найабстрактніша, логічно „найрафінованіша”, теоретично найкомплексніша і найрозвиненіша передумова політологічного розуміння міжнародних відносин. Водночас він є найбільш штучною формою політологічного пізнання – результатом апіорного конструювання, яке можливе лише на досить високих ступенях розвитку пізнавального процесу, артефактом, продуктом винятково культури і культивування.

Формалізм є апіорно сконструйованою пізнавальною перспективою і ракурсом. Адже один і той же предмет може досліджуватися під різними пізнавальними кутами зору, відкриваючи різні аспекти своєї структури. Кількість таких кутів зору є функцією комплексності власне предмета, який потенційно містить у собі всі можливі погляди на себе.

Міжнародна політика потенційно має три можливі пізнавальні ракурси: „внутрішній погляд” із-середини національної політики (мікроформалізм „зовнішньої політики”); середньорівневий погляд з позиції міждержавної взаємодії (державоцентричний мезоформалізм); глобальний макропогляд на міжнародно-політичні відносини як на світове суспільство, що формується, чи міжнародне, що вже сформувалося (макроформалізм „світового суспільства”). Отже, предмет політології міжнародних відносин формально-теоретично імплікує три можливі формалізми – три „можливі форми можливих теорій” і три „стратегії дослідження”.

Формалізм є смисловою структурою або „когнітивним кістяком” певної наукової дисципліни. Формалістичним є і зміст підручника, і метафізична система. Формалізм приблизно відповідає парсонівському визначенню систематичної теорії як „...сукупності логічно взаємопов’язаних узагальнених понять, котрі мають емпіричне значення. В ідеалі така система прагне стати „логічно замкненою”, тобто досягнути стану логічної інтеграції...” [8]. Водночас слід наголосити, що жодна соціальна наука не спроможна створити єдину систематичну теорію (в парсонівському розумінні), а матиме їх, залежно від будови предмета, кілька. Оскільки виокремлюються три формалізми політології міжнародних відносин, то, відповідно, існують три альтернативні смислові структури цього підрозділу політичної науки.

Формалізм є комбінаторною матрицею, поєднуючи, відповідно до власної будови, різні теоретичні уявлення про міжнародно-політичні відносини. Формалізм у своїй інтерпретації як комбінаторної матриці відкриває шлях для формалізації суспільствознавства, тобто створення відповідника математичного природознавства. Разом з тим слід наголосити, що суспільствознавчі і політологічні формалізми мають

більш філософський та якісно-структурний, ніж математичний характер. Можливо, саме філософія покликана відіграти в суспільствознавстві роль математики.

Отже: формалізм спрямовує міжнародно-політологічне мислення; визначає його структуру; структурно комбінує різні уявлення про міжнародну політику.

Метод призначений, відповідно до власної будови, розташовувати факти, перетворюючи власну структуру на принцип їх структурної диспозиції. Визріваючи в сферах „глибокого мислення”, метод, багаторазово опосередковуючись, дієво поєднує емпіричну царину з цариною „високої” теорії. Він містить у собі максимум аналітичного і мінімум інтерпретаційного потенціалів.

Мислення, згідно з методом (методичне мислення), тотожне раціонально-технологічному умінню розташовувати факти у відповідну структуру. Водночас метод є лише корелятом технології, нагадуючи її винятково за формою і способом використання. Він є наскрізь нормативним утвором і містить у собі сувору послідовність процедур свого застосування. Саме цієї унормованої послідовності процедур необхідно дотримуватися, аби досягти належного результату, яким, з огляду на загальне спрямування пізнання і посутньо телеологічний характер будь-яких норм, постає так звана „істина”.

Виокремлення цих чотирьох пізнавальних формацій здійснюється на підставі трьох груп гносеологічних уявлень. Згідно з першою групою, людина-політична має чотиривимірний соціоонтологічний статус. Вона – продукт антропологічної еволюції; частина історії і наступник історичних досвідів; істота мисляча, тобто спроможна до рефлексії; а також істота технологічна, тобто спроможна до перетворення власного середовища засобами технологій. Відповідно до кожного з цих вимірів, виокремлюються міжнародно-політологічні пізнавальні формації – архетип (продукт антропологічної еволюції); традиція (набутий історичний досвід); формалізм (результат рефлексії); метод (наслідування технології).

Згідно з другою групою уявлень, кожна з чотирьох пізнавальних формацій політології міжнародних відносин витворюється відповідною настановою людського мислення: архетип – естетичною настановою, традиція – етичною, формалізм – логічною та філософською, метод – технічною.

Згідно з третьою групою уявлень, чотири пізнавальні формації політології міжнародних відносин формуються через наслідування політологічним (науковим) знанням двох інших типів знань про політику – ціннісного і практичного. Перше формується, структурується, функціонує через „оцінювання”, тобто зіставлення подій і фактів політичного життя з певними (суспільно значущими) цінностями (свобода, рівність, справедливість, порядок, солідарність тощо) або ж їх системами (політичні теології і філософія, ідеологія). Друге стосується безпосередньо фактів

політичного життя (світу речей, а не світу ідей), надаючи знаряддя дії і, на відміну від ціннісного знання, не визнаючи кінцевих цілей і причин. Двома основними формами практичного (технічного) знання про політику є політичний досвід і політичні технології. Отже, традиція і формалізм виникають внаслідок наслідування і запозичення форм ціннісного знання про політику (відповідно – ідеологічного і філософського), а метод – внаслідок наслідування і запозичення форм технічного знання про політику. Архетип, оскільки йдеться про „празнання”, є епістемною протоформою, а тому не потребує таких запозичень і наслідувань.

Література:

1. **Поппер К.** Объективное знание. Эволюционный подход / Пер. с англ. Д. Г. Лахути. – М.: Эдиториал УРСС, – С. 154.
2. **Поппер К.** Объективное знание. Эволюционный подход / Пер. с англ. Д. Г. Лахути. – М.: Эдиториал УРСС, – С. 159.
3. **Поппер К.** Объективное знание. Эволюционный подход / Пер. с англ. Д. Г. Лахути. – М.: Эдиториал УРСС, – С. 154.
4. **Фейерабенд П.** Объяснения, редукция, эмпиризм // Избранные труды по методологии науки. – М.: Прогресс, 1986. С. 56, 57.
5. **Фейерабенд П.** Объяснения, редукция, эмпиризм // Избранные труды по методологии науки. – М.: Прогресс, 1986. – С. 77.
6. **Мертон Р.** Социальная теория и социальная структура. // Под. ред. Танчера В. – К.: Абрис, 1996. – С. 45.
7. **Шютц А.** Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии / Сост. А. Я. Алхасов; пер. с англ. А. Я. Алхасова, Н. Я. Мазлумяновой. – М.: Ин.-т. Фонда „Общественное мнение”, 2003. – С. 284.
8. **Парсонс Т.** О структуре социального действия. – М.: Академический проект, 2002. – С. 382.

Стратегії політичних сил на парламентських виборах 2006 року

Олег Петров,
кандидат соціологічних наук,
народний депутат України

Перехід до пропорційної виборчої системи на виборах народних депутатів України свідчить, безумовно, про посилення ролі політичних партій у політичному житті країни. У свою чергу, це, поряд з низкою інших партійних проблем, які тепер стають актуальними і які кожній політичній силі необхідно ефективно розв'язувати (зміцнення організаційної структури партії, її кадрового потенціалу, розгортання пропагандистської роботи, створення дійових місцевих осередків тощо), висуває на перший план і вироблення стратегії виборчої кампанії, що дозволить партії увійти до парламенту, здобувши необхідну кількість голосів виборців.

Чому ця проблема стає особливо актуальною саме зараз? Зрозуміло, що тоді, коли практикувалася мажоритарна система виборів, вона не виникала зовсім. У 1998 та 2002 роках, коли використовувалася змішана система виборів, уже відчувалася певна актуальність цієї проблеми. Але лише відчувалася, оскільки по-справжньому її актуалізації протидіяли два важливі чинники.

По-перше, партія чи блок мали змогу „потрапити” до парламенту, не дуже переймаючись ефективною партійною виборчою стратегією, бо необхідну кількість депутатів можна було „придбати” за рахунок „мажоритарників” (яскравий приклад – блок „За єдину Україну”). По-друге, найчастіше використовувалася лише одна з можливих стратегій виборчої кампанії, так звана „лідерська” (приклад – блок В. Ющенко „Наша Україна”).

Сьогодні, коли практично доля партії чи блоку залежить на виборчих перегонах якщо не в цілому, то багато в чому від вибору ефективної стратегії, оскільки всі депутати обиратимуться за партійними списками, проблема визначення оптимальної стратегії вийшла на перший план. І, паралельно, почалася лихоманка створення так званих „іменних” блоків.

Та обставина, що сьогодні багато політичних партій „додали” до себе кілька малочисельних і практично невідомих політичних сил для того, аби сформувати виборчі блоки (блок В. Литвина, блок Є. Марчука, блок П. Лазаренка і т. д.), безумовно свідчить, що відповідні партії й політики добре усвідомлюють: політика в Україні вельми персоніфікована. Але... Хто сказав, що такий „лідерський” підхід до формування стратегії виборчої кампанії обов’язково приведе до успіху?

Може, комусь він і допоможе. Але ми впевнені, що для більшості подібних „формувань” це може вийти „боком”, призвести до подальшого депозиціонування партії як політичної сили після виборів, її ідеології, програмових засад. До речі, така доля вже спіткала низку партій, які були досить відомими ще десять років тому, але дуже „полюбляли” блокуватися. Недостатність такого підходу як єдиного, що дозволить потрапити до парламенту весною 2006 року, відчувають практично всі політичні сили, крім „Батьківщини”, представники якої орієнтуються практично лише на імідж свого лідера як на найважливіший електоральний ресурс.

Інші ж, навіть сформувавши „іменні” блоки, вимушені „додавати” до іміджу лідера блоку хоча б якусь програму, виборчу стратегію. В іншому випадку це може призвести до повного депозиціонування блоку, невизначеності потенційних виборців щодо сутності економічних, соціальних, політичних цілей, які він сповідує. Тому вже можна говорити про певний набір виборчих стратегій, які декларують сьогодні (інколи латентно, не заявляючи про це повселюдно) різні політичні партії та виборчі блоки.

Перед тим, як перейти до детальнішого висвітлення проблем організації „іменних” виборчих блоків, специфіки та наслідків їх використання у виборчій кампанії, коротко охарактеризуємо сутність основних типів стратегій виборчих кампаній, що використовуються в електоральній практиці, зокрема на пострадянському просторі [1]. При цьому виокремимо ті з них, які можуть використовуватися і справді використовуються при організації партійних виборів за пропорційною системою [2]. До речі, такі „партійні” стратегії сьогодні практично ніхто детально не розглядав. Отже, серед них можна визначити такі: „програмна” стратегія; „апаратна” стратегія; „проблемна” стратегія; „соціально-економічна” стратегія; „рекламна” стратегія; „лідерська” стратегія; „адресна” чи „диференційована” стратегія.

„Програмна” стратегія є практично однією з найпростіших при організації виборчих кампаній, яку іноді відносять до так званих „наївних” стратегій. Справді, в основі такого підходу – гіпертрофована роль програмових засад і документів партії чи блоку. Наголос при цьому робиться на те, що ніби кожен виборець ознайомиться зі змістом програм різних партій та обере із запропонованих найприйнятнішу для нього. Реально такого практично не буває. Й справа не тільки в тому, що інколи такі програми бувають великими за обсягом та нагадують програмові

документи колишньої КІРС.

Проблема в тому, що найчастіше в цих випадках програма підміняє реальну стратегію виборчої кампанії. А стратегія, як відомо, не тільки висуває певні цілі, на яку спрямована діяльність партії чи блоку, але й містить увесь комплекс завдань, методів, технологій досягнення поставленої мети. Тому у теперішніх виборчих кампаніях замість програмових документів висувають так званий месидж і кілька гасел, які коротко формулюють змістову сутність кампанії.

„Апаратна” стратегія виборчої кампанії передбачає всіляке використання в процесі її організації різних засобів (наприклад, ЗМІ) і технологій, спрямованих на те, щоб у процесі виборів використати ресурси „керівництва”. Цей підхід не можна повністю зводити до використання адміністративного ресурсу: така стратегія в умовах сучасної України має невеликі шанси на успіх. Йдеться про використання всієї сукупності методів і технологій впливу на електорат керівництвом країни, регіону. Це навряд чи спрацює на виборах до Верховної Ради (тим не менше, представники влади постійно „відхрещуються” від натяків на його використання), але може спрацювати на місцевому рівні – на виборах до органів місцевого самоврядування.

„Проблемна” стратегія організації виборчої кампанії також навряд чи може бути ефективною на загальнонаціональних виборах, зокрема, до парламенту. Тому, головним чином, що сутність її у виборі кількох найважливіших для виборців проблем, які кандидат чи партія пропонують тим чи іншим способом вирішити. Коли йдеться про вибори, скажімо, міського голови чи депутата-мажоритарника, то цей підхід може спрацювати. Але на парламентських виборах використати його нелегко. По-перше, важко знайти лише кілька таких загальнонаціональних проблем, які б привернули увагу значних цільових груп виборців. По-друге, важко запропонувати справді креативні, ефективні, не загальновідомі підходи розв’язання таких проблем (наявність ефективних, а краще й простих рішень – обов’язкова умова дієвості кампанії). Що проблемний підхід в сучасній Україні не дуже ефективний, свідчить досвід участі у виборах Партії зелених, яка спершу ще мала якусь популярність серед виборців, а на останніх виборах (та за рейтингами й сьогодні, перед виборами 2006 року) практично не привертає уваги значних груп електорату. За „охорону природи” виступають мало не всі, а от запропонувати щось нове в цьому плані не просто.

„Соціально-економічна” стратегія організації виборчої кампанії базується на орієнтації на винятково економічні інтереси різних груп виборців. Справді, врахування економічних інтересів населення є реалізацією однієї з ключових моделей поведінки електорату, а саме моделі раціонального вибору, вірніше – такого її різновиду, як модель економічного голосування. Головна проблема лише в тому, що, на жаль (маємо на увазі інтереси організаторів виборчих кампаній), економічні

інтереси різних груп населення відрізняються, а інколи й суперечать одні іншим. Тому така стратегія найчастіше спрацьовує тоді, коли партія (чи виборчий блок) віддзеркалює економічні інтереси певних соціальних груп, наприклад, підприємців, робітників чи пенсіонерів. Коли ж партія розраховує на репрезентацію загальнонаціональних інтересів, то знайти якийсь вектор, що „включає” інтереси різних груп населення, часто-густо несумісних, дуже важко.

Є й інша проблема, пов'язана з використанням цього типу виборчої стратегії. Йдеться про взаємозв'язок короткострокових і довгострокових інтересів виборців. Дійсно, проблема вступу до Європейського Союзу може вирішуватися впродовж кількох десятиріч, а сьогодні вона може виявитися неприйнятною для певних груп населення. До речі, особливо це стосується проблеми вступу до НАТО. Нарешті, з виборчої практики відомо, що, як це й не парадоксально, виборці не завжди керуються лише власними економічними інтересами. Наприклад, коли йдеться про захист національних інтересів чи про боротьбу за свободу.

„Рекламна” стратегія досить активно використовується в процесі організації виборчих кампаній. Хоча останнім часом і дає збої. Сутність її в тому, що „розкручування” кандидата в процесі виборів відбувається так само, як і просування будь-якого товару на ринок. Тобто, створюється позитивний імідж кандидата, який потім „просувається” в середовище виборців. Такий підхід в останні роки активно використовувався на виборах, в яких брали участь політичні партії. Йдеться про так звані „технологічні” партії. Водночас доля таких формувань, як, наприклад, „Озиме покоління” чи „Яблуко”, котрі брали участь у виборах 2002 року, свідчить, що найчастіше помітних результатів вони не досягають, а після закінчення виборів зникають з політичної мапи.

„Лідерська” стратегія (під час індивідуальних виборів її називають „стратегією ідеального кандидата”) базується на тому, що виборці (чи різні їх групи) мають певне уявлення про ту сукупність політичних, ділових, особистих якостей, якими має володіти певний політик. Тобто, йдеться про певний ідеал кандидата чи лідера політичної партії чи блоку, який очолює їх список на виборах.

Безумовно, цей тип стратегії має певні переваги. Перша з них – можливість донести практично до кожного виборця „образ”, імідж відповідного кандидата, оскільки пересічному виборцеві легше зрозуміти, чим відрізняється В. Ющенко від Ю. Тимошенко, ніж зрозуміти ідеологічну чи іншу різницю між політичними силами, які вони очолюють. Друга важлива перевага: в цьому випадку, змінюючи імідж ідеального кандидата чи лідера політичної партії, виборчого блоку, можна досить різко протягом короткого часу „додавати” щось (нові ідеї, гасла тощо) до стратегії всієї політичної сили.

Водночас при використанні цієї виборчої стратегії виникають і певні проблеми. Наприклад, у ролі такого лідера може виступати лише політик,

який володіє певною „харизмою”, позитивно сприймається електоратом не тільки раціонально, але й емоційно. Досвід свідчить, що практично ніколи в цій ролі не мають успіху так звані „урівноважені” політики, ті, яких „розкручують”, спираючись тільки на їхні ділові якості (тут треба використовувати інші технології). Друга дуже важлива проблема – це можливість використання різних методів антиреклами та контрреклами, що може різко „понизити” імідж політика. Наприклад, через „викид” серйозної порції компромату. Зрозуміло, якщо єдиним електоральним надбанням політичної сили є імідж лідера, який очолює список, то в цьому випадку від шансів партії чи блоку практично нічого не залишається.

„Адресна (диференційована)” стратегія вважається найефективнішою, коли йдеться про будь-які вибори. В її основі – визначення на підставі проведення глибоких соціологічних досліджень груп виборців за різними критеріями – регіональним, освітнім, віковим, психографічним, згідно з моделями електоральної поведінки тощо з наступним опрацюванням стратегії за специфікою, методами, технологіями роботи з кожною з цих груп у процесі виборчої кампанії. Такий підхід є найдоцільнішим. Та й на практиці він дає вагомий результат, хоча використовувати його дуже непросто, це потребує значних фінансових, організаційних та інших ресурсів.

Елементи практично всіх перелічених стратегій виборчих кампаній тією чи іншою мірою (на жаль, на цих виборах найчастіше незначною) враховуються партіями і виборчими блоками. Але, як вже зазначалося, сьогодні останній „писк” електоральної моди – створення „іменних” виборчих блоків. Тому перейдемо до розгляду проблем, які стосуються саме їх. Отже, ця мода охопила практично всю партійно-політичну „тусовку”. Блоки організуються навіть „під” практично невідомих політиків чи політиків, про політичні орієнтації й наміри яких населення практично нічого не знає.

Яка причина цього явища? Чому раптом усі забажали створювати виборчі блоки, яким „присвоюються” прізвиська тих чи інших політиків?

Основна проблема в тому, що українські політичні партії ще дуже слабо розвинені, більше того – практично жодна з них не має якихось особливих заслуг перед виборцем (якщо не враховувати Компартію, але в цьому випадку про „заслуги” можна говорити лише з іронією). Тому й запропонувати виборцю їм практично нічого... Ця причина доповнюється вже згадуваною персоніфікацією політичного життя в Україні.

На виборах 2006 року кількість „іменних” блоків може виявитися такою, що стане вдячною темою для анекдотів. Відомо, що такої кількості блоків не буває не тільки на Заході, але навіть у Росії, де ще не йшлося ні про блоки Г. Явлінського чи Г. Зюганова. Навіть у випадках, коли політичні партії справді блокуються з реальних причин.

Здавалося б, що практика створення великої кількості „іменних” виборчих блоків не має нічого поганого. Але це тільки зовні. Якщо

розібратися в проблемі глибше, можна, на нашу думку, говорити про явне порушення демократії, спроби приховати від електорату, суспільства реальні цілі й програми, які висувують на виборчих перегонах відповідні блоки.

Яким чином реально повинна розв'язуватися проблема створення виборчих блоків, який взаємозв'язок між такими блоками чи політичними партіями, з одного боку, і населенням – з іншого? Є певні принципи партійної демократії, які сформувалися в процесі розвитку демократії. „Сучасна політична теорія відводить політичним партіям завдання поєднання бажань і запитів громадян з „проведенням політики” за умов партійної конкуренції і в рамках інституційних регламентацій, – відзначають німецькі фахівці Р. Гофферберт, Г.-Д. Клінгеман, А. Фолькенс. – При цьому, відповідно до встановлених виборчим правом умов, партії **конкурують, передусім, за рахунок пропаганди своїх політичних цілей** (підкреслено нами – О. П.), що легітимовані внутрішньопартійними рішеннями та зобов'язують партійне керівництво дотримуватися своїх висловлювань і дій... Від політичних партій очікують, щоб протягом виконання терміну повноважень їхні дії відповідали обіцянкам і, таким чином, відданих під час виборів перевазі громадян. Саме урядові партії оцінюються з огляду на те, наскільки збігаються їхні передвиборчі обіцянки та політичні дії” [3]. Отже, зрозуміло, що коли виборчий блок не пропонує реальної програми дій, виконання якої може бути перевірено виборцями за тими чи іншими критеріями, то такий підхід назвати реально демократичним навряд чи можна.

Таким чином, коли йдеться про виборчу стратегію навіть окремої, досить усталеної політичної сили, партії, виникає багато проблем. Щодо створення виборчих блоків із кількох партій, то це взагалі дуже складна проблема. Скажемо лише кілька слів з цього приводу (оскільки відповідна проблема не є основним предметом розгляду в статті).

По-перше, такі об'єднання у виборчі блоки потребують чіткого визначення основних програмових засад, декларованих партіями, що входять в об'єднання. Чи треба хоча б визначити ідеї, що їх об'єднують чи роз'єднують. Таке позиціонування може відбуватися за низкою критеріїв: „праві – ліві”; „соціалісти – капіталісти”; „патріоти – західники”; „державники – сепаратисти чи федералісти”; „консерватори – реформатори”; „інтереси суспільства – особиста свобода” тощо [4]. Можуть застосовуватися для цього й „дрібніші” критерії. Так, на останніх виборах до польського сейму чітко фіксувалася різниця між програмами партій з таких критеріїв, як ставлення до єдиного податку, повної приватизації, заміни злотого на євро, ліквідації районів у процесі адміністративної реформи, ліквідації депутатського імунітету, легалізації абортів, запровадження смертної кари та деяких інших.

По-друге, виборча практика різних країн свідчить, що позитивного ефекту при об'єднанні партій у блоки можна досягти лише тоді, коли вони

є чіткими „сусідами” в політичному спектрі, сповідують близькі політичні, соціальні та економічні ідеї, принципи.

Ще одна важлива обставина, котру треба враховувати, коли йдеться про „іменні” блоки, це їх відмінність від так званих передвиборчих коаліцій. Точніше: між ними є дуже багато спільного, але все ж таки коаліції будуються, в першу чергу, для об’єднання зусиль різних політичних партій. У цьому випадку до коаліції найчастіше входять серйозні політичні „гравці”, поєднання зусиль яких дозволяє вирішувати важливі завдання [5]. Щодо „іменних” блоків, то, як ми вже говорили, до них включають (крім кількох найсерйозніших об’єднань) партії, мало відомі населенню. Цікаво, що не виняток у цьому плані навіть блок В. Литвина.

Повернімося до розгляду ситуації, що склалася з „іменними” виборчими блоками на перших виборах в Україні, котрі проводяться за пропорційною системою. Справді, яку політичну, соціальну, економічну програму сповідує блок Ю. Тимошенко? Характерно, що на черговий з’їзд партії „Батьківщина” та її потенційних союзників у майбутньому блоці, що відбувся 26 листопада 2005 року, навіть не пустили представників ЗМІ. Отже, що обговорювалося? Які економічні чи соціальні цілі висувалися як головні? Очевидно, що йшлося не про те, що запропонувати українському народові у виборчій програмі, а про те, кого „взяти” до блоку і на яке місце у списку його поставити.

Пізніше, безпосередньо перед днем виборів, блок, про який йдеться, може й дасть якісь пояснення з цього приводу. Але справа в іншому: виборцям взагалі пропонується фігура харизматичного політичного лідера замість більш-менш чіткої програми наступних дій, коли ця політична сила прийде до влади, в парламент, а, можливо, й очолить уряд.

У випадку з Ю. Тимошенко маємо справу все ж із досить відомою політичною фігурою, соціальні, економічні, політичні погляди якої досить відомі населенню. А що, наприклад, запропонують українському виборцеві блоки П. Лазаренка чи Є. Марчука? Вже не кажемо про інші, дуже „дрібні” виборчі блоки. Отже, ще раз підкреслимо: **ми вважаємо, що українська мода на „повальне” створення „іменних” виборчих блоків слугує насправді не розвитку реальної демократії, а, навпаки, стримує цей розвиток.** Тут, по суті, відбувається гра в „царів” та „генсеків”.

У цьому плані слід справді глибше розібратися ще й у тому, які саме політики і чому опинилися у лідерах „іменних” блоків. Ця проблема має два аспекти. Перший: що потрібно такому лідерові, аби привести блок до перемоги? Вже говорилося, що виборча практика свідчить про необхідність мати „першим” у списку блоку харизматичного лідера, але така харизма може мати будь-яке наповнення. Щодо Ю. Тимошенко, то її політичний імідж складався протягом багатьох років багато в чому як імідж опозиціонерки, послідовного борця з „антинародним режимом”, а також доповнювався деякими іншими рисами, пов’язаними з економічною освітою, діяльністю в уряді тощо. Можна говорити, що ця харизма (може,

комусь імідж Ю. Тимошенко і не подобається, може, когось дратує) несе все ж більш-менш позитивний зміст.

Інший вигляд мають іміджі (інколи досить харизматичні) деяких українських політиків, які теж очолили виборчі блоки. Зокрема, П. Лазаренка. Ще не будучи виправданим в американському суді, не вислухавши претензій, які П. Лазаренкові закидають на батьківщині, його прибічники „розкручують” імідж кришталево чесного, безвинно гнобленого „антинародним режимом” політика. Безумовно, знайдуться люди, які цьому й повірять. Та й взагалі П. Лазаренко викликає симпатії у деяких прошарків населення в окремих регіонах. Тому його постать на чолі виборчого списку зможе привабити деяких виборців (до речі, дуже цікаво буде за результатами виборів визначити, яка саме частка електорату підтримала цей блок). Але запитаємо себе і виборців: за що вони віддають голоси, обираючи на виборах блок П. Лазаренка?

Проблема політичної конкуренції на ринку влади в Україні вже досить давно викликала побоювання щодо визначення реальних критеріїв конкурентної боротьби. Справді, практично лише дві значні політичні сили (Компартія та Народний рух України) протягом 14 років незалежності виступали як ідеологічні конкуренти. Всі інші, навіть соціалісти, до складу виборчих списків яких входить значна кількість олігархів, являли собою дуже специфічний, практично незрозумілий для пересічного українця конгломерат олігархічних кланових та інших партій, політичних сил. Жодні зусилля запропонувати соціал-демократичні, ліберальні та інші критерії політичного позиціонування партій в Україні досі практично не мали успіху.

Тому дуже велика надія якраз і покладалась на те, що впровадження виборчої системи, яка базується на пропорційному представництві в парламенті різних політичних сил, стане поштовхом для розбудови реального політичного простору, де б політичні партії поділялися за зрозумілими для населення критеріями. І от маєш... Замість кланово-олігархічної мозаїки здобули в бюлетенях „перелік” політичних постатей – „вождів”, чиї політичні, економічні та інші уподобання населенню ще менш зрозумілі, ніж ідеї комуністів чи рухівців.

З огляду на це можна говорити, що початок „розбудови” пропорційної виборчої системи (в її сьогоdnішньому вигляді) не сприяв політичному структуруванню українського суспільства на шляху розвитку демократії. Зрозуміло, що це можна сприймати як перші, може й не дуже вдалі кроки на шляху до реальної партійної демократії. Але все ж треба чітко розуміти процеси, які сьогодні відбуваються при організації виборчої кампанії, та наслідки, до яких таке „захоплення” створенням „іменних” виборчих блоків може призвести.

Література:

1. Малкин Е., Сучков Е. Основы избирательных технологий и партийного строительства. – М.: SPSL – „Русская панорама”, 2003. – С. 66 - 83.
2. Полторак В. А., Петров О. В. Избирательные кампании: научный подход к организации. – К.: Знання України, 2004. – С. 75 - 79.
3. Політичні партії в демократичному суспільстві / Під ред. Й. Тезінга та В. Гофмайстера. – К., 1997. – С. 63.
4. Ильясов Ф. Н. Политический маркетинг. Искусство и наука побеждать на выборах. – М.: Изд-во ИМА-пресс, 2000. – С. 89 - 97.
5. Бебик В. М. Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, технології, маркетинг. – К.: МАУП, 2001. – С. 107 - 108.

Політичне лідерство, національна еліта і практика модернізації суспільства

Олег Траверсе,

кандидат історичних наук, доцент
кафедри політології та соціальних технологій
Національного авіаційного університету

Явище політичного лідерства притаманне людським спільнотам, як, скажімо, мова чи мислення. Це явище універсальне, однак по-різному проявляється в різних культурах, політичних системах, у народів Заходу і Сходу. Прийнятність тієї чи іншої моделі суспільної модернізації визначається, поряд з іншими факторами, й характером політичного лідерства. Специфіка його полягає в тому, що воно здатне як об'єднувати великі спільноти, цілі нації, так і спричиняти глибокі конфлікти в них.

В науках про суспільство існує традиція ототожнювати політику з діяльністю держави. Визнаючи важливу роль політики у вирішенні суспільних проблем, все ж зауважимо, що серед багатьох функцій, притаманних державі, далеко не всі з них є політичними. Адже сучасна держава – дуже складна структура. Відтак виникають ситуації, коли будь-яка проблема (економічна, гуманітарна тощо) може перетворитися на політичну. (Наприклад, події, пов'язані з катастрофою на Чорнобильській АЕС, дуже швидко з проблеми технологічної стали проблемою політичною).

Реалії вітчизняного політичного життя свідчать про сутнісну різницю в оцінках існуючої практики політичних, морально-етичних, правових, конституційних, управлінських, структурних (не лідерських за механізмами функціонування) зв'язків і відносин. Все це не може не відбиватися на рівні науково-теоретичної і практичної розробки досліджуваної проблеми. Ситуацію, що нині склалася у цій сфері, не можна назвати оптимальною. Причин багато й вони дуже різні. Проте, на нашу думку, домінуюча – незацікавленість правлячих еліт (як особистостей, так і цілих структур) в науковому обґрунтуванні своєї діяльності. А тому не існує соціального замовлення на глибоке, всебічне вивчення зв'язків і принципів дії механізмів інституту політичного лідерства і політичного управління як неодмінної складової демократичного суспільства.

Тим часом ця складова набуває особливого значення для пояснення динаміки модернізаційних змін у політичних та економічних інститутах суспільства.

Аналіз літератури із зазначеної проблематики свідчить, що еволюція поглядів на політичне лідерство в останні роки була пов'язана з виробленням методологічно нового погляду на владу [1]. Термін „політична еліта” стали тлумачити значно ширше, ніж раніше. Якщо ще недавно політичною елітою вважали переважно закриту групу політичних лідерів, то нині цим терміном визначають соціальні суб'єкти, пов'язані з проблемами політичного розвитку, які потужно впливають на соціально-політичні процеси, на розвиток суспільства. Демократична модель суспільної організації виступає як форма контролю над елітами. Бо саме еліти виконують лідерські функції. Залежно від стану, в якому перебуває суспільство, на перший план виходить їх модернізаційний або стабілізуючий вплив на нього [2].

Елітистський підхід до вивчення політичного лідерства пояснює залежність політичного лідерства від соціального статусу лідерів, тлумачить лідерство в політиці як владу „згори”, а також вказує на зв'язок демократичного типу лідерства з конфліктами в політиці [3]. Проте цей підхід залишає за межами дослідження проблему самої природи політичного лідерства, динаміки його розвитку, зв'язку з політичним керівництвом [4].

Вітчизняні науковці чимало уваги приділяють вивченню взаємозв'язків суспільного розвитку країни зі станом та особливостями формування сучасної національної політичної еліти [5; 6], впливу та наслідків дії тоталітарної системи на особу в політиці [7], історичних аспектів відносин між елітою та лідерством у різні часи [8], процесу становлення української політичної еліти, виробленню функціональної оцінки її здатностей для з'ясування її загальних політичних можливостей [9]. Вивчаються соціально-психологічні аспекти діяльності лідерів та еліти [10]. Піддається аналізу й саме поняття „еліти”, а також її сприймання та інтерпретація в суспільній свідомості [11]. Досліджуються різні аспекти процесу розвитку політичної еліти за радянських часів, зокрема, еволюції партійно-радянської номенклатури та перетворення її на „правлячий клас”. Приділяється певна увага ролі та місцю політичного лідерства/керівництва в динаміці політичних процесів країни [12; 13; 14]. Однак дослідження проблем політичного лідерства (як окрема тема) лише починається [15].

Мета статті — розглянути співвідношення та особливості дії суб'єктивних і об'єктивних чинників, що впливають на розвиток політичних інститутів в Україні, зокрема – політичного лідерства/керівництва і національної еліти.

Фундаментальність організаційних та інституціональних основ політичної влади є характерною рисою всіх розвинених суспільств. Якщо дотримуватися цієї точки зору, то можемо дійти висновку, що українська влада має суттєву „особливість” – нерозвиненість інституціональних складових порівняно з гіпертрофовано значимою організаційною частиною.

На кінець 2004 року, за даними Всесвітнього економічного форуму (який оцінював конкурентоспроможність України в умовах політичних змін), за якістю суспільних інституцій Україна посідає 97 місце серед 104 країн світу. Міжнародні експерти вважають, що судова влада країни залишається залежною від політичних впливів. Звертається увага на необхідність подальшого дослідження інституціонального середовища, яке відзначається слабкістю та схильністю до різних „хвороб” – при тому, що саме цьому середовищу належить критично важлива роль у процесі здійснення „необхідних реформ, які дозволять країні рухатися за більш життєздатною траєкторією зростання” [16].

Те, що у цій сфері суттєвих змін протягом чотирнадцяти років не спостерігається, навряд чи доцільно пояснювати тільки дією суб’єктивного чинника. „Демонізація” окремих політичних постатей, навіть дуже впливових, мало що може додати до наукового аналізу. Такий стан є наслідком дії чинників, котрі здійснюють стійкий вплив (прямий чи опосередкований, явний чи прихований) на політичні процеси в Україні. До них належать: історичні традиції; непотизм, клієнтелізм, трайбалізм як система влади; особлива роль у політичному процесі окремих фігур, високий ступінь персоніфікованості політики; хронічна незбалансованість, конфронтаційність у діях національної еліти; інертність політичного керівництва; схильність до демократії мітингового типу позаелітної частини учасників політичного процесу; маргінальність елітних та неелітних угруповань.

Нехтування нагромадженим раніше досвідом викликає у політичній верхівки ілюзію можливості почати відлік суспільно-політичного життя з „tabula rasa”. При цьому боротьба за визнання пріоритету інтересів, прав і свобод політичної дії розгортається здебільш між окремими політичними групами можновладців. Традиційні для українського суспільства риси (толерантність, терплячість, витривалість, прагнення до гармонії, надійності) сприймається та оцінюється як апатія до політичного життя. З огляду на це стають зрозумілими джерела конфронтаційності, взаємної непоступливості і маргінальності тих, хто веде політичну боротьбу під час „спокійного” розвитку. Наслідок: хронічна незбалансованість у діях всіх гілок української влади. Кожна з них сприймається суспільством як сила, що нав’язує свої правила гри, свої уявлення про суспільний розвиток, свої моделі розвитку. В Україні поки що не вироблено не тільки механізмів, але й хоч трохи дієвих засобів своєчасного й цивілізованого впливу суспільства

на уряд і парламент задля здійснення плавних, органічних (в тій чи іншій мірі) реформ, синхронного вирішення соціальних проблем.

Політичний процес при заміні у владі одних осіб іншими не може сам по собі забезпечити продуктивні перетворення. Тут мають діяти системні фактори інституціонального змісту. З них актуальними нині є три: зміна поколінь у політичній верхівці, стабілізація політичного і економічного життя, становлення громадянського суспільства.

На шляху просування від сформульованих нових цінностей до їх практичної реалізації наше суспільство раз по раз наражається на ситуацію, коли суб'єктивний чинник починає відігравати значну роль. Пошук свого „Мойсея” є закономірним етапом на шляху цивілізаційного розвитку кожного народу. Проголошення нових цінностей та їх втілення в життя є справою кількох поколінь. Та після біблійських часів відбулося чимало подій, які формують зовсім інші уявлення про суспільний процес як такий.

У національному масштабі політичне лідерство характеризується наявністю особливих рис, пов'язаних з тим, що не існує прямих контактів між лідером і тією частиною суспільства, яка подала за нього свої голоси. Ці відносини опосередковуються людьми, що обслуговують політичну машину, масовими комунікаціями, урядовими та іншими організаціями. Саме виконавча бюрократична машина змушує лідера орієнтуватися на очікування свого безпосереднього оточення, яке в ідеалі має відображати (але на практиці не відображає) потреби широкого загалу. Відтак виникає проблемне завдання: необхідність підтримувати в певній рівновазі суспільні очікування та реальні дії влади (політичного лідера) з їх реалізації.

У різні часи політичне лідерство мало здатність змінювати взаємини політичних лідерів і державно-правових структур. Адже відомо, що політична сфера визначає формування правил і стереотипів поведінки, способи дії, ідеологію і психологію керівників різних рівнів, політичної еліти. Цей нормативний кодекс (який виробляється в процесі взаємовідносин) не лише матеріалізується в інститутах і механізмах влади, але й відтворюється в адміністративно-управлінській, економічній, духовній та моральній сферах, в структурах суспільного життя.

Політичне лідерство в політологічному аспекті є не тим чи іншим „стилем керівництва”, а, в першу чергу, способом організації влади в демократичному суспільстві, механізмом встановлення взаємозв'язків між лідерами держави, елітами, партіями і рухами, керівниками різних рівнів та народом, який обирає (наймає) та легітимізує передачу їм всієї повноти влади. Лідерство як одна з політичних універсалій відрізняється від інших (зокрема, керівництва) своєю ефективністю і роллю.

Історичний досвід свідчить, що суспільство успішно використовує явище політичного лідерства за умови, коли вона приймає модернізаційну стратегію розвитку. Складність полягає в тому, що ця стратегія, як елемент

політичної і загальнокультурної ментальності, має спочатку бути донесена (точніше – імпортована) у нормативно-ціннісне середовище впливових суспільних груп. За таких умов суттєво зростає їх чутливість до подальших перетворень, відбувається поширення стратегії модернізації на позаелітні та неелітні групи. Провідна роль тут належить національній еліті.

Суспільство зацікавлене у стабільній і відповідальній еліті. Як вважають фахівці, вона є утворенням, яке операціонально не фіксується. Та, попри це, їй належить суттєва реальна роль в суспільному житті. Будь-який політичний лад прагне сформувати власну еліту, необхідну для якомога ефективнішого здійснення влади. Водночас політична еліта не є ситуаційним утворенням. Це – сукупне породження усіх процесів політичної життєдіяльності суспільства.

Найпоширенішим способом просування особистості „нагору”, який дає максимальні шанси на успіх у нинішній Україні, — стати членом команди, що працює на впливового політичного лідера. Це, по-суті, означає вступити у клієнтарні відносини. Між такими командами і всередині них постійно точиться відкрита або прихована („підкилимна”) боротьба (як правило – боротьба „компроматів”). Відтак провідну роль в успішному просуванні кар’єрними сходінками, як і раніше, відіграють не особистісні чесноти, а належність до „команди”, клану, соціальної групи. Саме вони „виштовхують на поверхню” потрібних їм лідерів.

Особливість дії політичного лідерства як чинника суспільно-політичного розвитку проявляється у здатності за допомогою ідей об’єднувати великі спільноти, згуртовувати націю – або спричиняти поділ суспільства на конфліктуючі сторони (прошарки, класи, страти, групи). Водночас стрижневим питанням тут є модернізаційна орієнтація щодо джерел формування відповідних соціальних механізмів, опори на впливові суспільні групи, визначення серед них провідних та домінуючих, таких, що виступають в якості соціального підґрунтя в реалізації поставлених цілей. Наприклад, такою метою може бути створення так званого середнього класу як опори у виробленні механізмів дії громадянського суспільства.

Серед основних властивостей українських еліт і тенденцій щодо динаміки їх зміни найбільш характерними є, по-перше, утвердження орієнтації на сильну державу, здатну виступати не лише в якості соціального арбітра, але й задавати тон, основні контури і механізми перетворення, що здійснюються. По-друге, тимчасове посилення ролі індустріальних (регіональних) еліт в розподілі ресурсів, який супроводжувався перерозподілом впливу між елітами, де головна увага зосередилася навколо вибору тієї моделі суспільного розвитку, яку необхідно втілити в життя. Наступне — це трансформація відносин між елітними групами на конфліктні відносини в суспільстві та спроможність цих груп у складні, кризові моменти на інструментальному рівні проявляти прагматичну модернізованість, здатність до політичного компромісу. Зрештою, позбавлення середовища національної еліти від елементів, які

себе найбільш дискредитували, просування нагору політиків, які краще розуміють і формують сучасні проблеми.

Структурування впливових груп політичних еліт відбувається на звуженому полі державних інституцій. Це обумовлено наслідками люмпенізації більшості населення країни, а відтак і з ставленням до громадян лише як до „електорату” – елемента (нехай і суттєвого) виборчих процедур. Вважаючи себе виразниками інтересів держави, політична еліта свої групові та корпоративні інтереси співвідносить (чи навіть отожднює) з державними. Елітні групи розглядають державу як інструмент вирішення існуючих протиріч, інститут, який здатен виступити провідним лідером майже всіх суспільних процесів. Зведення стрижневих функцій політичного лідерства до окремих елементів цього явища обумовлює недооцінку універсального лідерського потенціалу, звуження демократичних форм правління, що може спричинити їх виродження в автократизм чи охлократизм. Адже політичні сили, що приходять до влади, формують управлінські структури різних рівнів і масштабів (президентські, урядові тощо), які виробляють і здійснюють власну політику, котра, у свою чергу, стає засобом цієї влади.

Універсальною властивістю влади є її функціонування не тільки в політичних процесах, але й в усіх сферах суспільних відносин. Влада інституціоналізується, оформлюється у спеціалізованих закладах, апаратах управління і посадах, в ієрархіях правлячих сил та осіб.

Прояв функцій влади можна спостерігати не лише в різних суспільних сферах, але й на різних рівнях соціальної структури — суспільному (який охоплює найскладніші соціально-політичні відносини); який об'єднує колективи і відносини в них (виробничі та інші колективи, спілки, громадські організації); індивідуальні (наприклад, малі групи). Керівник (управлінець) має забезпечити ресурсами і захистити політичні рішення, які треба втілити в життя у рамках процесу виконання відповідних функцій. З огляду на такі орієнтації, елітні групи інтерпретують характер функціонування всієї системи суспільних інститутів, будують власні моделі політичної і соціальної дії. Акцент на такому визначенні суб'єкта модернізації заздалегідь суттєво обмежує уявлення про можливості інших інституцій як впливових суб'єктів цього процесу.

Нинішня ситуація ускладнюється тривалим, стійким протиборством між різними частинами елітних угруповань. Істотним елементом виступають позиції індустріальної еліти (яку, в основному, складають впливові групи регіональної еліти) і тих позаелітних груп, які вона репрезентує.

Зусилля, спрямовані на поліпшення інституціонального середовища в процесі модернізаційного розвитку, на нашу думку, мають сприяти формуванню й утвердженню суспільно-політичної ідентичності. Вона складається лише на досить високих рівнях оволодіння політичною сферою і є результатом узгодження колізій як суспільного, економічного, так і культурно-історичного, політичного розвитку. Її складовими є

усвідомлення віддаленої мети та умов здійснення політики, навколишнього культурно-історичного середовища, цивілізації, а також розуміння власної історико-політичної унікальності.

Важливою обставиною при формуванні і просуванні в соціальну реальність модернізаційних орієнтацій, ініційованих елітними групами, є міра їх згуртованості. Вона характеризується не лише рівнем внутрішнього узгодження, але й соціальною активністю в утвердженні власного модернізаційного проекту. Недостатню узгодженість плану дій між частинами владних політичних еліт можна пояснити різною мірою зацікавленості, прийняття та розуміння модернізаційної мети, а також наявним потенціалом для її втілення. Оскільки мета (і результат) модернізації передбачають, у першу чергу, зміни в самих діючих владних інституціях.

Яку саме мету будуть реалізовувати різні політичні сили, залежить від актуальних для них спільних цілей-мотивів. Близькість цих мотивів до стратегічної мети призводить до її довізначення (корекції в політичному вимірі різними групами еліт) і означає прийняття програми дій. Цілі окремих політичних сил мають перетинатися з об'єктивними цілями модернізаційного процесу, набуваючи для них, таким чином, своєрідного сенсу. В іншому випадку розходження між цілями визначеними і фактично здійснюваними призводить до того, що цілі модернізації мінімізуються, а участь у її процесі стає пов'язаною (у кращому випадку) з перевизначенням загальної стратегічної мети. Внаслідок цього відбувається викривлення та навіть заміщення мети модернізації. Та чи інша впливова група трактує її у зручному для себе смислі, тим самим переключаючи (спрямовуючи) власну діяльність на вузькогрупові (а не суспільні) інтереси.

Загальною закономірністю суспільно-політичної модернізації є те, що всі її аспекти (економічний, інформаційний, історичний, особистісний тощо) охоплюють політичну систему суспільства і вимагають від неї гнучкості, активності в розвитку й утворенні політичної структури (політичного режиму), який забезпечуватиме політичну діяльність у напрямі формування культурно-національної ідентичності, яка її координуватиме.

Суспільна модернізація, незважаючи на різницю в конкретних політичних системах, режимах, має на меті формування готовності суспільства до гармонійного поступу (адаптації) в цивілізаційному розвитку, яке повинне самостійно і якісно (адекватно) виконувати політичні функції з оптимальними суспільно-політичними і соціокультурними затратами. У структурі суспільно-політичної ідентичності взаємодіють образ ідеального політичного устрою країни і реальний образ політичної системи та режиму. Суспільна модернізація дозволяє орієнтуватися в соціально-політичному просторі світу, максимально адекватно оцінювати свої шанси, точно співставляти стратегії пошуку і вирішення суспільно-політичних проблем, стратегії саморозвитку політичної системи тощо.

Суспільна модернізація відбувається у двох (щонайменше) напрямках. Перший полягає в тому, що відбувається формування внутрішніх засобів політичної діяльності (засобів існування політичної сфери): політичних інститутів, ідеології, політичної структури, системи, режиму тощо. Сутність другого напрямку полягає у формуванні і засвоєнні зовнішніх (цивілізаційних) засобів політичної діяльності, що супроводжується нагромадженням певних суспільно-політичних регуляторів у певній суспільно-політичній системі, освоєнням соціального простору політики, відповідних інститутів та інформаційних засобів політичної діяльності.

Ці два напрями суспільної модернізації співвідносяться з формуванням внутрішньої і зовнішньої суспільно-політичної ідентичності.

Суспільно-політична модернізація завершується формуванням індивідуалізованої для тієї чи іншої суспільно-політичної системи теорії політичної діяльності, що обумовлює стереотипи поведінки в типових ситуаціях, особливості рішень в непередбачуваних обставинах (наприклад, коли будь-яке питання може стати політичним).

Висновки

Тенденція ототожнювати політику з державою обертається недооцінкою (або неадекватною оцінкою) ролі цих та інших організацій у суспільстві, що характерно для будь-якого етатизму, особливо тоталітарного чи авторитарного. Такий підхід призводить до викривлення уявлень про громадянське суспільство. Обґрунтовано не включаючи до нього державу, з нього невинновато виключають і будь-яку політику, всю її ототожнюючи з державою. Тим часом, держава опікується не лише політикою. Її функції значно ширші й різноманітніші – особливо коли державно-адміністративна не-правову систему відрізнати від політики.

Розуміти таку відмінність вкрай важливо за умов модернізаційного варіанту розвитку українського суспільства. Об'єктами політики є різноманітні політичні проблеми. Вони можуть міститися в будь-якій сфері суспільного розвитку – економічній, міжнаціональній, духовній, конфесійній, управління суспільством тощо. Якщо їх неможливо вирішити а ні в правовому полі, а ні шляхом адміністрування, а ні за рахунок моральності, тоді затребуваними стають політичні інститути. Їх злагодженість, потенційна здатність до саморозвитку в залежності від рівня складності проблем, які виникають у суспільстві, зумовлюють той чи інший результат вирішення питань модернізаційної стратегії.

Здатність до інституціональних змін тісно пов'язана з динамікою суспільного розвитку. Між ними існує складний двобічний зв'язок. Він знаходить свій прояв у готовності до сприйняття та продукування інновацій у різних сферах суспільного життя. Підтримка динаміки суспільно-політичних та інших перетворень значною мірою пов'язана з дією інституту політичного лідерства. Як відомо, він добре розвинений в країнах традиційної демократії. В контексті загальних політичних і

соціокультурних цивілізаційних змін, які переживає сучасний світ, його значення суттєво зростає.

Актуальним є підхід до проблеми політичного лідерства як до самостійного явища. Виникає потреба визначити його роль і місце в суспільно-політичному житті, окреслити якісні параметри та механізми його практичної дії в умовах модернізації українського суспільства.

Література:

1. **Алюшин А. Л., Порус В. Н.** Власть и „политический реализм” (поведенческие концепции власти в политической науке США) // Власть: Очерки современной политической философии Запада / В. В. Мшвениерадзе, И. И. Кравченко, Е. В. Осипова и др. — М.: Наука, 1989. — С. 95 — 127.
2. **Эндрюайт Г.** Элиты и развитие: Теория и исследование влияний элит на процессы социально-политического развития // Политическая наука. Элиты в сравнительно-исторической ретроспективе. Проблемно-тематический сборник / Ред. Ю. С. Пивоваров и др. — Вып. 4. — М., 1998.
3. **Золотарёв Р. В., Салмин А. М.** Плюрализм, группы и демократия: элитизм в американской политической науке // Политическая наука. Элиты в сравнительно-исторической ретроспективе. Проблемно-тематический сборник / Ред. Ю. С. Пивоваров и др. — Вып. 4. — М., 1998.
4. **Траверсе О. О.** Політичне лідерство і політичне керівництво в Україні як проблема історичної політології // Наукові записки / Зб. — Вип. 25. — К.: ІПіЕНД, 2004. — С. 80 — 91.
5. **Михальченко Н. И.** Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? — К.: Институт социологии НАНУ, 2001. — 440 с.
6. **Михальченко М. І.** Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. — Дрогобич: ВФ „Відродження”, 2004. — 488 с.
7. **Шаповал Ю. І.** Людина і система. (Штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні). — К., 1994, — 271 с.
8. **Кухта Б. Л., Теплоухова Н. Г.** Політичні еліти і лідерство. Навч. пос. — Львів: МП „Хвилі”, 1995. — 196 с.
9. **Видрін Д., Табачник Д.** Українська політична еліта: особливості еволюції, еволюція особливостей / Україна на порозі ХХІ століття: політичний аспект. — К.: Либідь, 1995. — С. 30.
10. **Татенко В. О.** Лідер ХХІ / Lider XXI. Соціально-психологічні студії. — К.: Видавничий Дім „КОРПОРАЦІЯ”, 2004. — 198 с.
11. Політична влада та політична еліта / Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / В. Полохало (кер. авт. кол.); заг. ред. — К.: Політична думка, 1995. — 368 с.
12. Політичні структури та процеси в сучасній Україні / Відп. ред. Рудич

Ф., Михальченко М. — К.: Наукова думка, 1995. — 254 с.

13. Лозицький В. С. Політбюро ЦК Компартії України: історія, особи, стосунки (1918 – 1991). — К.: Генеза, 2005. — 368 с.

14. Видрін Д. Політика: історія, технологія, екзистенція. — К.: Либідь, 2001. — 432 с.

15. Пахарев А. Д. Политическое лидерство и лидеры: Монография. — К.: Знание Украины, 2001. — 270 с.

16. Бленк Дж. Всесвітній економічний форум: Оцінка конкурентоспроможності України в умовах політичних змін // Дзеркало тижня. — №25 (535), 2 липня 2005. — С. 1 — 7.

Ідея середнього класу як гаранта стабільного розвитку

Ірина Кіянка,
кандидат політичних наук,
старший викладач політології та конфліктології
Львівського інституту менеджменту

У кожній державі ми знаходимо три групи громадян: дуже заможних, дуже убогих і третю, що стоїть посередині між ними. Оскільки ж, на думку багатьох, поміркованість і середина найкраще (між двома крайнощами), то, зрозуміло, і середній статок з усіх благ найкращий.

Арістотель [2]

У статті розглядається проблема формування в Україні середнього класу. В країнах Західної Європи та США цей клас є однією з найважливіших соціальних груп, що гарантують демократичний розвиток суспільства.

Починаючи з 1990-х років, ідея середнього класу як гаранта політичної стабільності в демократичних суспільствах, оволоділа умами значної частини представників українського політикуму. Це, до речі, спостерігалось й в інших посткомуністичних державах. Але, по суті, ми вдивлялися якщо не у вчорашній день, то в світанок дня сьогоднішнього. Бо вже тоді середній клас країн Західної Європи і Північної Америки переживав нову фазу свого розвитку. Йшлося про народження „нового середнього класу” – це ми згодом прочитали у працях Д. Белла.

Класичний, якщо можна так сказати, середній клас складається з досить заможних людей, свідомих громадян, яким не байдужа доля країни. За усталеними стандартами, до цього класу належать особи з високою професійно-освітньою підготовкою та інтелектуальним потенціалом, що забезпечує їм значний попит на ринку праці. Завдяки цій обставині середній клас є практично гарантом стабільності суспільства, його політичної системи.

Нові держави, що утворились на теренах колишнього „соцтабору”,

зацікавлені у створенні ефективних економічних моделей суспільства. В часи, коли політологи й економісти вели запеклі дискусії з проблем „перехідного суспільства” та його можливих основних цінностей, ідея формування середнього класу вважалась ще передчасним і навіть делікатним питанням.

Ми підтримуємо думку багатьох вітчизняних політологів, що суспільство набуває якостей перехідного тоді, коли в ньому зароджуються економічні і соціально-політичні відносини якісно нового типу. Тоді, власне, й виникають умови для формування такої соціальної верстви, як середній клас. Так вважають і західні політологи (Дж. Гелбрейт, Д. Белл, З. Бжезінський), констатуючи, що структурування середнього класу значно залежить від збільшення в ньому представників науково-технічної і творчої інтелігенції. Це явище, однак, виявилось важкозрозумілим у нас, особливо в середовищі колишньої радянської партеліти, яка продовжувала вважати середній клас ворожим для робітників і селян. Та з часом, особливо з середини 1990-х років, інтерес до ідеї середнього класу значно посилюється.

Н. Пахомова у статті „Середній клас в Україні: неоплачені перспективи”, розглядаючи проблеми становлення цього класу, зауважує: „Абсолютна більшість представників середнього класу є невеликою в усіх посткомуністичних країнах. І щоб з’явився новий середній клас – стабільний, легальний, некриміналізований – треба мати відкрите громадянське суспільство, яке б уміло захищати власні інтереси, активізувало розвиток етичних і законодавчих норм, спрямованих на реалізацію свого економічного і духовного потенціалу” [5].

Звідси випливає, що сильне громадянське суспільство є запорукою формування здорового середнього класу, який уміє захищати свої інтереси, а відтак і інтереси усього суспільства. Проте помітний скептицизм автора цитованої статті щодо перспектив формування середнього класу в Україні. Адже сучасна політична еліта країни вже виплекала власні цінності, має власні амбіції, серед яких не знайшлося місця для ідеї формування середнього класу.

Аби середній клас міцнів, в нього слід вкраплювати не тільки принципи демократії і свободи, а й забезпечувати йому можливості поступово нагромаджувати соціальні блага, що в українському суспільстві, на жаль, залишається тільки декларацією. Навіть після подій „помаранчевої революції” середній клас сприймається у нас ніби якесь незвичайне, а навіть абстрактне явище. Адже ми не можемо зараз впевнено сказати, що середній клас в соціальній стратифікації українського суспільства складає 40 – 50 % як це є в переважній більшості західних країн.

Спостережено, що в період виборчих кампаній більшість партій і виборчих блоків заявляють, що жадали б бачити в Україні потужний, інтелектуальний середній клас, котрий став би їх електоральною базою. Зокрема, партії центристського спрямування у своїх програмах постійно

наголошують на формуванні в країні середнього класу західного зразка як пріоритетному завданню своєї соціальної політики. Та як тільки завершується виборчий „марафон”, так і вщухають велеречиві гасла.

Тим часом, щоб середній клас з’явився в реальності, необхідно чітко визначити, яких умов у нас бракує для його зародження і розвитку. До речі, В. Грицанюк пише: „Перед українськими політологами і соціологами стоїть проблема не тільки визначити і дослідити умови, за яких буде формуватись та розвиватись середній клас. Потрібно й створити їх, а це не так вже й легко” [3].

Формування середнього класу в Україні закономірно пов’язувалося насамперед з економічним розвитком за моделлю ліберальних реформ. Але соціальним підсумком цих реформ стало не формування потужного середнього класу, а розмивання навіть тих середніх верств, що існували в країні раніше, та поглиблення поляризації суспільства. Це, з одного боку, звузило соціальну базу реформ, а з іншого дало підстави опозиційно налаштованим політикам критикувати і мету, і спрямованість економічного реформування.

У Західній Європі середній клас перебирає на себе відповідальність за стабільний розвиток суспільства. Це, в свою чергу, сприяє зміцненню основних принципів демократії. Представники середнього класу справедливо вважають демократію ефективним компромісом між економічно панівними верствами суспільства і рештою населення, своєрідною формою соціально-політичного консенсусу.

При обговоренні проблеми середнього класу в Україні в різних аудиторіях можна почути: „Навіщо обговорювати те, чого немає в Україні?”, „Чи може бути середній клас в країні, де існує двополюсна система – клас олігархів і клас робітників?”. А ще важче зрозуміти, до якого класу мусимо віднести українських заробітчан, наприклад, в Італії, Іспанії, Португалії чи Греції. Завважимо, що українська офіційна статистика не обліковує „трудових мігрантів”. Та й взагалі в Україні дуже непросто визначити, хто ж таки належить до середнього класу, скільки цих людей, які їх політичні уподобання.

До речі, на одному з Інтернет-сайтів розміщено статтю І. Маркова під промовистою назвою: „Український середній клас зароджується в Італії”. Так, з цим автором важко не погодитися, особливо якщо взяти до уваги, що наші заробітчани трудяться не тільки на Апенінах. І. Марков пише, що опитані українські заробітчани в Італії вважають себе потенційними бізнесменами. Майже половина (47,05 %) цих людей має вищу освіту, 32,63 % – середню, 26,14 % – середню спеціальну. Вони репрезентують широкий спектр спеціальностей: технічні (51,61 %), гуманітарні (19,35 %), медичні (3,22 %). Серед тих, хто планує започаткувати власний бізнес в Україні, 25,80 % робітників [4]. А це чверть мігрантського капіталу, який може інвестуватися в українську економіку. Варто не забувати й про мігрантські інвестиції в освіту – діти заробітчан мають можливість здобувати фах у

престижних навчальних закладах як в Україні, так і за її межами.

Реалізація ідеї середнього класу в Україні є водночас і соціальним, і політичним, і гуманітарним замовленням суспільства. Адже саме цей клас демонструє високий рівень соціальної активності, котра полягає в готовності взяти участь в акціях протесту і довести свою позицію до лінії „політичної дії”. З огляду на особливості української політичної системи, слід зауважити, що середній клас міг би стати не тільки гарантом стабільності в суспільстві, але й головним рушієм демократичних змін взагалі. Проте тут зустрічаємося з парадоксом. Згідно з вимогами ринкової економіки, середній клас має бути надійним партнером у соціально-економічних відносинах, а в громадянському суспільстві він виступає чинником прогресивних змін і якісних перетворень. Та в нашому політичному житті представники середнього класу ховаються в такій собі ніші *terra incognita*: на видноті тільки олігархи (клас багатіїв) і трудівники різних сфер (клас злидарів).

Але ж є й інші приклади. В країнах Балтії, скажімо, було створено сприятливі умови для розвитку приватного бізнесу. Внаслідок цього неухильно підвищувався добробут населення, зростав і міцнів середній клас. І саме він став головною рушійною силою формування громадянського суспільства.

В Україні, зауважує політолог І. Поліщук, „вибори 2004 року стали знаряддям формування нового політичного менталітету українських виборців (у тому числі й представників середнього класу – **І. К.**), у якому руйнуються старі тоталітарні та авторитарні уявлення про владу і можновладців, формується прихильне ставлення до політичних лідерів, які продемонстрували принципову опозиційність режиму олігархічної кланократії та запропонували альтернативний проект демократизації і побудови справедливішої соціальної системи” [7]. Саме „помаранчева революція” породила сподівання, що в Україні може утворитися сильний прошарок середнього класу, здатного на рішучі вчинки задля розвитку демократії. Наш середній клас, в особі його найактивніших представників, схильний підтримувати тих політиків, котрі асоціюються у нього з можливістю активізації економічних і соціальних реформ.

Проблема ідентифікації середнього класу в сучасних країнах з перехідною економікою, в тому числі й в Україні, обумовлена наявністю соціально-політичних явищ, пов’язаних з незавершеністю трансформаційних процесів. Для більшості країн пострадянського простору характерні динамічність структури суспільства; недостатній, якщо порівнювати з періодом спаду, період економічного зростання; розірваність ланцюга „освіта – професія – доходи”; значна економічна активність населення поза сферою легальної економіки.

Своєрідне трактування місії середнього класу знаходимо в програмі громадського об’єднання „Віче”, затвердженої на позачерговому VII з’їзді 16 вересня 2005 року як „План розвитку країни”. Укладачі цього документа

зауважують, що ідея суспільства миру та соціальної гармонії становить живий інтерес для всіх соціальних груп українського суспільства. „Нам треба пройти складний шлях від рівності у бідності при радянській владі до рівності можливостей у новій сучасній країні миру й соціальної гармонії. За наявності невеликого державного багатства цей шлях можна пройти лише поетапно, створюючи одну за одною верству матеріально і духовно багатих людей. На нинішньому етапі основні зусилля мають бути зосереджені на забезпеченні матеріального, духовного й численного зростання „середнього класу”. Окрім „середнього класу”, соціальними партнерами у розв’язанні цього завдання стають держава та великий бізнес, які кривно зацікавлені у стабільному суспільстві і високій купівельній спроможності населення.

До соціальної групи достатньо забезпечених громадян, яку заведено називати „середнім класом”, мають увійти підприємці, судді, кваліфіковані робітники, чиновники, фермери, вчителі, лікарі, технічна, творча та наукова інтелігенція, військові і працівники правоохоронних органів, домогосподарки, представники вільних професій. Численний „середній клас” – базова сила громадянського суспільства.

Такий вигляд це має в теорії. Але є і практична сторона проблеми. Йдеться, перш за все, про фінансову основу, або так званий стартовий капітал розвитку власного бізнесу. Зауважимо, що представників середнього і малого бізнесу ми вже маємо чимало. Вони яскраво проявили себе в процесі „помаранчевої революції” – і своєю присутністю на майданах, і матеріальним забезпеченням її учасників. Водночас потрібно було б створити умови для розвитку малого і середнього бізнесу так званих заробітчан, що стало б вагомою підставою для поповнення середнього класу. Як уже зазначалося, капітал заробітчан вкладається переважно в нерухомість та освіту дітей, що є позитивним явищем. Однак це одноразові вкладення й тимчасові, а не довготривалі інвестиції. Проведення 2005 року зустрічей на рівні Президента України та Кабінету Міністрів з представниками малого і середнього бізнесу засвідчило намагання пошуку нових шляхів розвитку середнього класу в українському суспільстві.

Якщо завдання якісного зростання „середнього класу” буде успішно розв’язане протягом найближчих десяти років, то країна зможе всі зусилля та ресурси спрямувати на соціальну адаптацію матеріально незабезпечених громадян і розв’язати остаточно проблему бідності. Розв’язання проблеми бідності без опори на великий національний капітал та середній клас – соціальна утопія. Будь-яке суспільство і держава мають знаходити гармонійний баланс між багатими, „середнім класом” і бідними. В іншому разі виникають соціальні конфлікти, і суспільство „розривається” зсередини” [6].

Отже, ставлячи мету, слід визначати засоби, за допомогою яких ця мета досягається. Але чи є метою українського суспільства створення та зміцнення середнього класу? Хіба можна стверджувати, що дефініція „середній клас” – це клас, який є проміжною ланкою між класом багатих

і класом бідних? І чи наявність в суспільстві такого прошарку, як середній клас, – це спосіб подолання бідності і зменшення „олігархічності” в економіці й політиці? А також можливість подолання дисбалансу в соціальній системі суспільства?

Висновки

Як бачимо, проблема середнього класу перебуває в центрі уваги як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Політологи, політики, соціологи вважають середній клас важливим чинником соціально-політичного структурування та політичної стабільності в системі. Значна увага приділяється пошукові шляхів його чисельного зростання і підвищення вагомості в суспільстві. Водночас існує проблема створення політико-правничих та економічних передумов такого зростання і вироблення конкретних заходів, які б сприяли започаткуванню і розвитку малих та середніх підприємств.

Вважаємо, що базовими факторами формування середнього класу можна назвати такі:

а) **економічні фактори** – ринкова економіка, конкуренція, приватна власність. Поряд з цим важливим є залучення коштів заробітчан як інвестицій у створення малих і середніх підприємств, що сприяло б підвищенню питомої ваги середнього класу і корисності його для всього суспільства;

б) **політико-правові фактори** – політична стабільність, правова свідомість громадян, стабільна законодавча база, розвиток громадянського суспільства. І не лише декларації про спрощену систему відкриття своєї справи на кшталт „єдиного вікна”, а реальне його забезпечення;

в) **соціальні фактори** – освіта, соціальна роль, соціальний статус. Тут важливо не тільки сприяти розвитку освіти, але й вести роз’яснювальну роботу через ЗМІ щодо підвищення соціальної ролі та соціального статусу представників середнього класу. А це, в свою чергу, сприятиме формуванню позитивного іміджу „середняка” в суспільстві.

Ще одним важливим фактором є подальше теоретико-методологічне опрацювання проблеми. Це, передусім, завдання політології і соціології, які могли б долучитися не тільки до теоретичного аналізу проблеми, але й до вироблення конкретних шляхів для практичної реалізації, і для цього потрібен ще певний час і немалі зусилля. А ще більше часу необхідно буде для практичної реалізації нової для нашого суспільства ідеї.

Середній клас, який з’явився в посткомуністичних суспільствах країн Балтії, або, наприклад, в Чехії чи Угорщині, має інший характер свого зародження й формування, адже то країни з іншими історичними традиціями. Скажімо, хто чув про „олігархів Балтії” чи „олігархів Чехії?” Тому, вивчаючи досвід інших країн, інших суспільств, необхідно, враховуючи його безумовно, відшукувати власні шляхи, спираючись на наші жорсткі реалії й власні історичні передумови.

Література:

1. **Андрусак І.** Міфи й упередження середнього класу / <http://www.dialogs.org.ua/ru/materials/full/2/270>
2. **Арістотель.** Політика. К. - Видавництво Соломії Павличко „Основи”, 2003. – 115 с.
3. **Грицанюк В.** Середній клас: теоретичні аспекти // Етнокультурні проблеми політичного процесу в Україні. - Львів, 2001.
4. **Марков І.** Український середній клас зароджується в Італії / <http://www.for-ua.com>
5. **Пахомова Н.** Середній клас в Україні: неоплачені перспективи / [http:// www.dialogs.org.ua](http://www.dialogs.org.ua) від 15.10.03
6. **План розвитку країни** / Під ред.: І. Богословської, І. Дідковського, О. Чалого. – К.: Видавнича компанія „Воля”, 2005, – 97 с.
7. **Поліщук І.** Виборчий процес як детермінанта сучасної політики / Політичний менеджмент. - К., №3, 2005. – С. 137 – 139.

Феномен „помаранчевої революції” в контексті розбудови громадянського суспільства

Федір Медвідь,

кандидат філософських наук,
доцент кафедри цивільного та міжнародного права
Національної академії
Державної податкової служби України

Михайло Гордієнко,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри філософії
Національної академії
Державної податкової служби України

Феномен „помаранчевої революції” осмислюється крізь призму боротьби правлячої номенклатури і нової еліти в Україні. Розглядаються спроби конвергенції позитивного громадянського імпульсу в структурну модернізацію українського суспільства і держави. Аналізуються етнопсихологічні, ментальні характеристики українців, що наклали свій відбиток на характер і перебіг подій осені 2004 року. З точки зору європейської стратегії та віднайдення власної ідентичності розглядаються процеси оптимізації української влади і становлення структур громадянського суспільства.

„Помаранчева революція” вперше після грудня 1991 року знову привернула увагу всієї світової спільноти до України. Активною була теоретична рефлексія на українську революцію як вітчизняних [5], так і зарубіжних аналітиків [2].

Зупинимося на визначальних чинниках, що обумовили протестні настрої громадян в ході президентських виборів 2004 року, а також спробуємо окреслити деякі постреволуційні тенденції громадянського, державотворчого характеру.

Становлення національної ідентичності та утвердження власної державності українського народу вимірюються сотнями років. Ці процеси супроводжувалися впертою боротьбою багатьох поколінь наших патріотів,

що дозволило українцям зберегти свою етнічну самодостатність та національно-культурну самобутність. В новітню добу пріоритетним завданням для молодії української державності є трансформація старого бюрократично-управлінського апарату влади, що за своєю структурою був майже тотожний з феодальним абсолютизмом, до демократичної форми суспільного устрою.

Мутація радянського тоталітарного режиму на теренах суверенної України викликала загальносистемну кризу, за якої сформувалася кланово-олігархічна, кримінально-авторитарна модель державного управління, що стала головним чинником стримування суспільства на шляху подальшого соціально-економічного і політичного розвитку. Про системний характер української політичної кризи, яка сягла апогею в листопаді – грудні 2004 року, свідчать, на нашу думку, такі обставини:

- несформованість ефективної демократичної політичної системи, адекватної вимогам сучасного соціально-економічного розвитку;
- застарілі технології в промисловості, розвал сільського господарства та маніпуляції із власністю на землю;
- деградація системи освіти й науки, що призводить до зниження культурного рівня населення, втрати духовних і етнічних цінностей;
- неефективне соціальне забезпечення, суцільна корупція, бюрократична сваволя, що породжує соціальну апатію і політичну байдужість;
- ігнорування владою потреб української спільноти в артикуляції своїх інтересів у формі громадянського суспільства;
- брак повноцінної інформації в умовах заангажованості ЗМІ;
- спроба певних фінансово-промислових груп, яким колишній режим надавав необґрунтовані преференції, приватизувати державну владу;
- несформованість середнього класу як основи стабільного і сталого розвитку та функціонування суспільства.

Згадуємо лише найголовніші чинники, котрі засвідчують, що Україна виявилася неспроможною адекватно відповідати на більшість викликів сьогодення. Це зумовило утворення революційної ситуації, яка потребувала революційного прориву.

В новітні часи докорінні суспільно-політичні трансформації відбуваються у формі „оксамитових революцій”, що несуть у собі творче, життєстверджуюче начало, вони оточені ореолом святковості та обходяться без крові. Цим революціям присвоюють власні назви. Такими були „оксамитова революція” 1989 року у Чехословаччині, „співоча революція” в Естонії, „революція троянд” 2003 року в Грузії. Такою є і „помаранчева революція” 2004 року в Україні. Такі революції теж є антикомуністичними, бо усувають з політичної сцени такий релікт комуністичної доби, як управлінську корупцію, що зберігала панівне становище і в Україні після краху комунізму [9, с. 63].

„Ми, громадяни України, - наголосив Президент України В. Ющенко перед Майданом, - стали єдиною українською нацією. Нас не розділити

ні мовами, якими ми розмовляємо, ні вірами, які ми сповідуємо, ні політичними поглядами, які ми обираємо. У нас одна українська доля. У нас одна українська гордість. Ми горді тим, що ми є українці” [11].

Якщо спробувати сформулювати дефініцію української революції, то доцільно використати судження З. Бжезинського, який передбачав розпад „імперії зла” і незалежність України. Стосовно революційних подій в Україні він стверджує: „Ми тут спостерігаємо своєрідний драматичний шлюб між українським націоналізмом та українською демократією, драматичне поєднання українського патріотизму, української тотожності та української демократії, свободи, лібералізму” [13, с. 101 - 102].

Масові „помаранчеві” протести в Україні далеко не всі трактують як революційні, адже вони відбувалися без традиційних атрибутів революції: крові, насилля, терору. Однак ми вважаємо, що „помаранчева революція” була насправді і „помаранчевою”, і революцією. Революцією новопосталого міського середнього класу. Політичний режим, обіпертий на Конституцію 1996 року, не залишив йому вибору – або померти на колінах, або жити стоячи” [14, с. 140 - 141].

Найбільш адекватно події, що розгорнулися після другого туру виборів 2004 року, можна назвати революцією Українського Духу. Крім традиційної боротьби за владу, новітня українська революція актуалізувала питання екзистенційного характеру, а саме: вибір політичної перспективи, пошук нової національної ідеї, модерної конкурентоспроможної української ідентичності, досконалішого формату державного розвитку. Унікальність української революції обумовлюється безпрецедентною миролюбністю, навіть пацифізмом. Цей феномен потребує особливої уваги, бо український етнос, завдяки своєму унікальному архетипу шляхетності, продемонстрував новий формат соціальних трансформацій – гуманістичну, „елегантну” революцію. Українці на практиці реалізували принцип ненасильницьких дій у політиці, які сповідували Д. Торо, М. Ганді, М. Л. Кінг. Протест ненасиллям означає не покірність, а активну позицію в боротьбі за справедливість. Ненасильницький опір є виявом політичної активності „знизу”, розуміння людини як найвищої цінності, гуманізацію суспільства, подолання несправедливості у свідомості та вчинках людей, прагнення з’ясувати коріння корупційної діяльності відповідних державних інституцій чи посадовців. Власне це й обумовило беззастережну підтримку „помаранчевих” подій всією демократичною світовою спільнотою.

Учасники „помаранчевого” зсуву апелювали, як підтверджує святкування річниці події, не так до програмово-ідеологічних засад, як намагалися не дати спаплюжити владі свою честь і гідність, зберегти морально-етичні позиції, можливість реалізації своїх конституційних прав і свобод. В цих умовах формується радикально нова, національно свідомо ментальна парадигма, на якій базуються засади громадянського суспільства.

Зростання від 300 громадських організацій в 1991 році до 12 тисяч в 1996 та понад 50 тисяч на сьогодні доводить велику зацікавленість громадян в облаштуванні в першу чергу найближчого життєвого простору та в місцевих справах. Найціннішим здобутком громадських організацій є те, що вони перемелюють на жорнах демократичних цінностей залишки посттоталітарного минулого українського суспільства, наближаючи цим майбутнє нової України [4].

Водночас постає цілком закономірне питання: чому українські громадяни, в яких століттями виховували рабську покірність, раптом проявили високий рівень політичної свідомості, зуміли сконсолідуватися і в толерантній формі змінити політичну систему? На нашу думку, відповідь знаходимо в ментальній площині: масштабні фальсифікації президентського виборчого процесу 2004 року не тільки спотворили результати волевиявлення, а й засвідчили правову і моральну кризу суспільства, глибоко травмували вразливу українську душу, яка чутливо реагує на приниження власної гідності. Ще В. Липинський писав про переважання в нашому характері емоційності (чутливості): „Нещасливе географічне положення, сприятливі дані природи і хаотична мішанина різних рас витворили в мешканцях України надмірну, часто пристрасну чутливість, якої не здержують воля та інтелігентність” [7, с. 426].

Отже, результатом вітчизняного етногенезу є те, що найважливіша підстава української духовності міститься в його кордоцентризмі, який уособлює певну систему життєвих імпульсів, притаманних чутливому серцю людини в усіх іпостасях її буття. Це порівняно нове, збірне науково-філософське поняття, яке означає те, що „в житті людини, в її світогляді провідну роль, тобто мотиваційну й рушійну, відіграють не розумово-раціональні сили людини, а її емоції, почуття, або, образно кажучи, потенції людського серця. Тому-то кордоцентризм – не що інше, як доказ, що домінантою мотивацій і дій виступає серце, а не розум. Адже, згідно з ученням українського філософа П. Юркевича, людське серце набагато швидше, ніж розум, рухається і доходить висновків. Іншими словами, кордоцентризм українців – це екзистенція, що виступає основою самого буття або й частиною природи українського народу: українець живе, а все його світобачення, поведінка, життєві цінності та культурні надбання узгоджуються з притаманним йому кордоцентризмом. А це те, що українцям дав Бог, вся українська стихія та його свята земля” [12, с. 86].

Відтак діяльність політиків наші громадяни оцінюють не за шкалою їх практичної результативності, професійної здатності, а більше за моральними критеріями: справедливий – несправедливий, чесний – злодій, мужній – боязкий. Лише в новітню добу українці спромоглися урівноважити свої емоційні пристрасті раціональною компонентою та ідейно-вольовим поривом змінити авторитарну владу. З цієї нагоди слушною є думка академіка М. Поповича: „Помаранчева революція

засвідчила величезну роль політичного ідеалізму та його перевагу над політичним цинізмом, який ніколи не зміг би вивести на вулиці мільйонні маси людей” [12, с. 4].

Будь-який політичний режим для ефективного здійснення управлінських функцій має завжди враховувати чинник ментальності громадян. „Субстанції національної свідомості – свобода, віра, воля, – на думку В. Кафарського, – наповнюють світогляд нації не тільки духовним, але й політичним змістом, відображають прагнення до самостійності, незалежності, державності, соціального прогресу на основі національної самобутності” [6, с. 73].

Будучи детермінована природними циклами, землеробська діяльність визначала уклад життя українців, їх культуру, соціально-політичну організацію, індивідуалізм, відчуття господаря, справедливості. Як вважає І. Андрусак, „в українському національному характері переважала демократичність. Унікальна українська барокова культура і основи демократичного світогляду (згадаймо конституцію Пилипа Орлика) – ось головна історична спадщина тієї епохи, що відчувається нами й донині. Так як відчувається й інша складна спадщина тої пори – невміння утримати уже завойовані позиції, роздробленість національної еліти, її надмірне захоплення власними проектами за рахунок національних інтересів, покладаючи невинуватені надії на міфічну зовнішню допомогу” [1, с. 59]. Тому в сучасних умовах здійснити суспільні революційні зміни значно легше, ніж утримати й розвивати прогресивні, демократичні здобутки. З іншого боку, для українців характерне постійне прагнення до свободи й вільнодумства, що знайшло практичне втілення в козацько-гетьманській державі.

Однак багатовікова бездержавність стала чи не головним фактором маргіналізації українського національного характеру. Тривале перебування українських земель в складі Російської, Австро-Угорської, Польської та інших імперій сформувало болючу рису нашої свідомості – брак почуття національної єдності. Найбільш придатним інститутом для інтеграції українського суспільства є, на думку В. Липинського, держава [7, с. VII].

Маючи таку духовну спадщину, нинішньому поколінню українців не варто плекати ілюзій стосовно абсолютної єдності своєї нації. Для консолідованого розвитку української державності відчутно бракує ментальної ідентичності. І прояви сучасного так званого номенклатурного сепаратизму не є випадковістю. Це наслідок нашої трагічної історії. В новітній, постреволюційній Україні ментально-світоглядні фактори проявляються в дихотомічній формі. З одного боку, саме завдяки толерантному протесту та вільнодумству української душі вдалася демократична революція. А з іншого – нинішня команда переможців не може позбутися „стереотипу амбітності”, що обумовлює неузгодженість у її діях, породжує періодичні спалахи публічних суперечок між окремими

представниками владної команди.

Отже, якщо 1991 року Україна формально здобула незалежність, то наповнення її реальним змістом розпочалося лише після завершення президентських виборів. Національно-демократична революція, початок якої закладений з моменту здобуття незалежності України, досягла свого апогею, опинившись перед загрозою номенклатурно-олігархічного реваншу. Щоб відвести цю небезпеку, українці згуртувалися під помаранчевими прапорами. У більшості свідомих громадян України відбулася активація архетипу національної ментальності, що спонукала їх боронити свою честь, гідність і в черговий раз виборювати свободу, вдаючись до масштабних, але мирних соціальних протестів.

Пафос Майдану, його основне гасло „Свободу не спинити” – незаперечні докази найголовнішого: самоствердження особистості і пробудження на цій основі нації, небувалої активізації демократичного процесу. Найважливішим завданням України є зміна соціальної стратегії, соціальної парадигми. Необхідно здійснити перехід від особистої та суспільної стратегії очікувань-перечікувань до стратегії активного й динамічного розширення загального простору свободи, починаючи від простору власної думки окремого громадянина та його сім'ї – до простору загальнодержавного та загальносуспільного.

Промотором „помаранчевої революції” була молодь, що не лише додало активності цьому процесові, а й уособлює глибокий державотворчий сенс, адже свідомо підтримка молоддю демократичних змін у великій мірі гарантує їх незворотність.

Цілком очевидно, що за своїм змістом новітня українська революція була революцією морально-світоглядною. Люди вийшли на вулиці і майдани не заради хліба та видовищ, а за правдою і свободою. Тобто, це була не стільки політична, скільки громадянська революція. Бо перша передбачає масштабну владно-управлінську ротацію і структурно-інституціональну трансформацію, а друга спрямована на зміну ідейно-світоглядних і ціннісних орієнтацій громадян.

Одним з найбільших досягнень „помаранчевої революції” є те, що в Україні започатковується публічність політичних процесів. Зважаючи на відносну об'єктивність ЗМІ, важливим завданням постреволюційного державотворення є виховання політичної свідомості і правової культури громадян шляхом пропаганди національних вартостей, відродження державницьких цінностей, реалізації політики активного патріотичного дискурсу [10, с. 35].

Водночас інформаційне суспільство значно збільшує вимогливість до політичних менеджерів, до нової провідної верстви, що робить її вперше елітою не сили, грошей чи багатства, а елітою знань, духу. Сучасна Україна потребує еліти з якісно новою системою цінностей, а також політичного світогляду, креативного потенціалу з більш агресивними та максималістськими амбіціями, якій притаманні пасіонарність і динамізм,

що забезпечують можливість швидко адаптуватися до нових політичних реалій і проводити адекватну державну політику. Минулі президентські вибори привели до влади контреліту, що відкривало перед країною можливості зміни модусу політичного розвитку, утвердження нової парадигми державного устрою. Однак постреволюційна практика засвідчує, що в країні не існує ефективних механізмів вертикальної мобільності для ротації політичної еліти. Тому нинішня влада застосовує методи ручного керування до процесу селекції нової господарсько-управлінської еліти. За нової влади елітне рекрутування визначається тим, який вклад зробила особистість у „помаранчизацію” України, часто не зважаючи на особливі природні якості людини та ігноруючи її авторитет і компетентність. Звісно, що така політика вносить збурення в суспільство і погіршує імідж влади.

Успішність нинішньої влади у великій мірі визначатиметься тим, наскільки їй вдасться уникнути „культу майдану”, тобто усвідомити, що революція не дає монополії на легітимність владних повноважень. Політична влада може завойовуватися й на барикадах, але вона легітимується підтримкою народу, який висловлює їй довіру в разі поліпшення свого життєвого рівня. На жаль, можемо спостерігати, що в перші сто днів інтереси нової влади сфокусовані переважно на виборах 2006 року.

Відтак, на нинішньому етапі розвитку українського суспільства реальних підстав для демократичної ейфорії не існує. Як говорив К. Ясперс, немає остаточної стадії демократії і політичної свободи, при якій усі були б задоволені. Проте, на думку політологів з Каліфорнійського університету Д. Веймера та Е. Вайнінга, одна важлива особливість демократії вирізняє її з поміж решти систем суспільного вибору: „Вона дозволяє контролювати зловживання влади, даючи виборцям можливість змінити обтяжливу політику та усунути творців непопулярних рішень. Демократія не завжди веде до доброї (не кажучи вже про найкращу) політики, але вона дозволяє виправити найприкріші помилки” [3, с. 188].

В політологічній літературі надibuємо думку, що не будь-який народ може жити в умовах демократії, а лише той, який: а) вміє процедурно утворювати інститути державного правління і спроможний підтримувати їх ефективне функціонування; б) здатний здійснювати над ними контроль; в) має достатній рівень суспільної свідомості, моральної і правової культури, інтелектуальних потуг. Якщо ж свобода опиняється в руках незрілого дегуманізованого суспільства, в якому панує „вулична демократія”, то існує загроза спалення самої державності. Якщо за цими критеріями оцінювати українське суспільство, то тестування на демократичність ми пройшли успішно. І зробили це не в кабінетах, заповнюючи якісь анкети, а на велелюдних майданах, засвідчивши диктатуру народної волі. Подальша доля постреволюційної України залежить від того, чи вдасться утвердити диктатуру закону.

Наразі можна констатувати, що постреволуційна Україна сповнена паціонарного піднесення, джерелом якого є реальні політичні процеси, які не стимулюються штучним „піаром” чи зовнішнім допінгом. Це забезпечує достатні ресурси для оновлення суспільства, хоча у новій владі залишаються спокуси для встановлення неототалітарного режиму, не ліпшого від попереднього.

М. Емерсон, один з провідних експертів Єврокомісії, незважаючи на „помаранчеву революцію”, не обіцяв Україні не те щоб членства в ЄС, який нині переживає непростий період ратифікації Конституції, а й швидкого надання ринкового статусу, спрощення візового режиму тощо. Однак під час IX саміту Україна – ЄС, що відбувся 1 грудня 2005 року в Києві, Україну все ж визнано країною з ринковою економікою.

Принципово важливим для ефективної державотворчої політики є створення сприятливого правового поля та культивування поваги до законів. До правових засад конституювання громадянського суспільства слід віднести приведення у відповідність норм права до норм чинної Конституції України і міжнародних правових стандартів. Створення ефективної правової системи сприятиме національній консолідації, оскільки єдина система рівних для всіх громадян прав і обов’язків формуватиме у них почуття рівних можливостей для самореалізації саме завдяки національній ідентичності. І чим ефективніше українська нація зможе забезпечувати сприятливі умови для самореалізації особи, в тому числі й етнокультурні, тим інтенсивніше відбуватиметься процес національної ідентифікації і консолідації.

Апріорна довіра більшості громадян до нової влади є досить високою. Однак на цьому етапі досягнуто лише тактичного успіху. Наразі не подолано фактора „майданного синдрому”, характерного для свідомості учасників „помаранчевих” подій, які, прагнучи одержати дивіденди за підтримку нової влади, в нинішніх умовах демонструють жадобу до політичної боротьби не стільки задля вирішення конкретних соціальних проблем, скільки з метафізичним злом. Тому пріоритетним завданням нової влади є конвертація позитивного громадянського імпульсу в структурну модернізацію українського суспільства і держави. „Помаранчевий” демократичний прорив необхідно закріпити позитивною державотворчою динамікою постреволуційної доби. То правда, що українці виграли битву, але для цілковитого успіху необхідна перемога у війні.

Новітні революційні події продемонстрували не тільки миролюбність, а й політичну зрілість української нації, підтвердили належність України до європейської цивілізації не географічно, а ціннісно, духовно, політично і ментально. Кожна суверенна держава керується у зовнішніх стосунках власними національними інтересами, однак, як свідчить досвід, український народ постійно відтісняли чужинці, не даючи змоги впорядковувати свої інтереси. Натомість руками наших громадян часто облаштовуються чужі території. І нині багато українців змушені мігрувати

в пошуках кращої долі, виконуючи функцію рекрутів, а свою рідну землю використовують як транзитну територію. Зупинити цю тенденцію шляхом налагодження власного виробництва, створення додаткових робочих місць – одне з пріоритетних завдань нової влади.

Морально-світоглядна та ідеологічна парадигма нової влади декларує духовну наповненість, правдивість та гуманістичну сутність. В цих намірах вона узгоджується з національно-культурними особливостями української нації, відображає узагальнений інтерес громадян. Адже не випадково „помаранчева революція” була підтримана як національно свідомими верствами українських громадян, так і міжнародною спільнотою. Але, як свідчать нинішні події, самі вожді української революції не зуміли витримати випробування владою.

В Статті 6 Конституції України зафіксовано, що влада в нашій країні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову. Однак після виборів 2004 року і формування нової конфігурації політичних сил з'ясувалося, що в оточенні Президента існують ще й „додаткові” центри влади, які прагнуть одержати якомога більше повноважень для управління державою. Політична еліта України в черговий раз демонструє свою примітивну світоглядно-меркантильну сутність.

Отже, владна вертикаль України, яка була сформована на засадах революційної доцільності, потребує суттєвих коректив. Навіть Президент визнає, що в українській владі з'явилося багато нових облич, але обличчя влади не змінилося. Уряд має виконувати функцію провайдера національних інтересів, а не кризового менеджера. Для цього необхідна його деполітизація та переміщення в адміністративно-технологічну площину. Нинішні кризові події в лавах нової влади залишили Президента без бази політичної підтримки. У цій ситуації звернення Президента України по допомогу до парламенту треба розцінювати не як його слабкість, а як ілюстрацію початку якісно нового етапу – постреволюційного курсу на консолідацію українського суспільства, пошуку компромісу між виконавчою і законодавчою владою, а не між кадровими революціонерами. Зараз починається якісно новий етап раціональних оцінок і рішень, покликаний стримати вирування пристрастей і впорядкувати дії політичних суб'єктів.

Незбалансованість повноважень вищих органів держави — Президента, парламенту, уряду — породжує ситуацію протистояння гілок влади, нестабільність. Політичні партії, за винятком кількох, не є виразниками інтересів широких верств населення, а обслуговують здебільш вузькогрупові й персональні інтереси. Український парламент став ареною боротьби амбіцій окремих депутатів та їхніх груп, жодним чином не пов'язаних з інтересами виборців. Головним виявом ефективності державної влади є ступінь забезпечення нею прав і свобод громадян. Чим ефективніша та моральніша влада, тим більшу підтримку населення вона одержує.

Гармонізація владних відносин передбачає чітку регламентацію повноважень всіх гілок влади, „деолігархізацію” політичного простору, реалізацію політики „україноцентризму”, і, нарешті, що принципово важливо, відокремлення власності від влади, а бізнесу – від держави (хоч простого вирішення цієї проблеми немає).

Паралельно з підвищенням ефективності управлінських рішень владній еліті необхідно знайти розумний компроміс у своїх політичних амбіціях, щоб конвертувати позитивний імпульс помаранчевої революції у структурну модернізацію держави та розбудову громадянського суспільства. Ефективна діяльність державної влади передбачає, щоб управлінська еліта володіла як політичною волею, так і знаннями у сфері застосування влади.

Юридичними умовами побудови громадянського суспільства є правова держава з її фундаментальними принципами: верховенство права, рівність усіх перед законом, поділ державної влади. Цей момент у владних відносинах є принциповим, адже в постреволюційній практиці України з’явилися прецеденти з боку влади щодо політичного переслідування опонентів. Звісно, що такі дії несумісні з принципами правової держави.

Становлення політичної сфери громадянського суспільства проявляється передусім у формуванні громадянської політичної культури як культури активної політичної участі індивідів і політичних інститутів — партій, груп інтересів, органів місцевого самоврядування, недержавних ЗМІ. Поки що ці інститути у нас не стали засобами дієвого впливу громадянського суспільства на державу.

Важливим чинником гармонізації владних відносин є дієва та ефективна опозиція. На сьогодні в політичній системі України існує великий попит на нову справді демократичну опозицію. Новий формат впливової опозиції передбачає не тільки її електоральну протидію чинній владі або періодичне тиражування популістської риторики для самореклами, а й мобілізацію частини еліти для вироблення зважених альтернативних політичних проєктів. Потрібно нарешті інституціувати парламентську опозицію. У її формуванні має бути зацікавлена насамперед влада, якій треба знайти волю для ведення цивілізованої конкурентної боротьби з політичними опонентами.

Юридично-правовим механізмом узгодження інтересів правлячих еліт, оптимізації діяльності різних гілок влади має слугувати політична реформа. Реально в країні існує дуалізм виконавчої влади, який виявляється у її поділі між Президентом і Прем’єр-міністром за домінуючої ролі глави держави. Тобто наразі є такий розподіл повноважень, за якого уряд формується главою держави, а участь парламенту в цьому процесі зводиться до надання згоди на призначення Президентом Прем’єр-міністра, що визначає в Україні змішану президентсько-парламентарну форму державного правління. Відповідно до такої форми правління в країні практикується подвійна політична відповідальність уряду: Кабінет Міністрів несе

політичну відповідальність і перед Президентом, і перед Верховною Радою, які можуть відправити його у відставку. Проте Президент не відповідає за дії виконавчої влади, оскільки формально не визнається її главою, а Кабінет Міністрів не має жодних засобів впливу на Верховну Раду, оскільки формується позапарламентським шляхом і не спирається на партійну більшість у парламенті. Це спричиняє нестабільність урядів, які за роки незалежності змінювалися майже щороку.

В результаті реалізації політичної реформи відбудеться дрейф політичної системи України в бік парламентарної форми правління. Однак самі по собі такі зміни не гарантуватимуть підвищення ефективності державної влади. Вона вдосконалюється при наявності професійно підготовленого і патріотично налаштованого кадрового потенціалу, подолання корупції як наслідку порушень демократичних принципів і пріоритету закону.

Отже, можна констатувати, що постреволюційне українське суспільство стало якісно іншим. В першу чергу, відбулися радикальні трансформації у суспільній свідомості, докорінно змінилися ментально-ціннісні настановлення громадян. Те, що вважалося декларативними символами, – ідеї свободи й соціальної справедливості, ринку й демократії наповнилося новим змістом, відтіснивши на другий план ціннісної ієрархії насущні матеріальні потреби. Події листопада – грудня 2004 року каталізували процес становлення громадянського суспільства. В безпрецедентних політичних баталіях українці обрали нового Президента. І як актуально сприймаються нині слова теоретика українського консерватизму В. Липинського: „Перший раз в історії України джерело Влади виведено з традиції, а не з бунту; з моральної, а не фізичної сили – з чогось старшого, ніж сама Влада” [8, с. 70 – 71]. Вставши з колін, наш народ змусив поважати себе, зруйнував стереотипні міфи про соціальну пасивність і громадянську апатію українців. Люди повірили, що можуть власними силами змінити своє життя, реально впливати на державну політику, забезпечити перемогу демократії. Мистецтво сучасного політичного менеджменту полягає в тому, щоб залучити конструктивний потенціал українців до активного громадянського, державотворчого процесу.

Література:

1. **Андрусак І.** Історія, приречена навчати. // Україна шукає свою ідентичність. Випуск 1. – К., 2004. – 132 с.
2. **Бжезинський З.** Росіяни не люблять слабаків. // День. – 2005. – 6 грудня.
3. **Девід Л. Веймер, Ейден Р. Вайнінг.** Аналіз політики. Концепції і практика. / Київ, „Основи”, 2000. – 654 с.
4. **Каспрук В.** Територія свободи. Помаранчева революція як прелюдія до революційних змін в Україні // День. – 2005. – 11 лютого.

5. **Кульчицький С.** Помаранчева революція. – К.: Генеза, 2005. – 368 с.
6. **Кафарський В.** Нація і держава: Культура, Ідеологія, Духовність. – Івано-Франківськ, 1999. – 336 с.
7. **Липинський В.** Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. – Київ; Філадельфія.: Східноєвропейський дослідний інститут ім. В. К. Липинського, 1995. – 470 с.
8. **Липинський В.** Хам і Яфет. З приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 року // Сучасність. – 1992. – № 6. – С. 63 – 76.
9. **Медвідь Ф.** Феномен Помаранчевої революції у контексті консолідації сучасної української нації // Міжнародна наукова конференція „Дні науки філософського факультету - 2005” (26 - 27 квітня 2005 року): Матеріали доповідей та виступів. – К.: ВПЦ „Київський університет”, 2005.- С. 63 - 65.
10. **Медвідь Ф.** Українська національна ідея як детермінанта державотворчих процесів // Політичний менеджмент. – 2005. – №1(10). – С. 35 - 43.
11. Промова Президента України В. Ющенка перед Майданом 23 січня 2005 року // Україна молода. – 2005.- 25 січня.
12. **Попович М.** Перед вічним Майданом. // Критика. 2005. – № 3. – С. 2 – 4.
13. **Слабошпицький М.** Пейзаж для помаранчевої революції. Хроніка-колаж. – К., 2005. – 260 с.
14. **Яневський Д.** Хроніка „помаранчевої” революції. – Харків: Фоліо, 2005. – 319 с.

Український феномен „афганського” руху

Сергій Червонописький,

голова Української спілки ветеранів Афганістану
(воїнів-інтернаціоналістів)

Розвал СРСР різко змінив політичне й економічне становище у всіх колишніх радянських республіках. Умови в нових державах виявилися дуже різними. Отже, й „афганці” змушені були боротися за свої інтереси по-своєму, застосовуючи різну стратегію і тактику. В Україні вже невдовзі після проголошення незалежності, про „афганців” заговорили як про організовану силу, здатну істотно впливати на суспільно-політичні й соціально-економічні процеси. Це стало наслідком концептуально добре продуманої й послідовно здійснюваної багатовекторності нашого руху.

Нові реалії поставили „афганців” України (без перебільшення) перед проблемою виживання. Ми мали боротися за своє місце в суспільстві, за право на існування нашої організації. Важливо було визначити стратегію й тактику в нових історичних умовах. Це завдання частково виконала II позачергова конференція Спілки, що відбулася в Києві 24 – 26 жовтня 1991 року. Делегати внесли зміни й доповнення до Статуту організації, визначили основні напрями діяльності. Конференція перейменувала Спілку воїнів-інтернаціоналістів України на Українську спілку ветеранів Афганістану (воїнів-інтернаціоналістів) – УСВА.

Основні цілі УСВА не зазнали істотної трансформації. Ними залишалися: соціальний і правовий захист воїнів-інтернаціоналістів, інвалідів, членів сімей наших товаришів, що загинули в боях; надання „афганцям” психологічної, моральної, матеріальної підтримки; сприяння лікуванню, зміцненню фізичного й морального стану воїнів-інтернаціоналістів, їх соціальній адаптації та підвищенню суспільної активності; сприяння державним і громадським організаціям України у вихованні молоді. Першочерговим нашим завданням було зберегти УСВА, її регіональні й первинні організації.

За радянської влади не існувало Державного комітету у справах воїнів-інтернаціоналістів чи відповідної Комісії Верховної Ради. Після подій 1991 року ми вирішили „воювати” за свій, „афганський” Комітет

у парламенті, бо розуміли, що без державної підтримки УСВА буде важко вести боротьбу за існування. В умовах багатопартійності, що вже складалася, ми вважали за необхідне створити й свою партію.

Основні контури стратегії і тактики обговорили учасники науково-практичної конференції УСВА „Залп 150 тисяч” у жовтні 1992 року. Пізніше її висновки було викладено в програмі організації на перехідний період. Для кращого розуміння процесів того часу, позиції нашої Спілки та її цілей коротко викладу основні положення програми.

Українська спілка ветеранів Афганістану, зазначалось у програмі, є рухом, що об'єднує воїнів-інтернаціоналістів усіх категорій, членів їх родин, а також громадські організації, колективи, групи й окремих громадян, які підтримують Спілку ідейно і матеріально, захищають її інтереси, не відокремлюючи їх від інтересів усього українського народу.

Спілка усвідомлювала, що Україна переживає період важливих політичних і економічних реформ. Приєднуючись до справи розбудови незалежної демократичної української держави, УСВА виступає за збереження і примноження надбаних українським народом історичних, культурних цінностей. Виходячи з цього, Спілка визначала на цей період таку програму дій.

У сфері політики Спілка вирішила брати активну участь в демократичному процесі. Ми заявили, що нашу повну підтримку одержить тільки той напрям у політичному житті, що має на меті забезпечити гідне життя людини. Нам дорогі честь країни і пам'ять пращурів, ідеали демократії, свободи й гуманізму. У своїй діяльності Спілка підтримувала конституційний порядок, Декларацію про державний суверенітет України, Акт проголошення державної незалежності України, керувалась чинним законодавством, виступала за збереження громадянського миру, консолідацію всіх сил суспільства та свою готовність до діалогу.

У сфері ідеології ми висунули гасло: не насильство, не мітинги, а реальні справи. Ми виступили проти як „лівих”, так і „правих” крайнощів. Ми виступили за свободу віросповідання і свободу слова, за повну гласність у всіх сферах, за рівноправність всіх націй і народностей. Наш рух ставав реальною силою у справі консолідації суспільства, адже він інтернаціональний за своїм складом і сильний братніми зв'язками з воїнами-інтернаціоналістами за межами України.

В економічній сфері Спілка, в контакт з державними органами, основну свою діяльність спрямовувала на формування власних виробничо-комерційних, фінансових структур і матеріальної бази для вирішення статутних завдань і задоволення потреб населення, а також на проведення іншої, у рамках законодавства, практичної діяльності. Спілка та її відділення через свої госпрозрахункові підприємства сприяли: забезпеченню трудової зайнятості воїнів-інтернаціоналістів, членів їх сімей і сімей воїнів, що загинули або пропали безвісти, освоєнню членами Спілки необхідних народному господарству професій, підвищенню їх

освітнього рівня; розвитку науково-дослідної роботи в економічній, соціальній, правовій та іншій галузях знань, спрямованих на вирішення проблем інвалідів та осіб, що потребують психологічної підтримки, соціальної адаптації, правового захисту. Визнаючи форми власності, що існували тоді, й нові, що виникали в ринкових умовах, підтримуючи приватизацію, Спілка виступала проти безоглядного присвоєння й розкрадання державного майна, за його раціональне використання в інтересах народу, за часткову безплатну (або шляхом продажу) передачу його у власність трудових колективів.

У законодавчій галузі ми виступали за правову систему, котра б визначала рамки діяльності тріади влади і повноважень посадових осіб, за якнайшвидше прийняття нової, демократичної Конституції, що забезпечила б рівні можливості всіх громадян при верховенстві закону.

УСВА також засудила війну як спосіб вирішення політичних проблем. Від тягара воєн та їх наслідків завжди потерпає простий народ. Тільки на афганській війні загинуло майже 3,5 тисячі наших співвітчизників, більше 4 тисяч стали інвалідами, і їх кількість постійно зростає. 72 особи вважаються такими, що пропали безвісти. Спілка розпочала вироблення й реалізацію своїх програм соціальної, медичної й психологічної реабілітації людей, які постраждали від афганської війни, керуючись принципами як доброчинності, так і створення умов для вільного вибору професії, занять згідно з можливостями й освітою. Ці програми ми пропонували зробити складовими широкомасштабної державної програми, яка б включала такі аспекти: сприяння лікуванню й зміцненню фізичного і психологічного стану воїнів-інтернаціоналістів, соціальній адаптації та підвищенню їх соціальної активності; увічнення пам'яті полеглих; звільнення співвітчизників, що перебувають у полоні, пошук тих, хто пропав безвісти; формування позитивної громадської думки про воїнів-інтернаціоналістів, які виконували свій обов'язок і не можуть нести відповідальності за авантюрні рішення політиків [1].

На той час до складу Спілки увійшли 24 обласні і 457 первинних відділень. В структурі центрального правління УСВА діяли Всеукраїнська рада сімей воїнів, що загинули в Афганістані, Релігійне товариство сімей полеглих і ветеранів Афганістану, Жіночий комітет учасниць афганської війни й локальних військових конфліктів в інших державах, об'єднання цивільних фахівців, що працювали в регіонах бойових дій, всеукраїнська асоціація „Афганці Чорнобиля”.

Так почав формуватися **основний вектор „афганського” руху в Україні – громадський, репрезентований УСВА.**

III звітно-виборча конференція УСВА відбулася 10 грудня 1994 року в Запоріжжі. Делегати обговорили доповідь президії Спілки „Про напрями діяльності УСВА у вирішенні проблем соціального захисту ветеранів війни та завдання організації в нових економічних і політичних умовах”. „Афганці” відзначили, що завдання, які ставила перед собою організація на

попередній конференції, в основному виконано. Було прийнято постанову і кілька звернень: до керівників держав СНД – з проблем збереження миру, дотримання норм міжнародного гуманітарного права й осуду найманства; до керівництва України – щодо додаткових заходів для соціального захисту сімей полеглих, необхідності суворого дотримання положень Закону України „Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”; до ветеранських та інших громадських організацій України й СНД – про єдність дій і необхідність збереження мирного характеру перетворень у країні [2].

IV звітно-виборча конференція УСВА відбулась 1999 року у два етапи. Перше засідання було 27 травня в Києві. На ньому делегати заслухали звіт правління про роботу за минулі п'ять років, обрали новий склад правління, ревізійну комісію, голову УСВА та його заступників. Мені знову товариші виявили високу довіру, обравши головою організації. Другий етап відбувся 17 грудня того ж року в Хмельницькому. На ньому затвердили нову редакцію Статуту й розглянули питання „Про організаційно-політичне зміцнення „афганського” руху”. Передбачався комплекс організаційних і політичних заходів, які мали сприяти подальшому згуртуванню організації та підготовці до виборів народних депутатів України 2002 року [3].

V звітно-виборча конференція УСВА також проводилася в два етапи. Перший відбувся в столиці 15 травня 2004 року. Він визначив такі пріоритетні напрями діяльності на наступний період: максимальне використання парламентських виборів 2006 року для посилення своїх політико-представницьких можливостей у законодавчих і виконавчих органах влади; участь в удосконаленні законодавства, виробленні нормативно-правових актів для поліпшення соціального захисту ветеранів війни і родин полеглих; сприяння органам влади всіх рівнів у проведенні ефективної соціальної політики й створення та реалізації державної системи реабілітації, лікування, протезування, зміцнення здоров'я й морально-психологічного стану ветеранів і сімей полеглих; надання всебічної індивідуальної моральної і матеріальної підтримки членам організації; увічнення пам'яті полеглих; активна участь у військово-патріотичному вихованні молоді; розвиток співробітництва з ветеранськими організаціями України та інших країн СНД у вирішенні соціальних проблем ветеранів, родин полеглих [4].

За 15 років діяльності наша Спілка організаційно зміцніла, чимало зробила для вирішення життєво важливих проблем ветеранів. Зараз у кожному районі України в середньому живе 100 – 150 „афганців”, а це, якщо користуватися військовою термінологією, рота. В областях – від 2 до 10 тисяч ветеранів, що дорівнює повнокровним частинам і з'єднанням. Усього ж в Україні проживає близько 150 тисяч ветеранів афганської війни – це навіть більше чисельності 40-ої армії. Наші організації діють у всіх містах і майже в 600 адміністративно-територіальних районах, маючи близько 700 тисяч своїх прихильників. Затвердивши фіксоване членство,

1999 року УСВА перейшла ще й на єдиний Статут для організацій всіх структурних рівнів.

Важливо підкреслити, що УСВА є єдиною всеукраїнською громадською організацією такого роду – іншої загальнонаціональної структури, яка б об'єднувала певні групи „афганців”, в країні немає. Зазначимо, що, наприклад, в Росії на статус основного всеросійського об'єднання „афганців” претендує щонайменше сім організацій.

В УСВА не було скандальних конфліктів як у внутрішньоспільчанському, так і в економічному чи політичному житті. Цьому значною мірою сприяло те, що на початку 1990-х років Спілка офіційно відмовилася від державних пільг у господарсько-комерційній діяльності. УСВА має в кожній області власні базові підприємства. Вони переважно будують житло й виробляють будівельні матеріали. Це дозволяє створювати робочі місця для ветеранів, вирішувати їх житлові проблеми. Приміром, тільки 2000 року в Черкасах „афганська” фірма „Інтербуд” збудувала й передала ветеранам 58 квартир. Погодьтеся, що, як на теперішні часи, це немало. Всі платежі в державний бюджет підприємства Спілки вносять повністю, вони ніколи не користувалися чужими грошима. УСВА не дозволила „примазатися” до нашого руху кримінальним структурам, зберегла чистоту своєї діяльності, авторитет у суспільстві.

Проте до стовідсоткового державного рівня вирішення ветеранських проблем ще далеко. Тому пошук додаткових джерел фінансування лишається актуальним питанням. У цій сфері ми активно співпрацюємо з органами місцевої влади. Наприклад, сесія Харківської міськради повністю звільнила від сплати комунальних платежів сім'ї полеглих в Афганістані, а також сім'ї ветеранів, що померли вже після війни.

Подібні рішення прийняті в Чернігівській, Сумській, Луганській, Львівській та інших областях. В Криму Рада міністрів автономії регулярно надає матеріальну допомогу родинам полеглих, інвалідам, ветеранам афганської війни. У Черкасах 22 родини полеглих щоквартально одержують по 120 гривень за рахунок благодійного фонду центру виховання молоді „Вулкан”. З 2003 року в Сумській області діє Благодійний фонд соціального захисту УСВА, через який надається матеріальна підтримка родинам полеглих, інвалідам, ветеранам, госпіталям, де лікуються учасники афганської війни, інші ветерани-інтернаціоналісти.

Одним з головних завдань нашого руху лишається сприяння створенню державної системи реабілітаційно-лікувальних закладів. Нині в країні живе 6481 інвалід афганської війни. І їх число, на жаль, зростає. Даються взнаки поранення, контузії, хвороби, отримані в Афганістані.

Базовими в медико-санаторній, психологічній реабілітації й лікуванні для нас лишаються госпіталь „Лісова поляна” в Києві та санаторій ім. М. Семашка в Криму. Відзначу, що в міжнародному конкурсі серед 187 лікувальних установ СНД подібного профілю наш госпіталь 2003 року посів третє місце. Крім практичної лікарської діяльності фахівці госпіталю,

очолювані заслуженим лікарем України В. Неродою, проводять значну науково-дослідницьку роботу. Згідно з їх висновками, „афганський синдром” все ж існує – як би не хотілося декому з можновладців ігнорувати цей трагічний факт.

Проте діяльність наших лікувальних установ могла б бути ефективнішою, якби не проблеми, які УСВА власними силами вирішити не в змозі. Хоча госпіталь і фінансується з держбюджету, коштів бракує. Щоб допомогти йому, Спілка розподілила палати за територіальними організаціями. Вони своїми силами підтримують їх у належному стані. УСВА готова надати допомогу в постачанні овочами, фруктами, аби, з одного боку, поліпшити харчування, а з іншого – зменшити витрати на продукти й збільшити на лікування. Але госпіталь не може прийняти таку допомогу. Парадокс: це заборонено чинним законодавством, відтак може викликати каральні санкції КРУ. Складна ситуація склалася і з санаторієм. Його будівля стоїть вже друге століття, отже потрібен капітальний ремонт. Коштів для цього ми не мали, державного фінансування теж. Зараз санаторій влада хоче зовсім відібрати

Загалом мережа лікувальних закладів для інвалідів і ветеранів війни постійно розширюється. Нині в регіонах діє 30 госпіталів для інвалідів. Розширюється мережа госпітальних відділень і палат в обласних, міських і районних лікарнях. Їх послугами користуються й ветерани афганської війни. УСВА домагається, щоб цими послугами могли користуватися й члени родин полеглих, а для всіх ветеранів було запроваджено обов'язкову щорічну диспансеризацію.

Серед соціальних проблем, якими опікується наша Спілка, однією з найгостріших залишається житлова. 2000 року УСВА домоглася, щоби Генеральна прокуратура перевірила, як у регіонах дотримуються вимоги Закону, згідно з якими будується житло для ветеранів війни і сімей полеглих за рахунок 1,5 % податку на прибуток. Було виявлено багато недоліків у нагромадженні й використанні цих засобів; дещо вдалося виправити „на ходу”. Однак стагнація житлового будівництва в глибинці змусила нас піти далі. Спілка ініціювала внесення змін до Закону „Про оподатковування підприємств”, згідно з якими з 2002 року дозволено за рахунок 1,5 % не тільки будувати, але й купувати житло на вторинному ринку. І ситуація дещо поліпшилася. За п'ять останніх років одержали житло понад 2,5 тисячі учасників бойових дій і членів родин полеглих.

Аналізуючи ситуацію, ми дійшли висновку, що проблеми фінансування пільг, лікувально-санаторного обслуговування, ветеранського законодавства, житлового будівництва та інших складових соціального захисту не були б такими гострими, якби не таке лихо, як безробіття серед не старих ще за віком ветеранів афганської війни. Передусім це стосується західних регіонів, де майже половина наших побратимів змушена шукати будь-яких заробітків, нерідко й за межами країни. Нелегко жити членам нашої організації й на селі, де не кожен має можливість проявити себе в

аграрному секторі, особливо у фермерстві.

Розуміємо, що проблема має загальнодержавне звучання і є наслідком всеукраїнського економічного безладдя. І все ж Спілка докладає зусиль для її вирішення. Заснувавши на різних рівнях 618 комерційних структур, УСВА прагне через них забезпечувати роботою членів організації. Ефективно працюють охоронні фірми. Вже маємо прецеденти, коли „афганські” організації через свої структури забезпечують охорону на всіх підприємствах, у магазинах, кафе, барах цілих районів. Цей досвід вартий поширення, особливо в сільській місцевості.

Вважаю, немає жодної розсудливої людини, котра б не погодилася з такою думкою: увічнення пам'яті полеглих на війні – свята справа. В Україні споруджено 231 пам'ятник, у тім числі в усіх обласних центрах (крім Сум), у багатьох великих містах і районних центрах. З 1994 року в Києві діє Храм-Пам'ятник жертвам афганської війни – Церква Воскресіння Христового. Створено єдиний в СНД Центральний державний музей воїнів-інтернаціоналістів „Твої, Вітчизно, сини. Обов'язок. Подвиг. Трагедія”. У столиці 3 грудня 1994 року відкрито Всеукраїнський пам'ятник-монумент. Тепер на його гранітних плитах виکارбовано імена всі наших земляків, що загинули в Афганістані.

Нинішній Україні, особливо в сучасному тривожному світі, небезпечно забувати уроки історії, у тому числі й уроки афганської війни. Направлення 2004 року українського миротворчого контингенту в Ірак показало, що ці уроки належно не вивчені. Тому продовжуємо боротися за історичну об'єктивність відтворення подій не такої далекої давнини. Над цим працює група фахівців-істориків і політологів. Домагаємося внесення об'єктивних історичних відомостей у шкільні й вузівські підручники, заохочуємо публікацію книг і статей з афганської тематики.

Важливу роль у цій справі відіграє наша газета „Третій тост” – вона виходить з 1992 року. Налагоджено активне співробітництво з іншими засобами масової інформації, як друкованими, так і електронними. Тільки між 10-ю і 15-ю річницями виведення військ з Афганістану з'явилося понад 600 важливих публікацій. Нині вітчизняна бібліографія про афганську війну (правда, переважно поетичного й мемуарного характеру) налічує понад 60 найменувань [5]. Поет-„афганець” В. Слапчук 2004 року за свою творчість відзначений Державною премією України ім. Т. Шевченка. В Україні і за межами країни широко відомі твори В. Аблазова, В. Кошелєва, К. Оборіна та інших авторів афганської тематики. Рейтинговими протягом кількох років тримаються телепрограми „Польова пошта пам'яті”, „Справа честі”, радіопрограма „Пам'ять”, які створюються за підтримки УСВА.

З перших днів свого існування „афганський” рух визначив статутним завданням військово-патріотичну роботу з молоддю й підлітками. У березні 1998 року було утворено всеукраїнське патріотичне об'єднання „Майбутнє України”. Нині у його складі понад 100 центрів і клубів патріотичного виховання, де навчається майже 11 тисяч дітей, підлітків, юнаків і дівчат.

Осередки об'єднання діють в 17 областях. Останнім часом з'явилися нові, масштабніші форми патріотичного виховання. За активної участі УСВА 2004 року було започатковано Всеукраїнський героїко-патріотичний фестиваль „Ветерани – Молодь – Майбутнє”, присвячений 60-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні.

Не менш важливим вважаємо співробітництво УСВА з іншими авторитетними громадськими рухами – аж до створення міжнародних структур або участі в нині діючих. Ініційовані „афганцями” такі інтеграційні процеси розпочалися з моменту реєстрації 1997 року всеукраїнського об'єднання „Соціальна справедливість”, співзасновниками якого разом з УСВА стали Організація ветеранів України, союз „Чорнобиль України”, Союз організацій інвалідів України. Вони сконсолідували майже 17 мільйонів осіб, що потребують активного соціального захисту. При цьому значно зросли можливості постійного діалогу із законодавчою й виконавчою владою. Більш дієвим й оперативним стало реагування об'єднаних сил на спроби державних структур соціально ущемити права членів цих громадських рухів.

Від початку 1992 року став набувати реальних обрисів і **другий вектор нашої діяльності – державний**. Тодішній Президент України Л. Кравчук підписав Указ про створення при Президентові України Комітету ветеранів війни в Афганістані й військових конфліктах в інших країнах (далі – Комітет). Його головою було призначено мене. 12 березня 1992 року Президент затвердив Положення про Комітет. Згідно з цим документом, перед Комітетом ставилося завдання спільно з державними органами й громадськими організаціями здійснювати в Україні єдину державну політику з правового, соціального і політичного захисту ветеранів війни в Афганістані, військових конфліктів в інших країнах, членів родин полеглих, полонених і тих, що пропали безвісти, а також цивільних фахівців, які працювали за кордоном в регіонах військових конфліктів.

Комітет одержав право контролювати дотримання міністерствами й відомствами відповідних законодавчих і нормативних актів, одержувати від них необхідні документи, статистичні, аналітичні матеріали, необхідні для роботи; залучати учених, фахівців для вивчення відповідних питань, скликати конференції, семінари, наради зі своїх питань; вступати в безпосередні контакти з відповідними організаціями інших країн, підписувати з ними двосторонні та багатосторонні угоди.

При Комітеті діяла координаційна рада у складі голови Комітету, його заступників, керівників УСВА, інших відповідальних працівників. Згідно з Положенням про Комітет, до складу ради входили також перші заступники міністрів: економіки, оборони, іноземних справ, охорони здоров'я, соціального забезпечення, праці, молоді й спорту, культури.

Комітет довів свою спроможність вирішувати соціальні проблеми ветеранів-„афганців” на державному рівні. Наслідком цього стало формування на його основі (4 січня 1997 року) Комітету України у справах

ветеранів війни і військових конфліктів в іноземних державах при Кабінеті Міністрів України. Наприкінці 1999 року ця структура була реорганізована в Державний комітет України у справах ветеранів, який опікувався більш ніж 15 мільйонами ветеранів війни, військової служби і праці, десятками громадських організацій та об'єднань. В АРК, в кожній області, в Києві і Севастополі, в багатьох районах працювали представники Держкомітету, які в тісній взаємодії з місцевими органами влади вирішували ветеранські проблеми на регіональному рівні.

Такого центрального органу виконавчої влади не було в жодній з країн СНД. Не випадково на засіданні Координаційної ради Комітету у справах воїнів-інтернаціоналістів при главах урядів держав-учасниць СНД 1999 року було прийнято звернення до Президента України Л. Кучми з проханням рекомендувати президентам інших країн СНД утворити аналогічні державні структури.

На перший погляд, наш Комітет одержав широкі повноваження. Та не забуваймо, що радянські закони практично вже не працювали, а 1992 року статус ветеранів війни в Афганістані, військових конфліктів в інших державах, членів родин полеглих, цивільних фахівців, що працювали в зонах збройних конфліктів, законодавством України ще не був визначений. Звідси й серйозні проблеми, з якими стикалися і УСВА, і Комітет. Відтак цілком закономірно визначився **третій вектор українського „афганського” руху – законодавчий.**

Тут ми бачили кілька основних завдань. Перше – це створення комітету у справах „афганців” у Верховній Раді України. Друге – лобіювання законопроектів про статус „афганців”, членів сімей полеглих, учасників інших збройних конфліктів. Третє – підготовка або участь у підготовці й ухваленні нормативно-правових актів центральних і місцевих органів виконавчої влади з проблем „афганців”. Четвертий напрям – максимальне входження ветеранів афганської війни в органи влади.

На початку 1992 року УСВА внесла до Верховної Ради пропозицію про створення окремої комісії у справах воїнів-інтернаціоналістів. Її нібито сприйняли, і на одній із сесій тодішній голова парламенту І. Плющ поставив наш проект на голосування. Більшість депутатів проголосувала „за”. Але далі відбулося щось безглузде. Голові і деяким депутатам забаглося переголосувати пропозицію. В такий спосіб важливе рішення скасували. Верховна Рада ухвалила створити Комісію у справах ветеранів, пенсіонерів та інвалідів.

У жовтні 1991 року на своїй конференції ми висловили думку про необхідність прийняття закону України про статус ветеранів воєн. Президент Л. Кравчук нас підтримав і навіть запевнив, що український закон буде кращим, ніж колишній союзний. Потім президія УСВА не раз письмово зверталася до Голови Верховної Ради з пропозицією якомога швидше розглянути цей законопроект. Розуміючи складне економічне становище країни, ми рекомендували вводити в дію закон протягом 1994

року поетапно. Перший етап – для інвалідів і сімей полеглих. Другий – для інших категорій. Але парламент не пристав на наші пропозиції.

Очевидно, це пояснюється кількома факторами. По-перше, улітку 1993 року було підписано міжнародну угоду про державну соціальну допомогу членам сімей військовослужбовців, членів сімей полеглих в Афганістані та інших країнах, у яких велися бойові дії. Держави СНД визнали за необхідне поширити на сім'ї полеглих пільги, передбачені для членів сімей військовослужбовців, що загинули в роки Великої Вітчизняної війни. Але вони не прирівнювалися до інвалідів війни. По-друге, коли ми готували проект декрету Кабінету Міністрів про родини полеглих, Верховна Рада позбавила уряд права приймати такі декрети. 22 жовтня 1993 року було ухвалено Закон України „Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”. Але обділеними виявилися сім'ї полеглих. Ці дискримінаційні положення чинні й нині.

Та варто зазначити, що цей закон заклав фундамент законодавства з соціального захисту ветеранів воєн, у тому числі й афганської. Він став першим і найдосконалішим на той час законодавчим актом, що стосувався ветеранів, якщо порівнювати з тими, що з'явилися пізніше в країнах СНД. Закон відіграв важливу роль у соціальному захисті ветеранів протягом найскладнішого періоду політичного й соціально-економічного становлення незалежної України. Пільги, закладені в законі, багатьом допомагають виживати й сьогодні.

Є і такий важливий момент, що створює певну напругу у фінансовому наповненні Закону „Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”. За роки, що минули після набрання ним чинності, Верховна Рада ухвалила низку законів щодо пільг окремим категоріям громадян. Однак ці категорії так і лишилися користувачами основного ветеранського закону. У зв'язку з цим Держкомітет у справах ветеранів та УСВА 2002 року виробили й подали пропозиції щодо „розвантаження” цього Закону від тих категорій осіб, що користуються пільгами, передбаченими іншими законодавчими актами.

За Конституцією України, громадські організації не володіють правом законодавчої ініціативи. Можливо, з розвитком громадянського суспільства потужні, структуровані організації, такі як, наприклад, УСВА, його й одержать. Однак нам здається, що це питання потрібно порушувати вже сьогодні. Поки ж нас виручає **багатовекторність** діяльності нашого руху. Тільки за останні 5 років Спілка разом з Держкомітетом у справах ветеранів внесла пропозиції щодо майже півсотні нормативно-правових актів вищих органів влади. З них: до Законів України – 14, Указів і Розпоряджень Президента – 16, Постанов і Розпоряджень Кабінету Міністрів – 18. Вважаю, це стало результатом конструктивного співробітництва з Комітетом Верховної Ради України у справах пенсіонерів, ветеранів та інвалідів.

Ми завжди прагнули збільшити представництво ветеранів у Верховній

Раді України та в місцевих радах. Нині депутатами обласних рад обрано 27 ветеранів-„афганців”, міських – 81, районних у містах – 47, районних – 222, селищних – 57, сільських – 77. Міськими головами працюють 4 ветерани, головами селищних рад – 2, сільськими – 20. Це непогані досягнення. Але наші товариші у цих владних структурах далеко не все можуть зробити для захисту інтересів членів УСВА. Причина – недосконалість законодавчої бази, а відтак і недостатнє фінансове наповнення ветеранських законів, слабка взаємодія з місцевими органами влади в багатьох регіонах тощо.

Четвертий вектор афганського руху – політичний. Він довго був представлений такою партійно-політичною структурою, як Українська партія справедливості – Союз ветеранів, інвалідів, чорнобильців, „афганців” (УПС – СВІЧА). Українська партія справедливості (УПС) заснована 19 грудня 1992 року з ініціативи УСВА й за підтримки кількох громадських організацій, насамперед Організації ветеранів України і союзу „Чорнобиль Україна”. 9 лютого 1993 року партію зареєструвало Міністерство юстиції України.

Основними принципами партії є: соціальна справедливість; демократія й політичний центризм; гармонійне поєднання інтересів громадянина і суспільства; рівна відповідальність кожного перед законом і верховенство права; свобода слова і свобода совісті.

19 липня 2004 року партія провела VIII з’їзд, успішно пройшла перереєстрацію й почала підготовку до наступних виборів народних депутатів України.

Проте життя, суспільно-політичні процеси перебувають в постійній динаміці. Тому вони вплинули й на загальний стан багатовекторного „афганського” руху. Прихід до влади команди В. Ющенка одразу позбавив нас державного вектора. В рік Ветерана України, незважаючи на рекомендації Верховної Ради, громадськості, Комітету у справах воїнів-інтернаціоналістів при главах урядів держав СНД, В. Ющенко своїм Указом зліквідував Державний комітет України у справах ветеранів [6].

Це змусило нас вибудовувати дещо інші засади нашої організаційної єдності, політичної діяльності. Після напружених дебатів в осередках, обговорення на семи засіданнях правління УСВА ми дійшли висновку про необхідність стратегічного партнерства УСВА з Соціалістичною партією України та злиття нашої партії УПС – СВІЧА з нею. Це питання було винесено на обговорення і затвердження другого етапу V звітно-виборчої конференції та IX ліквідаційного з’їзду партії, які відбулися 1 червня 2005 року [7].

На конференції та з’їзді делегати проаналізували досвід, здобутий у попередніх виборчих перегонях, причини невдач, аби 2006 року виступити гідно. При цьому, відповідно до розробленої стратегії дій, завдання поставлено жорстко: увійти до рад усіх рівнів – від сільської до Верховної (на базі фракції соціалістів). У політизованому суспільстві це цілком реально, адже в українській „глибинці” в кожному населеному пункті

живуть і активно діють якщо не „афганці”, то інші ветерани, а також „чорнобильці” та інваліди.

Делегати затвердили Угоду про стратегічне партнерство Соціалістичної партії, Української партії справедливості – СВІЧА та Української Співки ветеранів Афганістану (воїнів-інтернаціоналістів), підписану 22 квітня.

Наш вибір не випадковий. По-перше, програмні ідеї Соцпартії нам дуже близькі. Програма партії СВІЧА та статутні цілі УСВА майже накладаються на програму СПУ, особливо в соціальній частині.

По-друге, в лівому політичному спектрі України, усвідомлено нашому, не бачимо партії більш близької нам за духом і лінією поведінки. Вже півтора десятиріччя СПУ діє послідовно і порядно, захищаючи інтереси більшості громадян.

По-третє, Соцпартія – не просто досвідчена парламентська партія. Вона має на місцях розгорнуту структуру з позитивним іміджем. Це дасть можливість спільно здобути більше місць в органах представницької влади різних рівнів.

Трансформувавшись з часом у реальну політичну силу, пройшовши через випробування в кількох виборчих кампаніях, Співка стала єдиним політичним виразником інтересів найупослідженішої частини громадян України. Відтак тільки вона спирається на потужну соціальну базу. І своєрідність її в тім, що вона не страждає на ідеологічну зашореність, а має послідовну соціальну програму дій. Висунувши на перший план соціальну політику, що спирається на соціал-демократичні цінності, УСВА викликала тим самим інтерес у соціально незахищеної частини електорату. Саме ця частина громадян позитивно сприймає перспективу входження у владу плеяди соціальних реалістів, що добре розуміють, де приховано „безплатний сир” і чи впаде на нас „манна небесна”. „Афганці” з власного досвіду знають: марно чекати милості і від фінансово-олігархічних сил з їхніми кишеньковими партіями, і від Президентів з їх урядами. Необхідно, щоб наші представники брали безпосередню участь як у представницькій, так і у виконавчій владі.

Незважаючи на різного роду політичні й соціальні потрясіння в країні, громадська думка все більше зосереджується на наступних парламентських і місцевих виборах. Причому, явне фіаско в спробах дестабілізації ситуації зазнають полярні сили – від комуністів до опозиціонерів на кшталт крайніх націоналістів. На політичну арену виходить конструктивна сила, спроможна брати продуктивну участь у державному будівництві. Помітне місце в її складі посідає і „афганський” рух. Саме він має потужний потенціал критичного впливу на діяльність кланово-фінансових структур, що поділили між собою радянську спадщину. Це довели наші акції протесту під гаслом „Разом ми – сила”, які відбулися в Києві та регіонах країни 31 травня та 2 листопада 2005 року.

Організаційно й політично „афганський” рух зростає разом з незалежною Україною. Його історія – це частка історії країни з її

політичними, економічними й соціальними кризами, досягненнями й негараздами – як сьогоднішніми, так і вчорашніми. Проте за жодних умов ця суспільна сила, й у першу чергу – УСВА, не поступалася високими принципами, не відходила від головної мети – консолідації й координації зусиль ветеранів афганської війни та учасників збройних конфліктів в інших країнах у справі якнайефективнішого використання наявних можливостей для захисту своїх законних прав.

Активна участь у суспільно значимих справах з соціального захисту ветеранів, членів родин полеглих згуртувала й загартувала організацію, підвищила її авторитет у суспільстві, дала можливість посісти свою нішу в громадсько-політичному житті країни. Сьогодні УСВА – це майже 136 тисяч членів Спілки, об'єднаних в 27 регіональних, 639 міських і районних, 918 первинних організацій.

Політичним визнанням організованого „афганського” руху в Україні, уособленого УСВА, його активної й виваженої суспільно-політичної позиції, вагомого внеску в розбудову громадянського суспільства став Указ Президента України від 11 лютого 2004 року. Цим Указом **15 лютого – день виведення радянських військ з Афганістану – визнано Днем вшанування учасників бойових дій на територіях іноземних держав** [8].

У своїй діяльності УСВА пройшла шлях від розрізнених клубів, спілок воїнів запасу й інтернаціоналістів до потужного, структурованого й організаційно міцного „афганського” руху. Чи означає самоліквідація партії, знищення владою Держкомітету у справах ветеранів втрату „афганським” рухом багатовекторності, цього нашого феномена? Зовсім ні. Основний зміст українського феномена „афганського” руху полягає в тому, що це не стільки і не тільки УСВА, а досить складна, самодостатня багатовекторна система, яка працює злагоджено як в цілому, так і автономно в кожному з векторів і на трьох рівнях – центральному, регіональному та місцевому. При цьому як кожен із векторів зокрема, так і всі спільно спрямовані до єдиної мети – вирішення ветеранських проблем. У випадку „збою” на одному з них активізуються інші, не послаблюючи рух в цілому.

Тому й нині „афганський” рух в Україні – це організована на суспільно-політичному й державному рівнях, захищена законодавчо соціально-демографічна категорія громадян, об'єднана виконанням інтернаціональним обов'язком на військово-професійному рівні й діяльністю з соціального захисту ветеранів війни, членів родин полеглих.

Як вважав видатний український педагог В. Сухомлинський, почуття сучасності, тобто причетності до всього важливого, що відбувається зараз, почуття відповідальності за розвиток подій наших днів, невіддільне для нас від іншого почуття – почуття історії, причетності до минулого нашої Батьківщини й людства, відповідальності за їх майбутнє.

Література:

1. Програма діяльності УСВА на перехідний період // Набат. Газета УСВА. – 1992. – №6 (11).
2. Третій тост. Газета ветеранов войны. – 1994. – Грудень. – №47 – 48.
3. IV звітно-виборна конференція УСВА. Протокол. – Поточний архів УСВА.
4. V звітно-виборна конференція УСВА. Протокол. Поточний архів УСВА.
5. Підраховано нами (С. Ч.)
6. Питання Міністерства праці та соціальної політики. Указ Президента України від 20 квітня 2005 року № 679/2005. – Урядовий кур'єр. – 2005. – 22 квітня.
7. Третій тост. – 2005. – Червень - №12 (300).
8. Про День вшанування учасників бойових дій на території інших держав. Указ Президента України від 11 лютого 2004 року №189/2004. – Урядовий кур'єр. – 2004. – 14 лютого.

Роль жіночих організацій у вирішенні соціально-економічних проблем

Іванна Георгізова,
аспірант кафедри новітньої історії
Черкаського національного університету
ім. Б. Хмельницького

Одним з найважливіших проявів паритетної демократії є рівність чоловіків і жінок на ринку праці. Цей принцип передбачає однакові права на одержання роботи, рівну оплату праці чоловіків і жінок, а також однакові, незалежно від статі, можливості кар'єрного зростання.

Актуальність вирішення проблеми рівноправності жінок і чоловіків на ринку праці в нашій країні обумовлюється, зокрема, тим, що питома вага жінок, зайнятих у народному господарстві, в останні тридцять років сягає більше 50 %. У Черкаській області, наприклад (за офіційною статистикою) серед працівників торгівлі – 65,4 % жінок, у промисловості – 44,7 %, в системі громадського харчування – 84,6 %, у сфері освіти – 74,5 %, в системі охорони здоров'я – 82,6 %.

1999 року Україна підписала Європейську соціальну хартію, ухвалену 18 жовтня 1961 року в Турині. Цей документ створювався як аналог Конвенції з прав людини у соціальній сфері. Його мета – забезпечити ефективну реалізацію основних соціальних прав людини. 1996 року Комітет Міністрів Ради Європи прийняв нову редакцію Хартії. Дотримуватися її вимог зобов'язалася й Україна. Зокрема, 1999 року Верховна Рада ратифікувала Конвенцію Міжнародної організації праці №156 „Про рівне ставлення і рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок”.

Взагалі, будь-яка державна політика стосовно прав жінок може складатися з таких компонентів: компенсація об'єктивно складного становища жінок на ринку праці (з урахуванням важливості для суспільства інших функцій, які виконує жінка за межами цього ринку, насамперед – піклування про дітей, забезпечення нормальної ситуації в родині, що дозволяє чоловікові трудитися з повною віддачею); боротьба з дискримінацією жінок; заходи для підвищення об'єктивної конкурентоспроможності жінок на ринку праці.

Внесок українських жіночих організацій у вирішення проблем

стосовно зайнятості жінок досить вагомий. Зокрема, організація „Жінки України” отримала грант від Всесвітнього банку для створення робочих місць для жіноцтва. Міжнародна федерація ділових жінок „Либідь” започаткувала школу економічних знань „Моя справа”, де потенційні бізнес-леді оволодівають основами економічних знань. Жіночі організації у своїх програмових документах висувають вимогу надавати жінкам соціально-психологічну і матеріальну підтримку.

Активістки організацій забезпечують жінок необхідною інформацією щодо їх юридичних прав, проводять інформаційні заходи правового характеру. (Прикладом такої роботи є ефективна діяльність Асоціації сприяння жіночому підприємництву у Вінницькій області).

На I Всеукраїнському конгресі жінок в ході роботи секції „Жінка і економіка. Права працюючих жінок” наводилися такі дані: серед звільнених працівників у сфері економіки – 55 % жінок; серед випускників навчальних закладів, які не одержали направлення на роботу, жінок 70 %. Отже, дискримінація, попри всі добрі наміри та зобов'язання, існує.

Відтак, для сприяння жіночим ініціативам великого значення набуває створення різнопланових жіночих клубів, організацій, які б реально допомагали жінкам пристосовуватися до нових умов, де б жінки навчалися знаходити прийнятну для них роботу. В цих організаціях консультанти мають допомагати своїм клієнткам добре орієнтуватися в сучасних економічних реаліях, бути психологічно впевненими в собі.

На початку 2000 року в Україні розпочалась реалізація програми „Сприяння розвитку жіночого підприємництва”. Нею опікуються Український соціолого-освітній жіночий центр, Шведська консалтингова компанія, Міжнародний інститут „Жінка й управління” (Росія) за фінансової підтримки фонду TACIS, Шведської агенції з міжнародного розвитку та програми „Гендер у розвитку” ПРООН. Головна мета проекту – посилення ролі жінок на українському ринку праці, особливо у сфері приватного підприємництва; привернення уваги суспільства до вкладу жінок в його розвиток; підтримка жінок-підприємниць, зокрема – жінок-власників підприємств малого бізнесу та жінок, що працюють у великих компаніях; допомога українським жінкам встановлювати контакти з колежанками в європейських країнах.

У межах програми планується створення в Києві центру, де безробітні жінки могли б одержати підтримку цікавим ідеям щодо розвитку свого бізнесу, а жінки – діючі підприємниці отримували б постійні консультації фахівців і могли створювати власні мережі для спілкування та обміну досвідом.

Планується проведення семінарів-практикумів для жінок-підприємниць за участю фахівців зі Швеції та Росії на теми: „Жіночі ідеї і торговий ярмарок”, „Психологія власника бізнесу”, „Бізнес АБВ – управління компанією крок за кроком”, „Керуй своєю фірмою”, „Техніка бізнес-переговорів”, „База рішень: як приймати правильні бізнес-рішення”,

**Роль жіночих організацій
у вирішенні соціально-економічних проблем**

Іваниця Георгієвна

„Практичний маркетинг” тощо.

Отже, важливими етапами роботи задля поліпшення становища жінок у сфері праці можна вважати такі: створення нових і вдосконалення діючих курсів підвищення кваліфікації, шкіл жіночого лідерства, юридичних консультацій, кредитних спілок, центрів „Жінка для жінки”, а також деякі інші.

Література:

1. Діти, жінки та сім'я в Черкаській області: Статистичний збірник. – Черкаси, 2002. – С. 45.
2. Доповідь про виконання в Україні Конвенції ООН „Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок”. – К., 1998. – С. 34.
3. Жінка на порозі ХХІ століття: становище, проблеми, шляхи соціального розвитку (Збірник матеріалів Всеукраїнського конгресу жінок, Київ, 21 – 23 травня 1998 року). – К.: НВФ „Студцентр”, 1998. – 182 с.
4. Закон України „Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці №156 про рівне ставлення і рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками” від 22 жовтня 1999 року №1196-14 // Голос України. – 1999. – 30 жовтня. – С. 3.
5. Невмержинський Ю. М., П'яткіна Н. П. Місце жінки в суспільному та економічному житті / Жінка в Україні. Міжвідомчий науковий збірник. – Т. 23. – К., 2001. – С. 320.

Сутність концепції демократичної участі (За Йонезі Масудою)

Олег Маруховський,

аспірант кафедри політології

Національного університету ім. Т. Шевченка

Серед майже півтора десятка існуючих концепцій демократії концепція демократії участі є чи не найбільш креативною, перспективною і прийнятною для України. Сутність цієї концепції, її основні принципи, переваги і недоліки, а головне – необхідність і проблеми втілення в життя в складних і суперечливих умовах формування інформаційного суспільства – вперше і найбільш ґрунтовно проаналізував японський вчений Й. Масуда, праці якого, на жаль, все ще маловідомі в Україні.

Процес формування інформаційного суспільства на національному, регіональному та глобальному рівнях справляє величезний вплив на всі сфери суспільного життя, зокрема й на політичну. Під його впливом відбуваються суттєві зміни в політичних, виборчих та партійних системах, у політичних режимах і політичних культурах та в інших суб'єктах і об'єктах політичного життя. Заціпає цей процес і такі складні проблеми, як сутність, принципи і типи демократії.

Впродовж останніх десятиріч посилюється тенденція, сутність якої полягає в тому, що все більше політологів піддають сумніву ефективність та перспективність так званої представницької демократії (participatory democracy), яка стала панівною з другої половини XX століття. Одні з них розробляють нові концепції, шукають і пропонують нові, раніш невідомі типи і форми демократії. Інші, навпаки, звертаються до давніх, а часом і стародавніх концепцій демократії, прагнучи віднайти в них раціональне зерно, вдихнути нове життя, модернізувати та вмонтувати у матрицю інформаційного суспільства. До останніх, на нашу думку, належить і японський вчений Йонезі Масуда. Ще 1966 року у праці „Комп'ютопія” [1], яка стала бестселером і про яку вже писав наш журнал [2], він висловив сміливе на припущення, що у прийдешньому інформаційному суспільстві запанує „демократія участі”. В пізніших працях, зокрема у виданій 1980 року книзі „Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство” [3], він вже ретельно обґрунтував

доцільність і необхідність запровадження й поширення демократії участі, сформулював основні її принципи та проаналізував основні проблеми й перешкоди на шляху її втілення у життя. Варто відзначити, що деякі принципи та елементи демократії участі були добре відомі і випробувані ще в Давній Греції та Київській Русі. [4]

Навіть побіжне знайомство з науковою літературою, присвяченою проблемам демократії, свідчить про наступне. Загальні теоретичні й практичні проблеми демократії аналізуються в численних західних публікаціях [5], частина яких перекладена і вже видана українською та російською мовами [6]. Російські дослідники теж приділяють значну увагу вивченню цієї проблематики [7]. На межі XX і XXI століть за кількістю відповідних праць їх почали наздоганяти українські дослідники [8]. Зростає кількість публікацій, присвячених дослідженню причин і наслідків кризи сучасної, тобто представницької, демократії [9]. Продовжують виходити праці щодо проблем демократії участі, які, на жаль, слабо пов'язані з народженням інформаційного суспільства [10]. Все частіше з'являються розвідки, в яких дискутуються загальні проблеми розвитку демократії в умовах формування інформаційного суспільства [11]. Однак їм, на нашу думку, бракує належної уваги до проблем формування і функціонування в інформаційному суспільстві саме демократії участі. До того ж, ці праці ще не видрукувано українською чи російською мовами. Так що основні положення концепції демократії участі в інформаційному суспільстві залишаються маловідомими для більшості вітчизняних науковців, викладачів та студентів. Отже, криза традиційної, тобто представницької демократії та брак спеціальних досліджень щодо демократії участі в умовах інформаційного суспільства роблять тему даної статті досить актуальною.

Виходячи з цього, автор статті ставить за мету ознайомити потенційних читачів з концепцією демократії участі Й. Масуди, яка народжується (а, можливо, певною мірою відроджується і трансформується) в нових умовах формування інформаційного суспільства. Більш конкретно метою є: а) розглянути ті чотири основні причини, які, на думку японського вченого, зумовлюють доцільність і необхідність втілення у життя його концепції; б) дати аналіз основних принципів концепції демократії участі; в) розглянути виявлені Й. Масудою основні проблеми і перешкоди, які стоять на заваді реалізації зазначеної концепції.

Англомовний варіант книги Й. Масуди „Інформаційне суспільство як постіндустріальне суспільство” вийшов з друку в Токіо 1980 року, а в 1981 та 1983 роках цю працю було видано і перевидано у видавництві „Всесвітнє майбутнє суспільство” у Вашингтоні. Для нас найбільший інтерес становить десятий розділ роботи Й. Масуди, який він назвав „Participatory Democracy: Policy Decisions by Citizens”. Тут доречно відзначити, що термін „participatory” походить від англійських слів „to participate” та „participation”, що перекладається відповідно як „брати участь” та

„участь”. Виходячи з цього, дослівно назва цього розділу перекладається як „Партисіпаторна демократія: політичні рішення громадян”. У довільному, але більш коректному, на нашу думку, перекладі це може звучати так: „Демократія участі: політичні рішення, прийняті громадянами”.

На перший погляд, різниця у перекладі назви розділу зазначеної книги Й. Масуди не має особливого значення. І тим не менш вважаємо за потрібне наголосити на некоректності й недоцільності перекладу поняття, назви концепції та назви типу демократії „participatory democracy” – як „партисіпаторна” або „партиципаторна демократія”, що зустрічається в абсолютній більшості вітчизняних наукових та особливо навчальних видань з політології. Причинами нашого критичного ставлення до поняття і назви „партис(ц)іпаторна демократія” є наступне: а) складність вимови і сприйняття на слух; б) незрозумілість у змістовому та етимологічному відношеннях; в) належність до іноземних слів, якими і так (без особливої потреби) захаарашена українська мова. На користь застосування поняття і назви „демократія участі” (замість „партис(ц)іпаторна демократія”) виступає, відповідно: а) легкість вимови і сприйняття на слух; б) зрозумілість у змістовому та етимологічному відношеннях; 3) більша прийнятність для української мови.

Доречно буде також зазначити: те, що не існує ні україномовного, ні російськомовного видання книги Й. Масуди (як і абсолютної більшості його праць) та часто-густо некоректні переклади зарубіжних публікацій з цієї проблематики примушують автора статті, по-перше, наводити досить довгі цитати, а, по-друге, інколи давати в дужках оригінальне написання тих чи інших термінів і понять. Мета одна: дати потенційному читачеві можливість самому відчувати „букву і дух” ідей знаменитого автора.

Як вже відзначалося, вперше припущення про перехід до демократії участі у майбутньому інформаційному суспільстві Й. Масуда зробив ще 1966 року у праці „Комп’ютопія”. Але це припущення тоді не було достатньо обґрунтоване, нерозкритими лишилися й сутність та принципи самої демократії участі. Саме, мабуть, тому аналізу цього складного і суперечливого феномена вчений присвятив окремий розділ нової праці.

Розділ починається з лаконічного вступу, де стверджувалося, що „ймовірна політична система в інформаційному суспільстві має бути за своїм характером демократією участі”. При цьому Й. Масуда дає визначення демократії участі як „форми правління, в якій політичні рішення і для держави, і для місцевих самоуправних одиниць будуть прийматися шляхом участі пересічних громадян” [12].

Водночас вчений дав стисле визначення і характеристику сучасної йому представницької демократії, тобто демократії 1980-х років. „Сучасна політична система, – писав він, – є парламентською демократією, при якій народ обирає представників шляхом голосування. Але народ бере участь лише опосередковано (only indirectly) у прийнятті рішень центральним урядом або місцевими самоврядними одиницями”. При цьому політична

діяльність залишається в руках народних представників. „Іншими словами, – підсумовував він, – вона (політична система) діє як непряма демократія за допомогою непрямої участі”.

Перший підрозділ цього розділу Й. Масуда назвав „Необхідність демократії участі” і присвятив його обґрунтуванню причин доцільності й необхідності переходу до цього типу демократії в майбутньому інформаційному суспільстві. Таких причин, на думку вченого, чотири.

Першою причиною, чому в інформаційному суспільстві політична система парламентської демократії „повинна бути заміненa” з парламентської демократії на демократію участі є те, що **„зазнає змін манера поведінки пересічних громадян”** (тут і далі в тексті підкреслення Й. Масуди – **О. М.**). Вони будуть навіть ще менше задовольнятися матеріальними речами ніж зараз: **„їх головним бажанням буде самореалізація”**. Справа в тому, міркував Й. Масуда, що в індустріальному суспільстві, орієнтованому на задоволення матеріальних потреб, ліберальна капіталістична система виявилася найбільш ефективною соціальною системою і суттєво поліпшила матеріальне становище населення. І внаслідок такого матеріального забезпечення „вимоги громадян щодо більш широкої участі у політиці зменшилися до мінімуму”.

Однак в інформаційному суспільстві, де потреба у самовдосконаленні стане мотивацією дій, процес задоволення людських потреб зміниться і перетвориться на процес створення та використання інформації, вибору дій і досягнення низки цілей. Заключна частина цього процесу стосуватиметься впливу виробничої діяльності на навколишнє середовище, а також проблем соціальної і політичної сфер. Ось чому в інформаційному суспільстві „потреби людей щодо участі у прийнятті рішень та управлінні економічною, соціальною і політичною системами стануть сильнішими”.

Другу причину необхідності запровадження демократії участі в інформаційному суспільстві Й. Масуда сформулював дуже стисло. Він звів її до твердження, що в сучасному суспільстві **„влада держави і комерційних установ дуже зміцніла”, а „політичні рішення, прийняті такими масовими організаціями, не можуть справляти далекосяжних впливів на життя пересічних людей”**. Прикладом тут можуть служити такі питання, як: розвиток атомної енергетики, забруднення навколишнього середовища, інфляція тощо. І вирішити ці питання, на його думку, можна „лише проведенням національного або місцевого референдуму”, у якому можуть брати участь громадяни і приймати відповідне політичне рішення.

Третю причину доцільності і необхідності переходу до демократії участі в інформаційному суспільстві вчений вбачав у тому, що **„багато питань, котрі ми маємо вирішувати, є справами, які стосуються всього людства, є справами глобальними, що не знають національних кордонів, і вирішення яких безпосередньо впливає на життя всіх людей”**. Головними серед цих проблем він вважав „бурхливе зростання населення та нестачу природних

ресурсів і енергії". У вирішенні їх важливу роль відіграють ООН та інші міжнародні організації, але значно важливішу роль тут відіграватиме „добровільна співпраця всіх громадян”.

Четвертою причиною і водночас умовою можливості й необхідності формування демократії участі Й. Масуда вважав те, „що **технічні труднощі, які донедавна унеможливлювали участь великої кількості громадян у виробленні політики (in policy-making), сьогодні вже подолані за допомогою революції у комп'ютерно-комунікативних технологіях**”. Адже головні перешкоди, які стояли на шляху прямої участі (direct participation) пересічних громадян у виробленні політики на національному рівні, були технічного характеру. Втілення у життя якоїсь пропозиції, приміром, проведення референдуму, вимагало праці великої кількості персоналу, тривалого часу і величезних коштів. Але сьогодні „дивовижний розвиток комп'ютерних і комунікаційних технологій вирішили цю проблему одним махом (at one stroke)”. Зокрема, розвиток комунікаційних супутників та домашніх комп'ютерів „дає можливість вирішити проблеми персоналу, часу та коштів”. Більше того, громадяни матимуть можливість брати участь у прийнятті політичного рішення з якогось питання не один, а багато разів, що дозволить їм глибше, з різних кутів зору й у довготривалій перспективі зрозуміти природу та приховане значення цього питання. А це дасть можливість приймати розважливі рішення.

Такими, на погляд Й. Масуди, є чотири основні причини, що вимагали і вимагають переходу від представницької демократії, яка панувала і досі панує в сучасному суспільстві, до демократії участі, котра має сформуватися у майбутньому інформаційному суспільстві. Зазначені причини не потребують коментарів. Тому зробимо лише два зауваження. По-перше, сьогодні аргументи японського вченого на користь можливості й необхідності зазначеного переходу вже не здаються такими фантастичними, як чверть століття тому. Хоча і нині є чимало людей, що наголошують не на перевагах демократії участі (за їх термінологією – „партисіпаторної демократії”), не на пошуках шляхів і методів її формування, а на її утопічності.

По-друге, слід віддати належне не лише прозорливості Й. Масуди, а й наполегливості, з якою він розробляв, точніше – модернізував, концепцію демократії участі та намагався втілити її у життя.

По-третє, політологам України бажано уважно проаналізувати достоїнства і недоліки концепції демократії участі, виявити увесь потужний конструктивний потенціал функціонування цього типу демократії в умовах інформаційного суспільства, а політикам (зокрема, новій владі) створити, причому не на словах, а на ділі, „режим найбільшого сприяння” для формування самого інформаційного суспільства і такої потрібної для українського суспільства демократії участі.

Звичайно, щоб запровадити в життя демократію участі та зробити її ефективною, треба добре знати сутність принципів, на яких вона може бути

побудована. Саме цьому питанню було присвячено наступний підрозділ роботи Й. Масуди, який він назвав „Шість базових принципів”.

„Перший принцип: Всі громадяни повинні брати участь у прийнятті рішень, або, принаймні, їх найбільша кількість”. Уточнюючи цей принцип, Й. Масуда наголошував, що всі громадяни, безпосередньо або опосередковано зацікавлені у вирішенні певного питання, „матимуть право участі у цій системі, незалежно від раси, релігії, віку, статі чи посади”. Потрібно буде також „пом’якшити обмеження” щодо віку, зокрема, суттєво його знизити з тим, щоб розширити участь молодих людей у прийнятті рішень. Адже не може бути демократичного розв’язання багатьох питань без участі молодого покоління, таких, як, наприклад, тютюнокуріння, освіта, секс тощо.

Тут, на нашу думку, варто звернути увагу на дві важливі обставини. По-перше, участь всіх громадян у прийнятті політичних та інших рішень є не примусовою (це демократія участі виключає взагалі), а бажаною і кінче потрібною як в інтересах окремої людини, так і всієї громади. По-друге, прагнення залучити до процесу і надати можливість людям брати участь у прийнятті важливих рішень та їх втіленні у життя у якнаймолодшому віці. Це надзвичайно актуальна і конструктивна ідея, тим більше, що молоді сьогодні загрожують не лише старі, а й нові напасті, зокрема наркоманія, СНІД тощо.

„Другий принцип: Дух синергії (the spirit of synergy) та взаємодопомоги має пронизати всю систему”. Для того, щоб демократія участі запрацювала найефективніше, наголошував і уточнював Й. Масуда, всі її учасники мають надихнутися отим самим духом синергії та взаємодопомоги. „Синергія”, – пояснював він, означає, що „при розв’язанні спільної проблеми кожна особистість співробітничает і діє, керуючись власною точкою зору”, а „взаємодопомогу” слід розуміти як „готовність добровільно пожертвувати своїми власними інтересами заради спільного добра, нівелювати несприятливі умови та поширити жертвоність на інших людей чи групи... Ефективність синергетичної взаємодії є вищою, ніж сума дій окремих людей”.

Парламентська демократія, нагадує Й. Масуда, є „системою, за допомогою якої більшість накидає меншості свою волю та політику”, що відбувається у відповідності до принципу мажоритарного правління. Вона „базується на дусі індивідуалізму та егоїзму, на егоцентричній та агресивній „поставі”, що має бути „радикально замінено” на систему демократії участі, яка є альтруїстичною та об’єднавчою. Водночас він цілком слушно застерігає проти ототожнення духу синергії з примітивним колективізмом, оскільки синергізм, на відміну від примітивного колективізму, базується на повазі до свободи та інтересів кожного індивідуума.

„Третій принцип: Вся інформація, що стосується справи, має бути доступною для народу”. Коментуючи цей принцип, Й. Масуда зазначає, що коли якесь питання має бути розв’язане за участю всіх громадян, вся

інформація, що стосується цього питання, повинна стати публічною. В сучасному суспільстві, нагадує він, у питаннях, найбільш тісно пов'язаних з життям людей, „більша частина відповідної інформації приховується з міркувань національної безпеки або захисту виробничих секретів”. Але в інформаційному суспільстві принцип робити інформацію відкритою для народу є фундаментальною умовою „існування демократії участі”. При цьому потрібно, щоб народ був поінформований і мав вільний доступ не лише до якоїсь конкретної, безпосередньої інформації, а й до інформації щодо всіх можливих соціальних, економічних та інших впливів на своє життя. Це дасть можливість кожній особистості краще зрозуміти питання і брати участь у прийнятті рішення, виходячи не лише зі своєї власної позиції, а й з позицій всієї спільноти.

„Четвертий принцип: Всі отримані громадянами здобутки і понесені ними жертви мають бути рівномірно розподілені між ними”. Цей принцип є досить зрозумілим і не потребує жодних коментарів.

„П'ятий принцип: Вирішення питання має відбуватися шляхом переконування та узгодження”. Рішення щодо розв'язання будь-якої проблеми, уточнює Й. Масуда, повинно прийматися за загальною згодою всіх громадян, яких це стосується. Тому будуть потрібні досить обережні зусилля, щоб підвести опозиційно налаштованих громадян та їх групи до спільної згоди. В сучасній парламентській демократії, нагадує вчений, політичні угоди та компроміси у багатьох випадках виробляються в процесі тривалої і жорсткої боротьби між правлячою та опозиційною партіями, або рішення приймаються взагалі без узгодження, що не суперечить принципу мажоритарного правління. Проте інформаційне суспільство вимагатиме, щоб рішення приймалися шляхом **згоди** всіх громадян, які беруть участь у його обговоренні та шляхом **„переконування цих громадян”**. А для того, щоб це стало можливим, потрібні вищезазначені умови – дух синергії, взаємодопомога, оприлюднення всієї відповідної інформації та збалансований розподіл здобутків і втрат. Будучи реалістом і футурологом, а не утопістом і фантастом (як дехто й досі вважає), Й. Масуда добре розумів, що в інформаційному суспільстві знайдуться окремі люди або невеликі групи, які можуть не підтримати і не сприйняти якогось рішення. У таких випадках, виходячи з поваги до точки зору меншості, має прийматися рішення, запропоноване самою меншістю. Проте це рішення не повинно бути надто обтяжливим для інших людей чи груп.

„Шостий принцип: Можна сподіватися, що після прийняття рішення всі громадяни братимуть участь у його втіленні в життя”. Сутність цього принципу, за тлумаченням Й. Масуди, полягає в тому, що очікується, що всі громадяни будуть співпрацювати у справі втілення в життя рішення, прийнятого за їх безпосередньої участі. Цей обов'язок є результатом або наслідком права брати пряму участь у виробленні політики, але воно несе з собою **„очікування добровільного самообмеження і не повинно набувати форми примусу, яке супроводжується покаранням,**

підкріпленням законом”, як це спостерігається в сучасному суспільстві. Участь у прийнятті рішень та спостереження за його втіленням у життя за допомогою добровільного самообмеження є невіддільними, і саме на цьому базуватиметься нова система вироблення політики та новий соціальний порядок в інформаційному суспільстві. Природно, зазначає вчений, що виникне проблема щодо тих громадян, які будуть порушувати цей „соціальний етичний кодекс” (social ethic code). Однак, такі порушники не будуть об’єктом покарання – від них вимагатиметься компенсація або через внесення соціальної контрибуції, або через надання різних послуг спільноті з тим, щоб відшкодувати свою неспроможність прийняти рішення. Ця система компенсацій встановлюватиметься не шляхом покарання, а шляхом її реформування самими правопорушниками.

Третій і останній підрозділ під назвою „Проблеми щодо демократії участі” присвячується аналізу деяких основних питань і проблем, що можуть виникати у процесі формування та функціонування цього типу демократії. Таких питань і проблем буде, мабуть, дуже багато, але Й. Масуда звернув увагу лише на три з них.

„Перша проблема полягає в тому, як створювати і робити доступною точну і справедливу інформацію”. На думку вченого, при прямій демократії, тобто демократії участі, найбільш важливим для прийняття народом належних політичних рішень є точна і справедлива інформація, яку треба зробити доступною для всіх. Якщо установи, які створюють і постачають інформацію, монополізовані невеликою групою людей із законним правом на власність і служать її інтересам, або якщо фахівці, що працюють для цих установ, будуть продукувати інформацію відповідно до своїх власних специфічних цінностей чи ідеології, громадяни братимуть участь у виробленні політики, спираючись на спотворену (перекручену) чи неточну інформацію. Щоб убезпечитися від цього, участь народу в управлінні тими установами, які є відповідальними за створення і постачання інформації, буде абсолютно необхідною. Тут слід віддати належне коректності постановки питання та ефективності запропонованих шляхів його розв’язання. „Рецепт Й. Масуди”, а саме так, на нашу думку, можна назвати запропоновані ним рекомендації, має взяти на озброєння кожен, хто обіцяє чи намагається сформувати інформаційне суспільство з притаманною йому демократією участі.

„Друга проблема – це як народ матиме можливість брати участь у розв’язанні проблем, які стосуються державного суверенітету? Як він зможе брати участь у прийнятті рішень щодо питань, пов’язаних з національною обороною чи навіть війною?” У цих питаннях, за твердженням Й. Масуди, можуть виникати суперечності між військовими і президентом або прем’єр-міністром. Головна проблема таких суперечностей полягає у потребі негайних дій щодо оголошення війни або оборони від ворожої агресії тощо.

Однак, якщо виходити з базової ідеї демократії участі, то це справді є

тими важливими проблемами держави, які визначають майбутнє країни і у розв'язанні яких очікується участь усіх громадян. За цілком коректним твердженням Й. Масуди, „єдиним шляхом” вирішення цієї проблеми є **„участь громадян у мирні часи”** у прийнятті рішень, які запобігатимуть розв'язанню війни. Якщо громадяни беруть участь у прийнятті рішень щодо заходів, спрямованих на запобігання війни, таких, як скорочення військових витрат або збільшення допомоги країнам, що розвиваються, то заклики до негайних військових дій не сприйматимуться. Але для того, щоб ці та інші заходи, спрямовані на запобігання війни, були справді ефективними, треба, щоб громадяни не лише однієї країни, але й інших ворогуючих країн вдавалися до скоординованих дій, що підтверджує необхідність міжнародної або **„глобальної участі громадян”**.

„Третя проблема - це те, як вирішувати проблему, котра не може бути розв'язана навіть шляхом поваги до меншості”. Найважливішим аспектом вироблення політики шляхом демократії участі є те, що вона більше спрямована на пошуки багатосторонніх, комплексних рішень, які враховують думку меншості (take into account minority opinions), ніж на прийняття одного-єдиного рішення, як це має місце при парламентській демократії. Цей метод дозволяє завойовувати підтримку більшості громадян. Однак, якщо купка громадян виступить проти запропонованого рішення, як можна забезпечити дотримання принципу поваги до меншості? – запитує Й. Масуда. І відповідає: **„Цього можна досягти через поінформованість та освіту, які допоможуть громадянам прийняти дух синергії та взаємопідтримки”**. Радикальний шлях розв'язання цього питання – спрямувати таку поінформованість і освіту не лише на окремих громадян чи групи, які можуть бути в опозиції до якогось рішення, але й на весь народ, починаючи від дітей в їх родині і школах та у всіх сферах їх діяльності. На завершення цього розділу Й. Масуда зазначає, що, разом з об'єктивно-орієнтованим взірцем поведінки, дух синергії та взаємної підтримки громадян є найбільш важливим для інформаційного суспільства.

Такими (у вкрай стислому вигляді) є основні положення концепції демократії участі інформаційного суспільства, сформульовані Й. Масудою. Ставитися до них можна по-різному. Але поступовий і невідворотний перехід до інформаційного суспільства, поглиблення кризи класичної, тобто представницької демократії, та зростання участі широких народних мас у вирішенні багатьох життєво важливих проблем, у тому числі й політичних (підтвердженням чого є події в Україні кінця 2004 – початку 2005 року), примушує уважніше поставитися і до самої демократії участі (особливо до її достоїнств і креативного потенціалу), і до шляхів та методів її запровадження. Тим більше, схоже, що перехід до інформаційного суспільства та формування демократії участі є початком четвертої (після трьох хвиль С. Гантінгтона) глобальної хвилі демократизації. Україна не повинна втратити свого шансу і вкотре опинитися на узбіччі магістрального

шляху розвитку людської цивілізації.

Література:

1. Масуда Й. Комп'ютопія / Перекл. з англ. В. Ляха // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – №6. – С. 36 - 50.
2. Див.: Маруковський О. Переваги та вади інформаційного суспільства: До 40-річчя виходу у світ „Комп'ютопії” Й. Масуди // Політичний менеджмент. – 2005. – №1 (10). – С. 127 - 136.
3. Див.: Masuda Y. The Information Society as Post-Industrial Society. – W., 1983.
4. Див.: Jones A. Athenian Democracy. – Oxford, 1957; Agard W. What Democracy Meant to the Greeks. – Madison, 1965; Hansen M. The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes. Structure, Principles and Ideology. – Oxford, 1991; Толочко П. Київська Русь. – К., 1996. – С. 215 - 220.
5. Silvert K. The Reason for Democracy. – N.Y., 1977; Bingham P. Contemporary Democracies. – Cambridge, 1982; English R. Constitutional Democracy vs. Utopian Democracy. – W., 1983; Sartori G. The Theory of Democracy. – N.Y., 1987; Democracy in Japan / Ishida T., Krauss E. (eds.). — Pittsburgh, 1989; Fishkin J. Democracy and Deliberation: New Directions for Reform. – New Haven and London, 1991; Soros J. Underwriting Democracy. – N.Y., 1991; Held D. (ed). Prospects for Democracy: North, South, East, West. – Stanford, 1993; Held D. Models of Democracy. – Stanford, 1996; Richardson B. Japanese Democracy. — New Haven; Lnd., 1997; Diamond L. (ed). Consolidating the Third Wave Democracies. – Baltimore, 1997.
6. Хэллоуэлл Дж. Моральные основы демократии. – М., 1993; Демократія – це дискусія: Громадянська заангажованість у старих і нових демократіях. Посібник. / Пер. з англ. – Нью-Лондон, 1997; Лейпхарт А. Демократія в многосоставных обществах: сравнительное исследование. — М., 1997; Токвиль А. Про демократію в Америці. – К., 1999; Даль Р. О демократии. – М., 2000; Зидентоп Л. Демократія в Европе. — М., 2001; Даль Р. Демократія та її критики. — Х., 2002; Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. – М., 2003; Пауел Дж. Сучасні демократичні країни. Участь у політичному житті, стабільність і насильство. — Х., 2004.
7. Острогорский М. Я. Демократия и политические партии. — М., 1997; Салмин А. М. Современная демократия: очерки становления. - М., 1997; Комарова В. В. Формы непосредственной демократии в России: Учеб. пособие. — М., 1998; Козлов Г. Я., Соколов Д. В. Демократия: Учеб. пособие.— Рязань, 2000; Бегунов Ю. К., Лукашев А. В., Пониделко А. В. 13 теорий демократии. – СПб., 2002.
8. Трипольський В. О. Демократія і влада. — К., 1999; Личко Б. Т., Назаренко С. І. Демократія в контексті еволюції суспільства. — Х., 2000; Конончук С. Г. Розвиток демократії в Україні: 2000 рік. — К., 2001;

Цветков В. В., Горбатенко В. П. Демократія – Управління – Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства. — К., 2001; **Колодій А. Ф.** На шляху до громадянського суспільства: Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. — Л., 2002; **Бессонова М.** та ін. Основи демократії: Навч. посіб. — К., 2004; **Толстоухов А. В.** Філософія демократії: Есе. — К., 2005.

9. **Ковлер А. И.** Кризис демократии? Демократия на рубеже XXI века. — М., 1997; **Даль Р.** Демократия и её критики. — М., 2003; **Crozier M., Huntington S., Watanuki J.** The Crisis of Democracy. — N.Y., 1975; **Linz J., Stepan A.** (eds). Breakdown of Democratic Regimes. — Baltimore, 1978; **Sartori G.** The Theory of Democracy Revisited. — Chatham, 1987.

10. **Pateman C.** Participation and Democratic Theory. — Cambridge, 1970; **Verba S., Nie N.** Participation in America: Political Democracy and Social Equality. — N.Y., 1972; **Lijphart A.** Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration. — New Haven and London, 1977; **Dahl R.** Dilemmas of Pluralist Democracy. — New Haven, 1982; **Powell G.** Contemporary Democracies: Participation, Stability and Violence. — Cambridge, 1982; **Barber B.** Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age. — Berkeley, 1984; **Budge J.** The New Challenge of Direct Democracy. — Cambridge, 1996; **Fishkin J.** The Voice of the People: Public Opinion and Democracy. — New Haven, 1997; **Direct Democracy: the Eastern and Central European Experience/Auer A., Butzer M.** (eds). — Ashgate, 2001.

11. **Keane J.** The Media and Democracy. — Cambridge, 1991; **Tsagarou-sianou R., Tambini D., Bryan C.** (eds). Cyberdemocracy: Technology, Cities and Civic Networks. — L., 1998; **Hague B., Loader B.** (eds.) Digital Democracy: Discourse and Decision-Making in the Information Age. — N.Y., 1999; **Kamarck E., Nye J.** Democracy. Com: Governance in a Networked World — Hollis, 1999; **Barney D.** Prometheus Wired: The Hope for Democracy in the Age of Network Technology. — Chicago, 2000; **Becker T., Slaton C.** The Future of Teledemocracy. — Westport, 2000; **Blumler J., Coleman S.** Realising Democracy Online: A Civic Commons in Cyberspace. — N.Y., 2001;

12. Тут і далі матеріал і цитати подаються за: **Masuda Y.** The Information Society as Post-Industrial Society. — W., 1983.

Сутність компетенції демократичної участі

Олег Маруковський

Динаміка ціннісних орієнтацій молоді

Наталія Левковська,
аспірант кафедри загальної соціології
Національного університету ім. Т. Шевченка

Проаналізовано динаміку ціннісних орієнтацій молоді, виявлено певну ієрархію пріоритетів та сучасні цінності молодого покоління. Виконано порівняльний аналіз сучасних цінностей з цінностями 1960-х та 2000-х років.

В умовах перехідного кризового суспільства вивчення стану та зміни ціннісних орієнтацій молодих людей викликається, насамперед, практичною необхідністю. Адже від того, з якою якістю цінностей молодь житиме у XXI столітті, залежатиме напрям соціально-культурного та політико-економічного розвитку суспільства майбутнього, поява нових економічних, політичних та інших типів поведінки.

Сучасний розвиток української держави, соціальних інститутів та суспільних відносин визначається як період трансформаційних процесів, пошуку власного шляху розвитку та зміни цінностей. Тому зрушення, котрі відбуваються нині, безпосередньо впливають на ціннісну свідомість молоді. Отже, **проблема** полягає в тому, що багато з тих цінностей, які виховувало радянське суспільство, поступово почали змінюватися, бо, з одного боку, нові соціально-економічні умови вимагають від людини таких якостей, як готовність до ризику і особисту відповідальність за свої вчинки, уміння швидко пристосовуватися до економічної кон'юнктури, готовність наполегливо працювати заради досягнення добробуту та успіху. З іншого боку, цінності, що в минулому мали високий ранг і пов'язувалися із закріпленими в масовій свідомості соціально-психологічними стереотипами пріоритету загального (колективного) над особистим (індивідуальним) і самореалізації особистості в праці, сьогодні молоддю заперечуються. Криза традиційних ціннісних орієнтацій особливо яскраво проявляється у сфері праці, ставленні до роботи. І саме тому вивчення змін у системі ціннісних орієнтацій молоді сприятиме виробленню ефективніших засобів і методів вирішення молодіжних проблем зокрема і проблем суспільства взагалі.

Мета статті – вивчити динаміку ціннісних орієнтацій, виявити ієрархію

пріоритетів сучасної молоді.

Динаміку ціннісних орієнтацій ми уявляємо як послідовну і інтенсивну зміну цього явища суспільної свідомості під впливом соціально-економічного, політичного і культурного середовища.

Дослідження ціннісних орієнтацій в соціології привертало увагу багатьох авторів. Про це писали ще Ф. Знанецький і У. Томас, Г. Спенсер, М. Вебер, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс. Вивчають цю проблему й сучасні науковці, зокрема О. Ручка [10], М. Титма [13], О. Здравомислов [3], В. Оссовський [9], І. Мигович [6], О. Балакірева [1] та інші. „Світ цінностей, – пише А. Здравомислов, – це, перш за все, світ культури в широкому розумінні слова, це сфера духовної діяльності людини, її моральної свідомості, її прихильність – тих оцінок, в яких виявляється міра духовного багатства особистості” [3].

Система цінностей – це результат духовної роботи суспільства; це діюча сторона суспільної свідомості, взятої в єдності всіх її форм. Вона певним чином пронизує всі форми суспільної свідомості, об’єднуючи певні інтереси різними ідейними, моральними та естетичними засобами, і стає важливим джерелом безпосередніх мотивів поведінки, стимулів людської діяльності.

Ціннісні орієнтації – це „соціальні, економічні, політичні, моральні, релігійні, естетичні, ґносеологічні, онтологічні та/або ідеологічні засади оціночних суджень суб’єкта про оточуючу дійсність, ті чи інші її сторони, сфери, об’єкти, які утворюють змістову сторону спрямованості особистості” [12, с. 368]. Це явище динамічне, оскільки кожне нове покоління засвоює цінності попереднього кризь призму власного сприйняття, додаючи власні цінності. Звичайно, процес зміни ціннісних орієнтацій безпосередньо пов’язаний із змінами в економічному, культурному, політичному та інших сферах життя суспільства певної країни.

Ще в СРСР було проведено низку досліджень процесів зміни ціннісних орієнтацій молоді 1960-х, 1970-х та 1980-х років [14].

У 1960-і роки особлива увага зверталась на вивчення системи ціннісних орієнтацій молоді, котра тільки-но починала трудову діяльність; на працю, освіту та їх взаємозв’язок; вивчалися орієнтації на різні сторони способу життя (сім’я, дозвілля тощо). До речі, цікавий момент: цінність праці вважалась засобом здійснення життєвих планів і задоволенням інтересів особистості, вона була прямо пропорційна зростанню духовних і матеріальних потреб людини та обернено пропорційна можливості використовувати інші (нетрудові) засоби для їх задоволення. Необхідно особливо відзначити саме цей момент, бо він буде важливим при порівнянні із сучасним розумінням цінності праці.

Але повернемося до молоді, яка розпочала свою трудову діяльність у 1960-ті роки. Ранжований за 10-тибальною шкалою ряд ціннісних орієнтацій мав такий вигляд:

Розподіл опитаних за відносно сталими ціннісними орієнтаціями вивів на перші місця орієнтацію на сім'ю (41,6 %), освіту (23,3 %), громадську

Ціннісні орієнтації	Бали
Освіта	7,4
Культура та мистецтво	6,2
Громадсько-політична діяльність	5,7
Фізичний розвиток	5,6
Виробництво	4,8
Сім'я	4,1
Відносно пасивний відпочинок	3,9
Приробіток	1,4
Бездіяльний відпочинок	1,0

роботу (12,3 %) [14].

Аналіз взаємодії ціннісних орієнтацій показав, що орієнтовані на сім'ю ставлять на перше місце освіту, а орієнтовані на освіту – сім'ю. Отже, чільне місце в орієнтаціях, життєвих планах молоді в 1960-ті роки посідали цінності освіти і сім'ї.

В 1963 – 1966 роках В. Лісовський провів дослідження серед ленинградської молоді. На запитання „Що вам в першу чергу необхідно, щоб бути щасливим?“, переважна частина (70 %) відповіла: „Мати цікаву, улюблену справу“, „Повага оточуючих“, „Кохати і бути коханим“.

Аналогічне дослідження проводилося 1977 року в Латвії. На запитання „Що вам в першу чергу необхідно, щоб бути щасливим?“, 55 % респондентів відповіли „Мати цікаву улюблену справу“, 54 % – „Кохати і бути коханим“, 43 % – „Мати хороше здоров'я“. Тільки 32 % вважали головним у житті „підвищення власного добробуту“ [5, с. 8].

Основним предметом досліджень молоді 1970-х і 1980-х років були цінності трудової діяльності. Так, молодь 1970-х віддавала перевагу змістовим характеристикам праці; далі йшли важливі цінності, пов'язані з можливістю задоволення потреб духовного зростання; на останньому ж місці опинилися характеристики становища спеціаліста (службове зростання тощо).

Отже, зберігаючи переважуючу орієнтацію на змістовність праці, молодь 1970-х років в більшій мірі, ніж попередня її когорта (1960-і роки), висунула на перший план колективістсько орієнтовані цінності.

За даними дослідження, проведеного Академією суспільних наук 1982 року в Москві і Московській області, на перше місце серед життєвих цінностей респонденти, 50 % яких складала молодь, висували: „цікаву роботу“ – 75,3 %; „сімейне щастя, кохання, діти“ – 66,4 %; „повага інших“ – 43,6 %; „повне матеріальне благополуччя“ – 31,6 %.

У 1980-х роках серед цінностей у сфері праці на перший план виходять цінності професійного зростання, матеріального добробуту і суспільного

визнання. Що стосується цінностей творчості, самоствердження, суспільної користі, то їх місце у системі ціннісних орієнтацій було малозначущим.

Як показав порівняльний аналіз досліджень, матеріальна забезпеченість як цінність з переходом від покоління до покоління здобувала все вищий ранг. Можливо, це пов'язано з тим, що радянське суспільство поступово втрачало статус „суспільства рівних можливостей”, а тому молодь найбільше цінувала у професії можливість одержувати високі доходи, аніж її суспільну користь.

Молоде покоління останнього десятиріччя XX століття опинилося, так би мовити, у двоякій ситуації: з одного боку, це покоління ще виховувалося на „старих” засадах; а з іншого – в доросле життя воно вступало за нових умов, які вимагали відмови від багато чого засвоєного раніше. Так, в сучасних умовах не „спрацьовують” колективістські ідеали (все більше – індивідуалістичні); став непрестижним, не „модним” ряд професій, які поважалися раніше та вважалися суспільно корисними; змінилося ставлення до своєї батьківщини – якщо раніше жили за принципом „Я другої такої країни не знаю...”, то зараз молодь бажає навчатися, працювати, а то й переїхати на постійне проживання до іншої країни.

Зрозуміло, що така ситуація склалася не випадково: разом із змінами кардинального характеру в нашій країні відбувалася „переоцінка цінностей”. І якщо раніше існувала певна спадковість у передачі цінностей від старшого покоління до молодшого, то нині цей феномен не спостерігається. Вже порушився зв'язок „батьки – діти” в силу того, що цінності „батьків” втратили своє практичне значення, вони не успадковуються „дітьми”. Як відзначає В. Лісовський, „молоде покоління опинилося в ситуації, коли воно, логікою історії покликане продовжувати розвиток на базі успадкованих матеріальних та духовних цінностей, змушене, перебуваючи в стадії становлення, брати участь у виробленні цих цінностей, частіше за все самотійно” [4, с. 99].

Відтак стає очевидним розрив між поколіннями сучасного суспільства. На підтвердження цього можна навести такі цифри: 68 % дітей та 72 % батьків визнали, що не розуміють одне одного. Різкий злам системи, що існувала, призвів до суттєвих змін у соціокультурній спадковості. Такі важливі складові її механізму, як освіта та виховання, останнім часом помітно поступилися в системі соціалізації молоді інститутам і цінностям культури масового споживання. Більше того, інститути соціалізації зараз не тільки розрізнені, а й конкурентні, або й взагалі не пов'язані між собою утворення, які, до того ж, перебувають в нерівних умовах щодо поширення свого впливу.

В 1960 – 1970-ті роки серед занять молоді різними видами культурної діяльності були: на першому місці „відвідування кінотеатрів” (91,6 %), на другому – „читання газет і журналів” (85,2 %), на третьому – „слухання радіо” (82,8 %), на четвертому – „читання книжок” (66,8 %), а на п'ятому – „перегляд телепередач” [7, с. 121]. Сьогодні ж електронні ЗМІ контролюють

значну частину дозвілля молодіжної аудиторії та виступають важливим інструментом формування соціальних настановлень, ціннісних орієнтацій молоді [2]. Зараз для третини молоді перегляд телепередач є переважним заняттям у вільний час. Тим часом, за матеріалами міжрегіонального дослідження, проведеного наприкінці 1980-х років, перегляд телепередач і слухання радіопрограм посідало друге місце у структурі вільного часу. І якщо дорослі в середньому витрачають 10 – 12 годин на тиждень на перегляд телебачення, то молодь проводить біля телеекранів приблизно по 30 годин на тиждень. До речі, на першому місці було все ж таки спілкування з друзям і знайомими.

Отже, пріоритет ЗМІ і особливо телебачення є очевидним у формуванні ціннісних орієнтацій і в процесі соціалізації, але сьогодні виникає загроза з боку західної інформаційної продукції.

Широка інтеграція культури (а це невід'ємна риса нашого часу) провокує поширення культурної продукції інших країн, але не поряд з вітчизняною, а частіше замість неї. Особливо тривожні ці тенденції, якщо звернути увагу на пріоритетність вибору молоддю літератури для читання як одного з найважливіших джерел культурної інформації [2]:

Особи, які читають українську сучасну та класичну літературу, склали лише по 7,1 % серед від усього числа респондентів. Це засвідчує, на нашу думку, по-перше, тотальне зростання „західнізації” молодого покоління України; по-друге – популярність серед нашої молоді і підлітків ідеалів іншого способу життя.

Примушує тривожитися не стільки зміна цінностей з соціалістичних на так звані демократичні, а відчуження молоді від національної культури,

Жанр	% до всіх опитаних
Зарубіжна сучасна література	66,7 %
Зарубіжна класична література	44,1 %
Російська класична література	26,2 %
Раніше заборонена література	20,3 %

незнання і небажання знати вітчизняну історію, мистецтво, літературу. Але ми в жодному випадку не схильні пропонувати насильно застосовувати якісь методи поширення серед молоді знань про рідну країну. Ні. Йдеться про використання таких методів і форм, які були б зрозумілі й прийнятні сучасній молоді. Тобто: через уже пізнане – до нового. Бо є вагомі підстави вважати, що, попри всі труднощі сьогодення, більше половини нашої молоді все ж оптимістично дивиться у завтрашній день. Лише незначна її частина (7,5 %) очікує гіршого.

Які ж саме цінності характерні сучасній молоді?

Щодо цього цікавою є думка В. Лісовського: „Сьогоднішні молоді люди перебувають у двічі екстремальних умовах: зміни в соціально-економічному складі супроводжуються кризою ціннісної свідомості. Молоді доводиться

самій вирішувати, що цінніше – збагачення будь-якими засобами чи набуття високої кваліфікації, що забезпечує можливість адаптуватися до нових умов; заперечення колишніх моральних норм чи гнучкість, пристосування до нової дійсності; повна свобода міжособистісних, міжстатевих взаємовідносин чи сім'я як запорука успішного існування” [4, с. 98 – 99].

Спираючись на дані деяких досліджень, спробуємо „намалювати” ціннісно-орієнтаційний портрет сучасної молоді.

За результатами дослідження, проведеного 1990 року Інститутом соціології АН України серед жителів Києва віком від 16 до 30 років [8, с. 80], рейтинг життєвих цінностей молоді мав такий вигляд:

Центр „Соціальний моніторинг” та Український інститут соціальних досліджень провели опитування „Ціннісні орієнтації населення – 1996” та „Ціннісні орієнтації населення – 1999”. Для порівняння включено окремі індикатори моніторингового опитування громадської думки населення України у 2002 році, яке щомісячно проводиться Українським інститутом соціальних досліджень і Центром „Соціальний моніторинг” [1]. Результати цих досліджень дозволяють виявити такий рейтинг загальнолюдських цінностей:

№ п/п	Життєві цінності	Розподіл відповідей	Ранг
1	Житлові умови	70,9	1
2	Цікава робота	63,6	2
3	Власне здоров'я	59,3	3
4	Здоров'я близьких і родичів	57,3	4
5	Матеріальний добробут	48,5	5
6	Інтимне життя	48,2	6
7	Незалежність думок і вчинків	35,6	7
8	Спілкування з друзями	28,5	8
9	Життя своєї сім'ї	25,8	9
10	Ставлення оточуючих	17,3	10
11	Стан природного середовища	16,3	11
12	Умови для різнобічного розвитку своїх здібностей	15,6	12
13	Харчування та одяг	13,6	13
14	Навчання	12,4	14
15	Умови відпочинку	10,9	15

Порівнюючи ці дослідження, можна зробити висновок, що переважають особистісні пріоритети, сім'я, друзі, житлові умови, робота, власне здоров'я. Це важлива тенденція, що характеризує зміни ціннісних орієнтацій молоді, – відверта перевага індивідуалізму, акцент на особистісно-сімейних інтересах; молодь поступово відмовляється від колективістського способу життя. Якщо раніше такі цінності, як „повага оточуючих”, „хороші стосунки в колективі”, „повага інших” посідали 2 – 3 місця в ієрархії цінностей, то нині – зовсім інша ситуація. Високо цінується тільки те, що безпосередньо пов'язане з індивідом (друзі, знайомі, сім'я), а

№ п/п	Загальнолюдські цінності	1996	1999	2002
1	Сім'я	97	95	93
2	Друзі, знайомі	93	91	95
3	Робота	84	86	90
4	Вільний час	81	76	90
5	Хобі	72	68	75
6	Релігія	49	40	48
7	Власний бізнес	65	59	-
8	Політика	23	64	31
9	Відвідування вечірок, танців, дискотек, кафе	49	47	-

не з колективом чи суспільством. Це свідчить, що знижується значимість суспільства в житті окремої людини та зростає індивідуалізм.

Відбуваються й певні зміни в системі цінностей щодо роботи. Для 92 % молоді важлива „висока оплата праці”, для 79 % – „цікава робота” і лише для 28 % – „суспільна корисність роботи” [1]. Отже, більшість молоді вбачає сенс свого життя в матеріальному добробуті. Відбувся поворот від духовних, традиційно широко розповсюджених в радянському суспільстві цінностей, до матеріальних пріоритетів (гроші).

Зміни, що відбулися в ціннісних трудових орієнтаціях, показують необхідність формування нового механізму мотивації, який стимулював би творчу активність та ініціативу молоді, нові форми самореалізації в праці. Але такого механізму у нас поки що не існує. Ось чому молодь не знаходить інших стимулів до праці, окрім грошей. Але його не можна пов'язати з кількістю і якістю праці, з досягненням високого статусу. Більш того, коли зарплата стає головним критерієм оцінки праці, то це свідчить про морально нездорове суспільство, в якому праця перестала бути головним чинником процвітання більшості населення і країни в цілому.

Таким чином, якщо порівняти ціннісні орієнтації молоді 1960 – 1980-х років з цінностями, характерними для молодого покоління 1-90-х – 2000-х років, то можна зробити такі **висновки**:

- на сталих позиціях залишилася сім'я та робота, але відбуваються зміни в системі цінностей щодо роботи. Для 92 % молоді важлива така цінність, як „висока оплата праці”, та лише 28 % означили таку, як „суспільна корисність роботи”. Отже, якщо у 1970 – 1980 роках 65,9 % молоді головним у житті вважали роботу, що приносить користь суспільству, то нині для молоді важливішою стає „висока оплата праці” і втрачає позицію лідера робота, що приносить користь суспільству. Тобто, певним чином змінюється значення цінності роботи, зростають вимоги до рівня оплати праці, можливостей професійної кар'єри, самореалізації;

- набули важливої значущості коло друзів та вільний час, хобі, вечірки та відвідування кафе;

- певним чином зростає інтерес до політичного життя, хоча і політична, і громадська активність залишаються на досить низькому рівні;
- відбувається відчуження молоді від національної культури, незнання і небажання знати історію батьківщини, її мистецтво, літературу.

Як бачимо, що в Україні наявна тенденція до посилення егоїстичних мотивів у молодіжному середовищі [15], морального релятивізму, відчутна перевага матеріальних мотивів. Тривожною тенденцією є усунення на другий план колективістських цінностей (допомога іншим людям, сприяння розвитку суспільства тощо) [11].

Отже, про трансформацію в системі цінностей, пов'язану зі змінами в суспільстві, свідчить те, що для більшості молоді стійким „базисом” існування тепер може бути тільки особисте життя й індивідуалістські цінності. Ці молоді люди хоча і відносять на останнє місце цінність суспільно-корисної праці, політичної активності, але зберігають моральні підвалини, що регулюють особисте і сімейне життя. Але є й частина молоді, яка взагалі лишилась без морального і соціального фундаменту свого життя і ні в що не вірить. Її ідеал – комфорт, добробут, задоволення будь-якою ціною. В умовах соціально-економічної кризи ця частина молоді може розглядатися як „втрачене покоління”. Але це – наслідок прийняття ціннісних орієнтацій, продиктованих реаліями нашого життя. Тому перед усіма соціальними інститутами постає важке завдання: визначити базові цінності, ідеали, норми, які слід покласти в основу формування духовного світу молодої людини, й шляхи, якими можна було б здійснити ці перетворення. Бо саме в сучасний період, період трансформації соціальних систем, молодь менше уваги звертає на необхідність духовного, культурного розвитку, хоча водночас і не відхиляє його доцільності. Подібно до економічних і політичних, духовні орієнтації у свідомості й поведінці молодіжних груп перебувають у процесі складної еволюції.

Тому доцільним є сьогодні подальше вивчення ціннісних орієнтацій, а саме духовних, для створення нових підходів у рамках державної політики виховання молоді, введення новацій на державному ринку праці тощо. Усе це сприятиме розв'язанню багатьох молодіжних проблем сьогодні та проблем нашого суспільства в майбутньому, тому що життєві цінності молоді „сьогодення” визначатимуть спосіб життя „завтра”.

Література:

1. **Балакірєва О. М.** Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві // Український соціум – 2002. - №1.
2. Дослідження інституту психології ім. Г. С. Костюка. Звіт „Психолого-педагогічні засади гуманізації впливу інформаційного простору на підлітків та молодь”, 1996, 1998.
3. **Здравомислов А. Г.** Потребности. Интересы. Ценности. – М.: Политиздат, 1986.

4. **Лисовский В. Т.** Динамика социальных изменений // Социс – 1998. – №5.
5. **Мини Г., Чечетина И.** Молодежь в зеркале социологии – Рига: „ЛИЕСМА”, 1980.
6. **Мигович І.** Ціннісні орієнтації населення Закарпаття за умов суспільної трансформації // Політичні читання. – 1994. – №3.
7. Молодежь, ее интересы, стремления, идеалы – М.: Молодая гвардия, 1969.
8. Молодежь Украины: ожидания, ориентации, поведение – К.: Наукова думка, 1993.
9. **Оссовский В. А.** Ценности профессиональной деятельности: опыт социологического исследования – К.: Наук. думка, 1986.
10. **Ручка А. А.** Ценностный подход в социологии – К.: Наук. думка, 1988.
11. Соціально-професіональні орієнтації студентства (соціологічне дослідження) // Вісник Київського ун-ту ім. Т.Шевченка. Серія: Соціологія. Психологія. Педагогіка. – 1999. – Вип. 7.
12. Социологический справочник. / Под общ. ред. Воловича В. И. – К.: 1990.
13. **Титма М. Х.** Социально-профессиональная ориентация молодежи – Таллин: Ээсти раамат, 1982.
14. **Филлипов Ф. Р.** От поколения к поколению: социальная подвижность – М.: Мысль, 1989.
15. **Фролова Н.** Дослідження психологічного механізму трансформації в системі ціннісних орієнтацій молоді // Молода нація. – 1997. – №7.

Іміджеутворююча діяльність органів державної влади

Ольга Порфимович,

кандидат філологічних наук,

доцент Інституту журналістики

Національного університету ім. Т. Шевченка

Сам факт піклування певної державної структури про поліпшення власного іміджу, як публічного, так і корпоративного, є ознакою політичної культури цієї структури. У статті розкриваються поняття, що є засадничими для процесу позиціонування, зокрема, системи Міністерства внутрішніх справ України: корпоративний (внутрішній імідж) міліції, авторитет міліції, громадська думка щодо її діяльності як серед пересічних громадян, так і серед членів самої корпорації (системи МВС України).

Об'єкт дослідження – система МВС України в контексті формування її іміджу, як публічного, так і корпоративного.

Позиціонування (позиціювання) – це, на нашу думку, комплекс заходів (управлінський цикл), що має на меті відокремити об'єкт позиціонування від інших подібних; визначити місце об'єкта позиціонування в соціумі, сформулювати і довести його суспільну значущість; створити навколо об'єкта атмосферу довіри та сприяння з боку громадськості, що, зрештою, допомагатиме йому ефективніше виконувати свою суспільну роль.

За визначенням І. Вікентьева, позиціонування – це „створення і підтримка (відтворення) зрозумілого клієнтам образу, іміджу” [1, с. 12]. „Позиціонування” (від англійського „position” – позиція, місце) є новим терміном в сучасній науці. Він використовується переважно в дослідженнях з маркетингу. Оскільки цей термін ще не став широкоживим, то зустрічається різне його написання й вимова: „позиціонування” та „позиціювання”. Вважаємо доречним використання першого варіанта, бо він найточніше відповідає англійському аналогу з коренем „positio-”. На нашу думку, слово „позиціонування” точніше передає зміст терміну: визначення позиції, місця, ролі (position). Слово „позиціювання” є похідним іменником від дієслова „позиціювати”, тобто „ставити в позицію”, що зміщує істинний зміст поняття.

1. Корпоративний (внутрішній) імідж системи МВС України

Корпоративний імідж – це внутрішнє налаштування співробітників системи МВС та членів їх сімей. Потужний вплив на сприйняття корпорації зовнішніми групами (широкою громадськістю) справляють її співробітники (внутрішня громадськість). Слід, перш за все, звертати увагу на розбіжності в думках співробітників корпорації, котрі перебувають на різних щаблях штатного розпису. „...спосіб взаємодії різних людей, форми спілкування між ними, методи, за допомогою яких керівництво знаходить спільну мову з підлеглими, формують відповідну культурну атмосферу, котра, в свою чергу, впливає на поведінку співробітників у стосунках одне з одним та з людьми за межами організації” [2, с. 308]. Процеси формування публічного і корпоративного іміджу тісно пов’язані.

Складовими і одночасно чинниками, що впливають на корпоративний імідж міліції, є внутрішня (корпоративна) ідеологія системи МВС, дотримання законності окремими співробітниками під час виконання ними службових обов’язків, дисципліна, етика і культура спілкування у своєму середовищі та з громадськістю, постійне підвищення культурного та освітнього рівня, протидія професійній деформації, гордість за свою професію і бажання прилучити до неї своїх дітей, онуків. Від корпоративного іміджу системи МВС залежить престиж служби в міліції.

Відаючи професійній етиці одне з перших місць у службовій діяльності працівників міліції, відзначимо, що їх етична поведінка лежить в основі формування, закріплення та розвитку авторитету як усіх міліцейських служб, так і кожного працівника зокрема. По суті, діяльність працівників міліції побудована на владних та етичних засадах [3, с. 6].

Концептуальні засади підготовки й перепідготовки управлінських кадрів розробляються в працях В. Авер’янова, В. Атаманчука, В. Бабкіна, В. Бебика, Б. Гасєвського, М. Головатого, Н. Гринивецької, В. Князева, В. Кременя, В. Лугового, П. Надолішнього, О. Оболенського, Н. Нижник, В. Яцуби та інших. Комплексний підхід до розв’язання саме етичних проблем сучасного службовця простежується в працях В. Авер’янова, Н. Нижник. Методологічні засади дослідження моральної культури закладено культурологічною школою В. Іванова, а також його послідовниками Є. Бистрицьким, В. Малаховим та іншими.

2. Авторитет міліції та окремих її співробітників

Авторитет є обов’язковим елементом конструкції будь-якої професії, оскільки відображає позитивні якості і працівників, і самої професії [4, с. 31]. В загальноприйнятому значенні поняття авторитету асоціюється з формою практичного впливу і навіть влади. В широкому сенсі це загальновизнаний вплив носія професії чи установи в різних сферах суспільного життя, засноване на знаннях, моральних засадах; у вузькому розумінні – одна з суттєвих форм здійснення влади [5, с. 18; 6, с. 80 – 87].

На думку П. Мельника, принципово важливою особливістю фактора авторитету є його відносна нестабільність, необхідність постійно його підтверджувати й поглиблювати в процесі суспільної практики [7, с. 21]. П. Мельник пише, що важко погодитися з визначенням поняття авторитету як явища однозначно стабільного. Наприклад, з таким: „Авторитет... значення чи вплив, котрі можуть мати люди, речі, не маючи потреби в постійному підтвердженні цього значення, в доведенні його на ділі” [8, с. 10]. „Життя переконали: авторитет в будь-якій галузі складається поступово, а руйнується переважно швидко і навіть миттєво. Авторитет потребує в доведенні його переваг на справах, в реальних умовах життя” [7, с. 22].

Загальне трактування авторитету працівників міліції визначається їх особистісною характеристикою взагалі, а особливо – характером виконання ними професійних функцій. Професійний авторитет працівників міліції утверджується не стихійно, а обумовлюється тривалим терміном засвоєння параметрів заданої моделі на теоретичних і практичних засадах професіоналізму [9, с. 20; 10, с. 60]. Професійний авторитет все частіше асоціюється з професійною культурою, інтелектуалізмом і визначається загальною культурою особистості. „Всі три елементи професії (спеціальності) – авторитет, культура, інтелектуалізм – формуються і закріплюються в процесі надбання, становлення та вдосконалення професіоналізму” [7; с. 23].

3. Громадська думка щодо діяльності міліції

Г. Гегель у праці „Філософія права” запропонував досить розгорнуту концепцію громадської думки. Він розглядав громадську думку у зв’язку з аналізом державного устрою, де він виокремлював законотворчу й урядову владу, а також елемент верств населення. Основна роль останнього, на думку філософа, полягає в існуванні публічної свідомості як емпіричної спільності багатьох поглядів і думок. Ця спільність має форму людського здорового глузду, в якому віддзеркалюється загальний стан справ. Вчений чітко визначав те об’єднуюче, що є в сукупності індивідуальних думок, спільних справ, проблем, які викликають загальний інтерес. Ця ідея найбільш повно подається у визначенні: „Формальна, суб’єктивна свобода, яка полягає в тому, що окремі особистості як такі мають і висловлюють власну думку, судження про спільні справи і дають поради відносно них, проявляється в тій сумісності, що називається громадською думкою” [11, с. 336]. Дослідження громадської думки є, певним чином, дослідженням реальності.

Громадська думка щодо діяльності міліції виникає, формується і функціонує як сукупність оціночних суджень, котрі виражають ставлення соціальних груп до поведінки окремих співробітників міліції та ефективності діяльності всієї системи МВС України. Відображення

дійсності громадською думкою має оціночний характер – позитивний або негативний. Специфіка громадської думки полягає в тому, що це не лише усвідомлене, а й оцінене буття.

Для здійснення заходів з позиціонування міліції необхідно, перш за все, знати стан об'єкта позиціонування. А цей стан визначається шляхом вивчення громадської думки. Крім того, громадська думка є цінним джерелом інформації щодо діяльності міліції; вона здійснює коригуючий вплив на її діяльність. Можна сперечатися стосовно того, що формування позитивної громадської думки на 90 % залежить від добрих вчинків і лише на 10 % – від поширення інформації. Вочевидь, терези домінант полярно змінили своє положення. Як і раніше, ставлення населення до органів охорони порядку переважно має формуватися на основі якості надання відповідних послуг населенню. Але це ставлення значною мірою складається і під впливом мас-медіа.

4. Стан громадської думки (внутрішнє налаштування членів корпорації) в міліцейському середовищі як об'єкт дослідження

У травні 2005 року ми провели анкетування співробітників міліції в Києві. Було опитано більше 100 чоловік із служби дільничних інспекторів міліції (ДІМ), понад 100 співробітників Державної автомобільної інспекції (ДАІ) стільки ж співробітників патрульно-постової служби міліції (ППСМ).

Анкета містила 14 запитань. Доступність їх була перевірена на фокус-групі. Будувалася анкета за принципом трифазності: адаптаційні запитання; запитання, покликані досягти поставленої мети; запитання, що знімають напругу після спілкування з інтерв'юером.

Запитання були двох типів – змістові та функціональні. До функціональних були віднесені запитання-фільтр і контрольне запитання. Змістові запитання поділялися на: 1) запитання про факти, 2) запитання про думки, настановлення, мотиви поведінки.

Помилка вибірки – 1 - 1,5 %.

Мета дослідження – виявити достовірну, територіально закріплену інформацію щодо означеної правоохоронної галузі та з'ясувати проблемні вузли для подальшого їх розв'язання; з'ясувати стан громадської думки в міліцейському середовищі щодо об'єкта позиціонування – міліції та її ролі в соціумі.

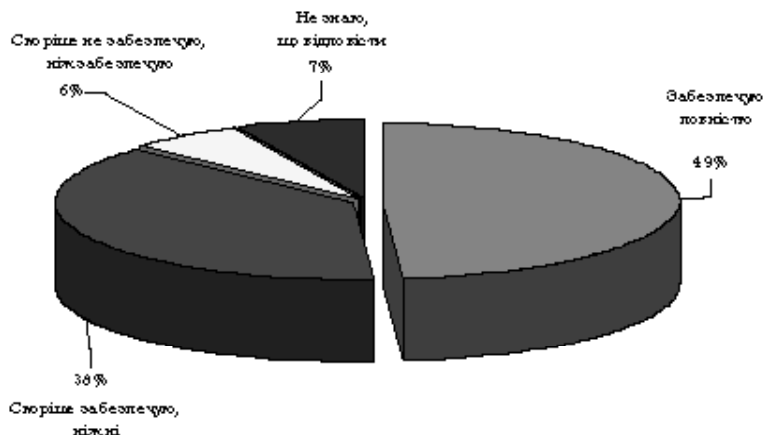
Оцінка рівня забезпечення законності співробітниками міліції під час виконання своїх обов'язків розподілилася за різними службами так (діаграми 1 – 3):

Діаграма 1

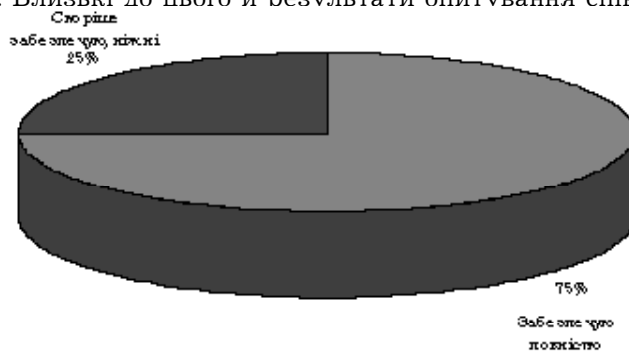
Оціночні судження дільничних інспекторів міліції щодо забезпечення ними законності під час виконання службових обов'язків

Діаграма 2

Оціночні судження співробітників державтоінспекції щодо забезпечення ними законності під час виконання службових обов'язків

За результатами опитування можна зробити висновок, що співробітники ДАІ практично не мають сумнівів щодо якісного виконання своїх обов'язків: 100 % респондентів упевнені в безпомилковості своєї правозастосовчої діяльності. Близькі до цього й результати опитування співробітників

підрозділів патрульно-постової служби: лише 3 % з них сумніваються в законності власних дій під час несення служби. Але ж численні факти, що оприлюднюються в ЗМІ, та свідчення громадян переконують у протилежному! І лише дільничні інспектори міліції дали на поставлене запитання відповіді, що свідчать про здатність критично мислити: сумарно 87 % дільничних переконані у власній правоті під час здійснення службових повноважень. Однак 6 % співробітників цієї служби не мають такої впевненості (відповідь „скоріше не забезпечую, ніж забезпечую”) і

7 % не знали, що відповісти.

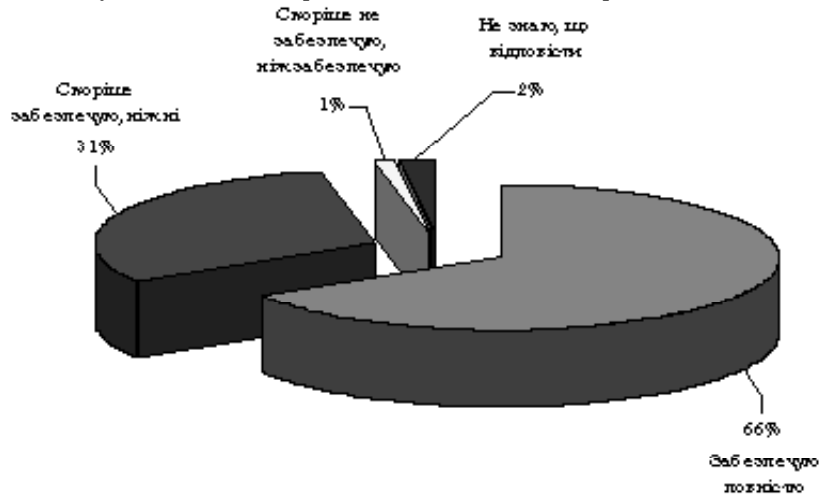
Діаграма 3

**Оціночні судження співробітників патрульно-постової служби
щодо забезпечення ними законності під час виконання службових
обов'язків**

Інший показник – оцінка ефективності роботи міліції – є також важливим чинником для формування у свідомості громадян (реципієнтів послуг міліції) її позитивного іміджу.

Так, ефективність функціонування міліції в країні працівники ДІМ, ДАІ та ППСМ оцінили наступним чином (діаграми 4 – 6).

Аналізуючи відповіді респондентів, можна зробити висновок про

оптимістичне налаштування співробітників міліції в підрозділах ДАІ та ППСМ: більшість із них вважають, що міліція діє ефективно. Так, у цьому впевнені 92 % співробітників ДАІ та 95 % - ППСМ. Зовсім інша картина спостерігається серед дільничних інспекторів: лише 8 % з них висловилися на користь однозначної ефективності, 49 % оцінюють роботу міліції скоріше ефективною, ніж ні. Однак 27 % схиляються до того, що робота міліції є скоріше неефективною, 8 % респондентів назвали її неефективною взагалі, а ще 8 % вагалися з відповіддю.

Діаграма 4

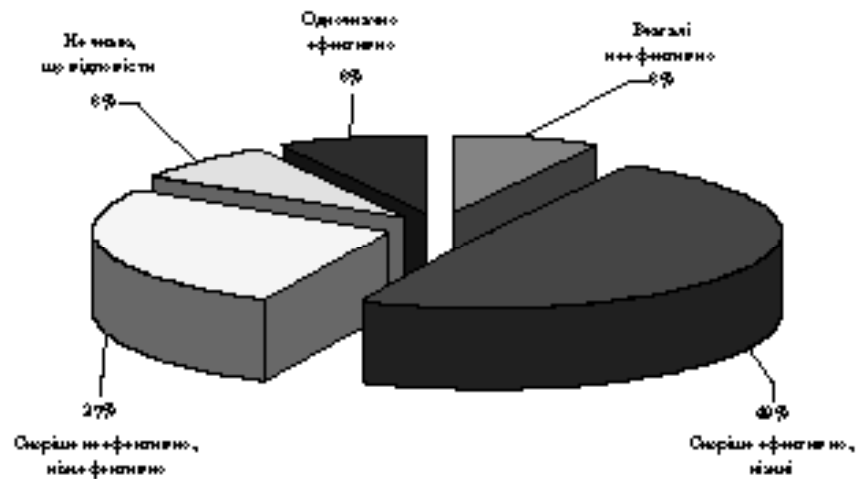
**Чи ефективно працює міліція в країні?
(Оцінка дільничних інспекторів міліції)**

Діаграма 5

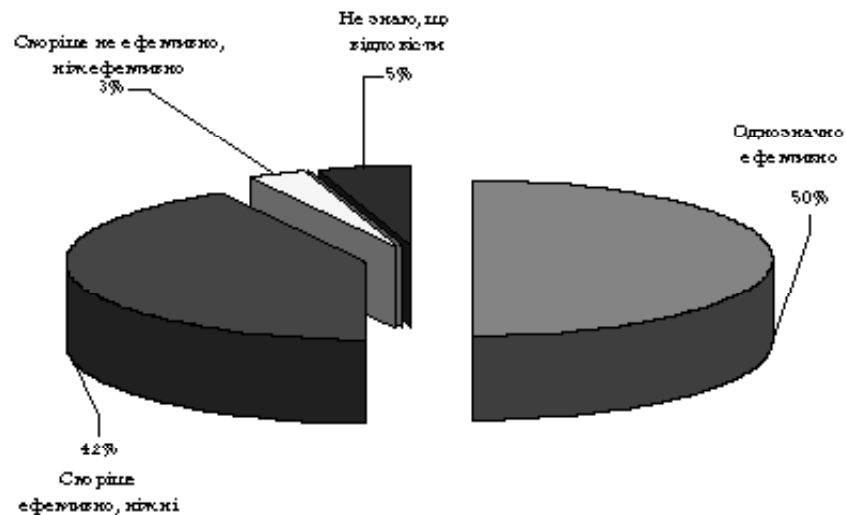
Чи ефективно працює міліція в країні?

(Оцінка співробітників ДАІ)

Нами було спрогнозовано розбіжності у відповідях щодо ефективності

роботи міліції, тому в анкету було вміщено так зване контрольне запитання, відповідаючи на яке, респондент міг оцінити не ефективність роботи всієї міліції (абстракція), а ефективність власної роботи на довірених

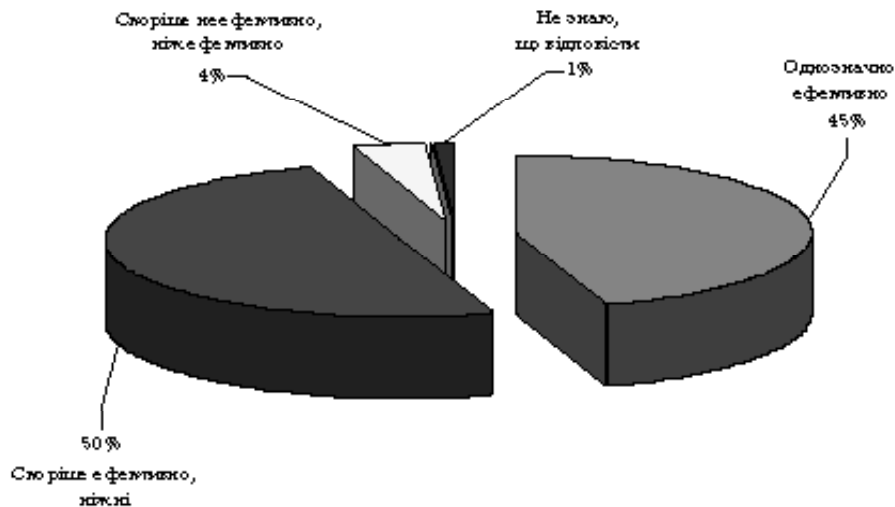

йому ділянці (конкретика). Відповіді на контрольне запитання подано в порівняльній діаграмі 7.

Діаграма 6

Чи ефективно працює міліція в країні? (Оцінка співробітників ППСМ)

Отже, співробітники ДАІ та ППСМ дали знову позитивні відповіді на запитання щодо ефективності роботи (вже не лише міліції взагалі, а й власної). Дільничні інспектори мали сумніви: 17 % зазначили, що скоріше не справляються, ніж справляються з покладеними на них обов'язками, 3 % визнали, що повністю не справляються і 7 % вагалися.

Виникає запитання: чому така велика розбіжність в оцінках ефективності діяльності міліції взагалі та ефективності власної діяльності в середовищі представників різних служб?

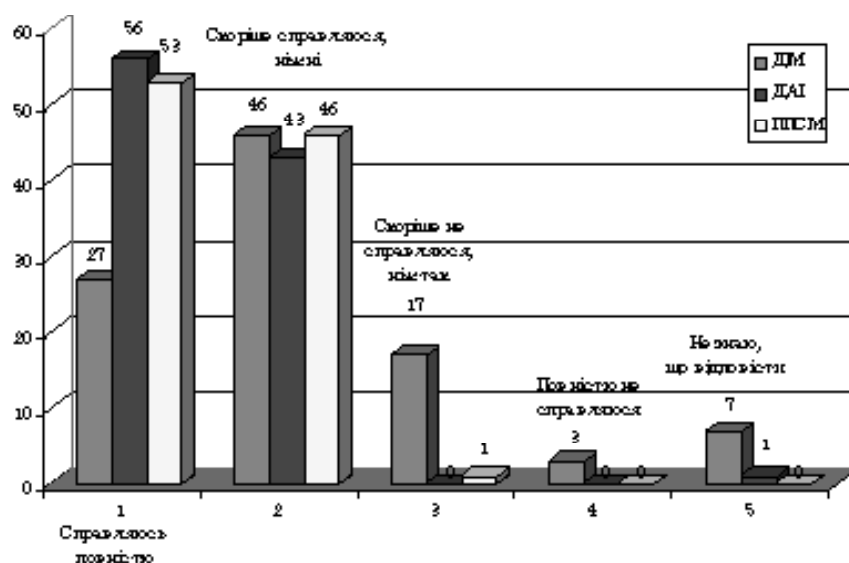
На нашу думку, тут є два фактори.

1. Співробітники ДАІ та ППСМ є членами досить великих і відносно сталих колективів. А колективам притаманні такі ознаки, як корпоративний дух, корпоративна ідеологія, взаємовиручка (а, отже, допомога у виконанні службових обов'язків), а також кругова порука. Крім того, в колективах побутує сформована колективна думка та оціночні судження (можливо, й помилкові) щодо тих чи інших явищ або подій. А колективна думка завжди менш критична, ніж індивідуальна, що підтверджують і результати наших соціологічних досліджень. Що стосується дільничних інспекторів, то вони виконують свої обов'язки переважно самостійно, навантаження на одну людину при цьому нерідко зростає до граничної межі – дільничних інспекторів катастрофічно не вистачає. І в їхньому середовищі важче сформувати колективну думку і корпоративний дух. Саме тому, на наш погляд, дані опитування різних служб так відрізняються.

Діаграма 7

Оцінка ефективності власної роботи дільничними інспекторами міліції, співробітниками ДАІ і ППСМ

2. Другий фактор – реакція престижу. Респондент (на підсвідомому рівні) видає бажане за дійсне, спотворюючи в такий спосіб реальність. На нашу думку, корпоративний дух може активізувати реакцію престижу в кожного члена колективу, який відчуває відповідальність за певний „показник по службі”, а, отже, намагається (на підсвідомому чи свідомому рівні) його захищати. Так, негативна відповідь на запитання щодо

ефективності власної діяльності або законності\незаконності своїх рішень та дій під час служби може вплинути на думку про роботу всієї служби (ДАІ, ППСМ), цілого колективу. У дільничних інспекторів, які діють індивідуально, реакція престижу спостерігається меншою мірою.

Ще одним підтвердженням цих тез є відповіді на запитання анкети щодо того, чи спроможна міліція прийти на допомогу кожному, чиї права порушені або хто потребує захисту (діаграма 8).

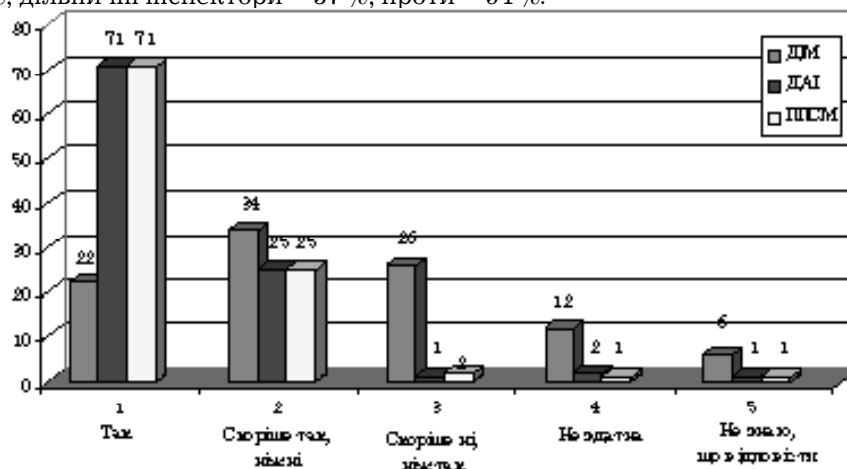
По 71 % респондентів з ДАІ та ППСМ дали однозначно ствердну відповідь на це запитання. Ще по 25 % респондентів цих служб відповіли, що скоріше так, ніж ні. Сумніви на негативні відповіді спостерігалися лише в 1 – 2 % респондентів. Натомість дільничні інспектори позитивно відповіли лише в 22 % анкет, елемент сумніву („скоріше так, ніж ні”) мали ще 34 % (отже, сумарно позитивні відповіді склали 56 %). Водночас про повну нездатність прийти на допомогу громадянам зазначили 12 % опитаних дільничних інспекторів та 26 % відповіли, що міліція „скоріше не спроможна, ніж так”. 6 % вагалися з відповіддю.

Діаграма 8

Чи здатна міліція прийти на допомогу кожному, чиї права порушені або хто потребує захисту?

Логічним продовженням вищенаведених запитань було таке: „Чи можна назвати Україну правовою державою?”. Це вивело дослідження від конкретики до рівня узагальнення (діаграми 9 – 11).

Бачимо суттєві розбіжності в думках між співробітниками ДАІ і ППСМ та дільничними інспекторами. Так, на користь правової держави в ДАІ висловилися 70 %, проти – 19 % респондентів; в ППСМ – 86 %, проти – 13 %; дільничні інспектори – 37 %, проти – 54 %.

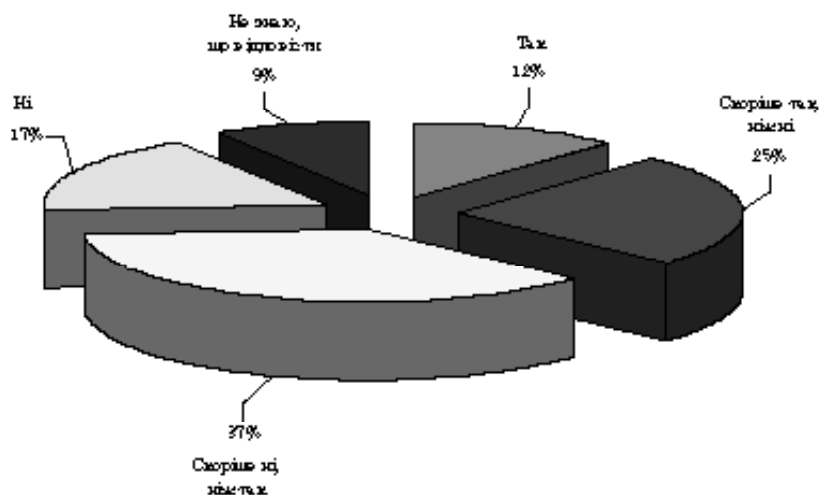
З тим, щоб скласти уявлення про особистісний склад респондентів, було поставлено запитання, чому вони обрали професію міліціонера. Варіанти відповідей пропонувалися такі: „Мріяв з дитинства бути міліціонером”, „Подобається форма та інші атрибути служби”, „Подобається відчувати владу над рештою людей”, „Хотілося відчувати власну захищеність з боку системи МВС”, „Для вирішення особистих проблем”, „Подобається відновлювати справедливість і захищати людей”, „Інше” (діаграма 12).

В основному респонденти засвідчили, що мріяли з дитинства бути міліціонерами, бажали відновлювати справедливість і захищати людей. Водночас серед дільничних інспекторів досить великий відсоток респондентів не віддав перевагу жодному із запропонованих варіантів, написавши „Інше” (35 %). На нашу думку, виявлення мотивації до служби в міліції може бути темою окремого соціологічного дослідження, оскільки діагностика такої мотивації допоможе зрозуміти, чого очікують співробітники від своєї корпорації (системи МВС), а це, в свою чергу, допоможе спрогнозувати їхні дії за тих чи інших ситуацій, зокрема, екстремальних або кризових.

Так, досить тривожними є дані щодо дільничних інспекторів: 6 %

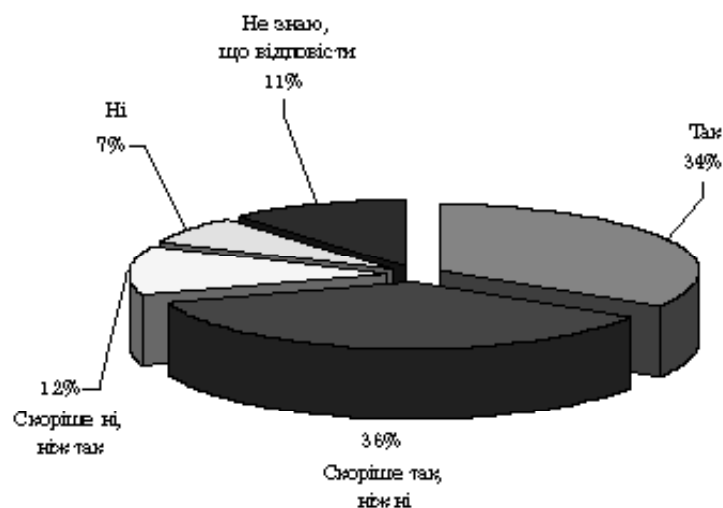
Діаграма 9

Чи можна назвати Україну правовою державою?
(Дільничні інспектори міліції)

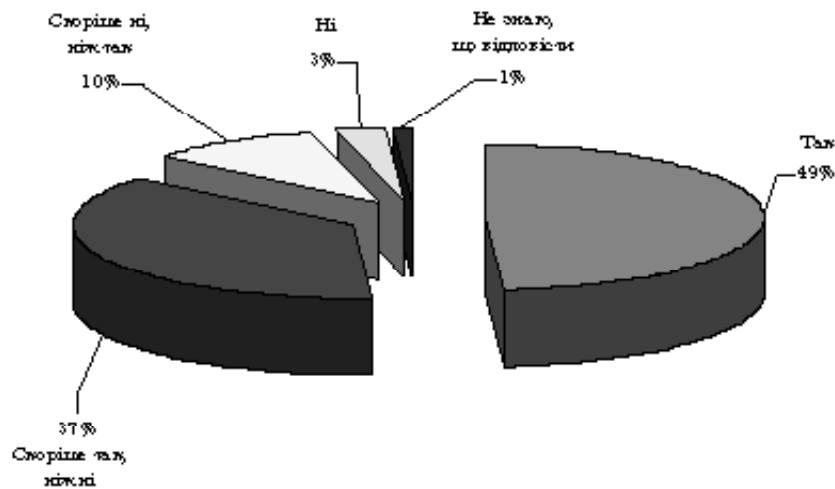
Діаграма 10

Чи можна назвати Україну правовою державою?
(Співробітники ДАІ)

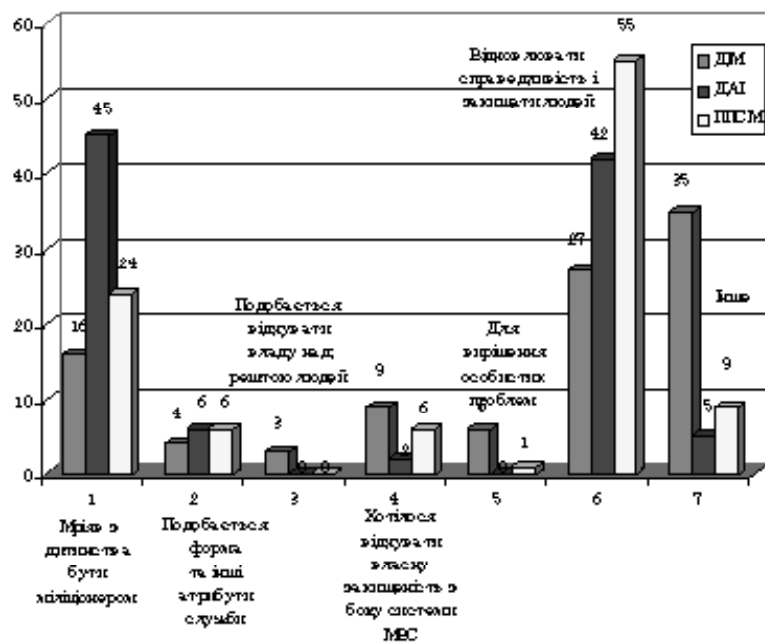
Діаграма 11

Чи можна назвати Україну правовою державою?
(Співробітники ППСМ)

Діаграма 12

Мотивація обрання професії міліціонера

опитаних пішли служити заради вирішення особистих проблем, 9 % бажали відчувати власну захищеність з боку системи МВС (така мотивація, власне, перегукується з попередньою), а 3 % респондентів подобається відчувати владу над рештою людей. Сумарно це становить 18 %. Такі співробітники навряд чи є окрасою служби.

Водночас дані опитування по ДАІ та ППСМ не сприймаються об'єктивними, бо, як зазначалося, в цих колективах, вірогідно, спостерігається реакція престижу.

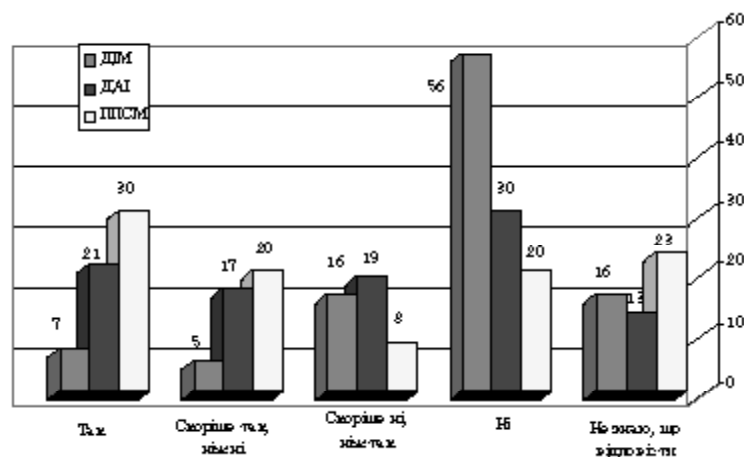
Досить показовими є відповіді співробітників столичної міліції на запитання, чи бажали б вони, щоб їхні діти теж обрали професію міліціонера. Відповіді досить показові; вони містять квінтесенцію оціночних суджень і щодо власного іміджу, і щодо задоволеності власною долею, і щодо оцінки авторитетності й престижності служби, оскільки дітям, як водиться, батьки бажають кращої долі, ніж собі (діаграма 13).

Діаграма 13

Чи хотіли б ви, щоб ваші діти обрали професію міліціонера?

Дільничні інспектори менше за всіх бажують бачити своїх дітей в міліцейських погонах – 12 %. Натомість співробітники ДАІ та ППСМ бажали б цього – відповідно 38 % і 50 %. Це свідчить, що їхня служба їм подобається, корпорація (система МВС) виправдала їхні сподівання і прагнення до самовираження.

72 % дільничних не хочуть для своїх дітей такого майбутнього, відповідно 39 % і 28 % респондентів з ДАІ та ППСМ бажують своїм дітям іншої долі.

Підсумки соціологічного опитування

Проведене опитування в міліцейському середовищі на прикладі трьох служб – ДІМ, ДАІ та ППСМ дозволяє зробити такі висновки щодо

внутрішнього (корпоративного) налаштування співробітників:

- співробітники міліції переважно оцінюють якість виконання своїх обов'язків (дотримання вимог законності, ефективність власної діяльності та діяльності міліції взагалі) високо; розбіжності в поглядах спостерігаються лише в службі ДІМ, яка є менш структурованою за субординаційним принципом;

- свій імідж в очах пересічних громадян – реципієнтів міліцейських послуг – співробітники міліції оцінюють як середній та вище середнього; події „помаранчевої революції” для підвищення власного іміджу сприймають позитивно; погіршення свого іміджу з подіями „помаранчевої революції” пов'язують лише співробітники ДІМ;

- невдоволення службою (на прикладі бажання\небажання бачити своїх дітей в лавах міліції) спостерігається у представників усіх служб, однак більшою мірою в співробітників ДІМ, меншою – ДАІ та ППСМ;

- прогнозована дослідниками реакція престижу в міліційному середовищі спостерігається в службах, в яких виняткове значення має колектив і, відповідно, колективна думка;

- з метою вивчення мотивації приходу співробітниками на службу в міліцію та на підставі цього формування уявлень про очікування співробітників та прогнозування їхніх дій в кризових та екстремальних ситуаціях слід провести поглиблене соціологічне опитування із залученням аналітиків-психологів; на підставі отриманих даних виробити відповідні рекомендації для кадрових служб;

- під час розробки анкет для наступних соціологічних опитувань включити запитання щодо освітнього рівня респондентів, джерел надходження правової та іншої інформації (в тому числі іміджеформуєного характеру), що впливає на формування світоглядних орієнтирів у співробітників міліції та оцінку їх ролі як у державотворчих процесах, так і в процесах формування позитивного іміджу міліції України.

Висновки

Побудова внутрішнього (корпоративного) іміджу системи МВС України відбувається на рівнях: ідеологем; технік і технологій впровадження (механізми, їх організаційно-правове закріплення); на концептуальному рівні, що уособлює певний управлінський цикл, котрий ґрунтується на виробленні та легітимації механізмів впровадження внутрішньої (корпоративної) ідеології і формування внутрішнього (корпоративного) іміджу системи МВС; на рівні виокремлення організаційного та фінансового ресурсу для реалізації програм з підвищення внутрішнього (корпоративного) іміджу і створення ідеологічного продукту на рівні корпорації; на рівні обрання джерел ідеологічного впливу, коригування програм з підвищення внутрішнього іміджу, затвердження та змін планів PR-заходів; на поточному та остаточному контролі, пролонгації дії тих механізмів, що пройшли успішну апробацію і були перевірені на

слушність.

Пропонується застосовувати комплексний підхід до вирішення проблем корпоративного характеру, які заважають формуванню здорової атмосфери в міліційному середовищі, побудові позитивного внутрішнього (корпоративного) та публічного іміджу системи МВС.

Література:

1. **Викентьев И.** Приемы рекламы и Public Relations. – СПб.: ТОО „ТРИЗ-ШАНС”, Изд. дом „Бизнес-пресса”, 1998. – 238 с.
2. **Королько В. Г.** Основы публичных отношений. М., „Рефл-бук”, К.: „Ваклер” – 2000. – 528 с.
3. **Голосніченко І., Сущенко В.** Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ та проблеми її правового регулювання // Удосконалення правового регулювання адміністративної діяльності ОВС. – К., 1995. – С. 5 – 10.
4. **Коркунов Н.** Русское государственное право. Т. 1. – СПб. – 1908.
5. Советский энциклопедический словарь. М., 1980.
6. **Шаповалов А.** Кому работать в милиции? // Преступность в Украине. – К., 1994.
7. **Мельник П. В., Гумин А. М., Терещенко Л. В.** Взаимодействие органов милиции и населения как криминологическая проблема: Монография. – Киев-Львов, 1999. – 217 с.
8. Философский энциклопедический словарь. – М., 1997. – С. 10.
9. **Бражников С.** Профессиональная этика милицейской службы. – К., 1979.
10. Формирование профессиональной чести и служебного достоинства у сотрудников органов внутренних дел // Милицейская этика и проблемы нравственного воспитания сотрудников органов внутренних дел. – К., 1991.
11. **Гегель.** Философия права. – М. - Л., 1934. – Т. 7.

Сучасні теоретичні підходи до вивчення політичної ментальності

Світлана Брехаря,

кандидат політичних наук,

молодший науковий співробітник

Інституту політичних і етнонаціональних досліджень

НАН України

Психологічне тло суспільства — один з найважливіших чинників впливу зовнішнього середовища на інституційно-процесуальний вимір політичної системи. Воно детермінує політику в аспектах політичної участі, поведінки як пересічних громадян, так і владних груп, рекрутування еліт і прийняття управлінських рішень макросоціального значення. Психологічний світ у фокусі політологічного аналізу розподіляється на такі компоненти, як ціннісна система, суспільна свідомість, громадські настрої тощо. Кожна з цих категорій потребує уточнення відповідно до контексту її використання. Особливо це стосується категорії „політична ментальність”, адже вона має безліч дисциплінарних інтерпретацій.

Українська, зокрема, політична ментальність є класичним прикладом наукової проблеми: вона характеризується наявністю протиріччя між явищем, що об'єктивно існує, та рівнем вірогідного знання про нього. Психологічні дослідження зафіксували достатню кількість домінантних рис ментальності українського народу, ретроспективний аналіз виявив зв'язок між подіями історичного розвитку України і ментальними характеристиками її населення. Проте політичний (політико-орієнтований) зріз української ментальності досі лишається невивченим, оскільки ми ще не маємо відповіді на низку дуже важливих питань. По-перше, у який спосіб окремі риси ментальності та її структура в цілому відбиваються на політичних процесах в сучасній Україні? По-друге, яким чином політичне життя впливає на розвиток і функціонування ментальності? По-третє, чи доцільно взагалі вести мову про специфічно політичну ментальність і чи не можна обмежитися поняттям політичного сегмента загальної ментальності?

Вирішення цих проблем відкриє можливість теоретичної ідентифікації

ролі та місця української політичної ментальності серед чинників впливу зовнішнього середовища на функціонування політичної системи. Це також сприятиме поглибленню знань про психологічну обумовленість етнополітичного розвитку України.

Важливим практичним завданням, пов'язаним з вирішенням означеної проблеми (співвідношення української політичної ментальності та інституційно-процесуального виміру політичної системи) є формування вихідних даних для прийняття стратегічних політичних рішень органами державної влади і місцевого самоврядування.

Серед останніх досліджень, присвячених розв'язанню цієї проблеми і на які спирається автор, необхідно назвати праці В. Дем'яненка [5], І. Патлах [9], Н. Каліної [6]. В них розглядаються проблеми ментальних характеристик і політичної свідомості українського народу [5], здійснюється аналіз національної ментальності як предмета етнополітичного дослідження [9] та висувається надзвичайно евристична, як на нашу думку, гіпотеза щодо аструктурної будови ментальності як політичного явища [6]. Заслужовують на увагу і праці П. Дашковського [4], Т. Беседіної [1], А. Рубана [11], в яких подається розгорнутий аналіз тлумачень понять „ментальність” і „менталітет” у різних дослідницьких традиціях. Та, незважаючи на комплексність і всебічність сучасного наукового вивчення проблем української ментальності, нинішнім дослідженням бракує політологічного погляду на проблематику, тобто аналізу ментальності з точки зору потреб і вимог політичної сфери.

Невирішеною раніше частиною загальної проблеми, якій присвячена ця стаття, є розкриття змісту підходів до вивчення політичної площини української етнічної ментальності, які існують в сучасному вітчизняному і зарубіжному соціально-гуманітарному знанні. З огляду на це, **метою статті** є виклад теоретичних напрямів дослідження з означеної проблематики. Наше завдання: 1) відобразити зміст семіотично-дискурсивного бачення української політичної ментальності; 2) встановити основні концептуальні складові соціо-психологічного напрямку дослідження політико-релевантних ментальних структур; 3) вивчити досягнення та положення етнопсихологічного підходу у дослідженні політичної ментальності; 4) встановити сутність соціологічного підходу.

Тенденція до застосування результатів досліджень філософії мови на дослідницькому полі сучасної української політичної ментальності проявилась у розгляді політичного дискурсу як чинника відображення змісту ментальних структур у межах **дискурсивно-семіотичного** підходу. Використання мови у світі політики, на думку дослідників, є тим емпіричним матеріалом, що дає змогу виробити вірогідні постулати щодо специфічних рис української ментальності. Поняття дискурсу вже перетворилося на „ключовий концепт сучасної методології гуманітарних наук, а загальне вчення про дискурси стало джерелом плідних інтуїцій, експлікація яких привела до появи нового трансдисциплінарного концептуального

апарату дискурс-аналітичних досліджень” [9, с. 54]. Тобто, дискурс, що розуміється, з одного боку, як тематично орієнтований полілог всіх без винятку дійових осіб у певній сфері суспільної життєдіяльності, а з іншого – як уся сукупність висловлювань, спрямованих на тлумачення змісту певного предмета безвідносно до суб’єкта мовлення, є джерелом об’єктивної, або, принаймні, придатної для аналізу інформації. Водночас специфіка сучасного політичного дискурсу України відзначається динамізмом внаслідок інтенсивного реформування державно-владних структур. Ці процеси обумовлюють плинність та змінюваність понять і смислів політичного дискурсу у тій його частині, що звернена на характеризувannya національного менталітету. Тому саме сутнісні аспекти функціонування політичної системи потребують уваги дослідника. Як зазначає І. Патлах, „в контексті демократичного політичного дискурсу дослідження національного менталітету в Україні головну увагу слід приділити саме еволюційному виміру української політичної системи, адже генеза національної держави триває” [9, с. 58]. Одночасно визначення ментальності як перспективного об’єкта політологічного дослідження викликається і парадигмальними зсувами у самій політичній науці. При цьому концепт дискурсу виступає чинником поєднання позитивістського погляду на істинність та екзистенціалістського антропоцентризму. „Подолавши розрив між сциєнтизмом та гуманізмом, сучасне політологічне знання формує новий образ мислення – звернення до ментальних структур народу”, – вважає І. Патлах [9, с. 61].

Окрім тематичної орієнтації дискурсу політики на опис динаміки політичних перетворень, політична ментальність, як вважають представники дискурсивно-семіотичного підходу, детермінується етнокультурними особливостями, що виражаються у національній мові. Національна мова надає специфічного значення всім політико-орієнтованим актам мовлення, оскільки в ній існує унікальна семіотична система, що є першоосновою „галузових” смислоутворень. Мовні звичаї кожного народу визначають і практику застосування політико-орієнтованих значень, включно із застосуванням екстралінгвістичних засобів. „Політична ментальність як система семіотичних втілень світу політики в межах конкретної лінгво-культурної спільноти прагматично функціонує як дискурс, певний текст, екстралінгвістичні (соціокультурні, етнічні) характеристики, якими вона визначається,” – стверджує Н. Каліна [6, с. 43].

Бачення політичної ментальності у вигляді дискурсу фіксує її особливе положення щодо політичного метадискурсу як самодостатньої частини. Останнє дозволяє вивчати сутнісні особливості феномена. Зокрема, таку істотну ознаку політичної ментальності, як її майже цілковита ірреальність, тобто нестійкий зв’язок між реальними об’єктами політики та їх відображеннями у ментальності. „Дискурс політичної ментальності ототожнює властивості описів з характеристиками самих об’єктів,

діалектика означуваного та того, що означає у текстах про політику, така, що практично виключає референцію до реальності” [6, с. 44].

Одним з ключових моментів у поясненні природи сучасної політичної ментальності є уявлення про її будову. Застосування дискурсивно-семіотичного підходу дало змогу побачити радикальну своєрідність причинно-наслідкових зв'язків між окремими елементами політичної ментальності. Центральність концепту дискурсу обумовила появу гіпотези щодо аструктурності політичної ментальності, оскільки властивістю дискурсу є неупорядкованість, багатовимірність, поліцентризм, несформованість змістового наповнення. Такій будові дискурсу у більшій мірі, на думку Н. Каліної, відповідає концепція ризому: „Концепція ризоматичності політичної реальності і тексту, що її описує, відповідає синкретизму як основній властивості моделі політичної реальності, наголошуючи на неупорядкованості, множинності, хаотичності цієї моделі” [6, с. 47].

Попри інноваційність та міждисциплінарність дискурсивно-семіотичного підходу, ґрунтовнішу специфікацію політичної ментальності було все ж розроблено в межах **соціо-психологічного** підходу. Визначальними аспектами тут стали поняття „ментальності” і „менталітету”, тлумачення яких в сучасному соціально-гуманітарному знанні не має інтегральної основи. Ця обставина змусила авторів фундаментального дослідження проблеми співвідношення ментальності і політики звернутися до попереднього психолого-орієнтованого визначення зазначених понять.

„Ментальність – базова характеристика системи психологічних механізмів репрезентації досвіду у свідомості людей історично визначеної лінгвокультурної спільноти, що фіксує функціонально-динамічні аспекти відповідності внутрішнього досвіду, тоді як менталітет – змістові сторони феномена,” – стверджують Н. Каліна, Є. Чорний і А. Шоркін [7, с. 9]. Розрізнення ментальності і менталітету як соціо-психологічних феноменів утворює підґрунтя для їх специфікації у сфері політики. Зокрема, політичний менталітет пропонується розуміти як результат роботи ментальності як сукупності змістів, утворених ментальністю певної спільноти [7, с. 11]. У свою чергу, політична ментальність – це спосіб відображення та засвоєння політичної реальності [7, с. 11]. Отже, чітке окреслення функціональної ролі кожного з цих психологічних явищ дає змогу оперувати поняттями, що їх позначають, в інтересах поглиблення їх політичного значення. Перш за все, визначення змісту поняття „політична ментальність” відкриває можливість його демаркації стосовно інших „спеціалізованих” зрізів ментальності. Зокрема, вчені стверджують, що політична ментальність – явище, відокремлене від моральної, естетичної чи когнітивної ментальності. Вона, на їхню думку, „має зовсім іншу структуруючу чи організуючу функцію: політика є необхідним засобом здійснення всіх інших цінностей культури” [7, с. 50].

Отже, соціологічне навантаження кінцевого визначення понять

політичної ментальності і політичного менталітету формується як цілісне співвідношення динамічних соціопсихологічних орієнтацій та фіксованих проявів політичного змісту.

„Політична ментальність, яку розуміють як неусвідомлену соціально-політичну ідентичність, одночасно і відображає, і утворює політичний менталітет – систему уявлень, цінностей, оцінок, настанов, стереотипів, упереджень, мотивів, символів, міфів, традицій, ритуалів тощо. Ця внутрішньо узгоджена та зовнішньо виражена на рівні семіотичних моделей єдність структурує політичну активність, визначаючи її форми та інтенсивність прояву” [7, с. 163].

Водночас, визначаючи політичну специфіку ментальності, представники соціо-психологічного підходу не можуть оминати увагою її підвалин в соціальному житті. Останні проявляються у вигляді смисложиттєвих орієнтацій культурної спільноти, що становлять базовий рівень формування реакцій її членів на політичну сферу. Що стосується смисложиттєвих орієнтацій, то політична ментальність виступає тут засобом визначення форми та психологічного інструментарію реалізації [див. 7, с. 50]. Проте соціологічні орієнтації смислу життя – не єдиний чинник, що формує політичну ментальність. Рівнозначним за впливом є політико-інституційний рівень, що визначає її конкретно-ситуаційний образ. „Виростаючи з смисложиттєвих орієнтацій, політична ментальність конституюється з двох сторін – „знизу” (соціологія, мораль, філософія) та „згори” – від політичних інститутів,” – вважають автори дослідження „Обличчя ментальності та поле політики” [7, с. 51].

Особливий спосіб теоретичного осмислення проблеми політичної ментальності становить **етнопсихологічний підхід**. Його представники пов’язують найвиразніші тенденції історичного розвитку українського народу з певними особливостями його сучасного політичного буття. Основою таких узагальнень є уявлення щодо трансляції архетипового досвіду попередніх поколінь. При цьому поняттєво-категоріальний апарат, який був предметом інтенсивної розробки представниками попереднього підходу, не викликає у них значного зацікавлення. Автори обмежуються найзагальнішим тлумаченнями. Так, І. Поліщук вважає, що „категорія „менталітет” належить до числа глобальних психологічних універсалій, яка завжди вбирає у якості особливого компонента залишки досвіду попередніх генерацій певної нації” [10, с. 86].

На підставі цього визначення розгортається сюжетна лінія архетипових характеристик політичного менталітету, вписаного до системи координат українства. Остання є інтегральною основою ідентифікації апробованих минулим стратегій поведінки пересічних представників українського етносу. Історико-аналітична інтерпретація етнопсихологічного досвіду дозволяє І. Поліщукові виокремлювати важливі особливості самобутнього українського політичного менталітету. На його думку, існує „кілька базових взаємопов’язаних особливостей традиційного політичного менталітету

українства, серед яких екзистенціальний індивідуалізм, егоцентризм, інтроверсивність, ескапізм, консерватизм, кордоцентричність, соціальний егалітаризм, громадоцентризм, провінційність, аполітичність, анархійність” [10, с. 86].

Стратегією обґрунтування реальності перелічених рис політичної ментальності є пошук ситуацій політичної практики, що їм відповідають. Зокрема, практика непотизму та просування земляків у вітчизняній політиці кореспондується з політико-ментальними рисами індивідуалізму і кордоцентричності. Згідно з І. Поліщуком, „маючи індивідуальні та кордоцентричні настанови, українство репродукує взірці родинних взаємин у галузі соціально-політичній через створення локальних громад, які функціонують на тотожних родинних засадах” [10, с. 88]. Окрім того, прояв ментальної риси громадоцентризму пояснює вельми повільні темпи державотворення в Україні [10, с. 89]. Водночас егалітаристська спрямованість політичного менталітету українства стала причиною безуспішності національно-визвольних прагнень [10, с. 89]. Набір типових ситуаційних відбитків політико-ментальної структури українства у реальній політиці завершується тезою про аполітичність представників українського етносу, обумовлену „свідомим чи несвідомим протестом проти влади поневолювачів” [10, с. 92].

Отже, згідно з уявленнями представників етнопсихологічного напрямку, політична ментальність глибоко фундується етнічною історією певного соціуму та являє собою конгломерат найстійкіших колективних вражень-реакцій на політичну реальність.

Поряд з пошуком смислу ретроспективних політико-ментальних артефактів в межах етнопсихологічного напрямку існує тенденція до розгляду політичної ментальності як емотивного явища, певного функціонального шару суспільної свідомості, що відповідає за динамічне продукування символів та ідей. Зокрема, В. Дем’яненко у праці „Ментальні характеристики політичної свідомості українців” стверджує, що „ментальність відбиває сутність колективної свідомості. Ідея на рівні ментальності – це не продукт індивідуального світобачення, а радше емоційний ґрунт, на якому виникають ідеї та символи” [5, с. 93]. Це означає, що окрім соціо-психологічного розуміння ментальності як динамічного виміру менталітету існує і радикально протилежне – як базового компонента народної психології, який не піддається вимірюванню. В цій площині політична ментальність виступає „підводною частиною, самістю суспільства” [5, с. 94]. Її імперативною вимогою щодо оптимального розвитку політичної сфери є досягнення „певної відповідності державотворчих процесів та образу держави особливостям, вдачі, внутрішнім прагненням і потенціальним можливостям українського народу” [5, с. 99].

Бачення української політичної ментальності як ірраціонального явища доповнюється І. Грабовською, яка вважає її „сферою невідрефлектованого і логічно невиявленого” [3, с. 59]. Підставою

для такої теоретичної ідентифікації є відокремлення ментальності від ідеологічної свідомості, якій властиві раціонально-проективні засади. Важливим чинником ірраціоналізації ментальності виступає і національний характер як додаткова етнопсихологічна категорія. Як стверджує І. Грабовська, „національний характер – певна абстракція від реалій існування етнонаціональної спільності, узагальнення, поширення соціо-психологічного типу в Україні” [3, с. 64]. Враховуючи варіативність інтерпретацій реального змісту етнічного буття, національний характер має всі підстави вважатися величиною, недосяжною для раціонального вивчення. Окрім того, розгляд „вдачі народу” як певного аналогу поняття ментальності в українській традиції [3, с. 59] не повинен залишати сумнівів у її ірраціональній природі.

Спробою раціональної реконструкції теоретичного змісту поняття „політична ментальність” став і **соціологічний підхід**. Усталені соціологічні категорії „суспільно-політична свідомість” та „громадська думка” покликані розкрити квантифікований вимір ментальності. Засобом здійснення цього завдання є аналіз емпіричних даних щодо соціально-політичних настанов, що є, як відомо з попередніх джерел, складовою політичної ментальності. Російські політичні соціологи Н. Благовещенський, О. Михайлова та Г. Сатаров вважають, що „існує зв’язок між суспільно політичною свідомістю і громадською думкою. Цей зв’язок має смисл породження: суспільно-політична свідомість – основа для породження суджень, які ми називаємо громадською думкою і фіксуємо у масових опитуваннях” [2, с. 42]. Встановлення змісту суспільно-політичної свідомості на основі емпіричних досліджень здійснюється завдяки встановленню змісту політичних настановлень, наявних у суспільстві. „Зв’язок між (суспільно політичною свідомістю і громадською думкою – **авт.**) ...здійснюється через індивідуальні політичні настановлення (диспозиції) громадян... Настановлення, так само, як суспільно-політична свідомість, є теоретичною конструкцією... (У свою чергу – **авт.**) суспільно-політична свідомість – структура, що організує сукупність настановлень,” – вважають російські вчені [2, с. 42].

Отже, існує можливість розглядати політичну свідомість (у розумінні сукупності індивідуальних політико-психологічних настановлень) як рівень організації ментальності, придатний для вивчення засобами теоретичної науки, а не інтуїтивного споглядання.

Останню тезу підтверджує побудова структурної моделі соціальної ментальності, важливим компонентом якої є ментальність політична. Російські дослідники І. Мостова і А. Скорик, застосовуючи концепцію архетипів як істотних складових ментальності, запропонували таку її будову: нерerefлексований світ соціальних взаємодій – середній рівень соціокультурних співвідношень – соціумний макросоціальний рівень [8, с. 71 – 73]. На середньому з них містяться політичні архетипи, які характеризують ціннісний світ індивідів і локальних спільнот, тоді як

національний архетип є феноменом найвищого рівня структури соціальної ментальності [8, с. 73 – 74].

Висновки

Викладені варіанти тлумачення поняття „політична ментальність” далеко не в повній мірі відображають усю сукупність наукової політологічної рефлексії з цієї проблематики. Проте вони засвідчують наявність інтенсивних дослідницьких зусиль (що підтверджує актуальність проблеми) та перспективних тенденцій, котрі забезпечують одержання нових наукових результатів.

Дискурсивно-семіотичне вивчення політичної ментальності характеризується орієнтацією на аналіз емпіричних фактів політичного мовлення і тексту як відбитків психологічної структури. Політична сфера в цьому випадку розуміється як джерело тематичної організації імпліцитних ментальних феноменів.

У свою чергу, соціо-психологічна парадигма віддає перевагу розкриттю соціально-функціональної ролі політичної ментальності, яка залежить від базової структури – політичного менталітету.

Сучасний етнопсихологічний підхід є поєднанням двох протилежних тенденцій: аналітичної ретроспективної реконструкції та метафізичної ірраціоналізації. Перша виявляється у спробі віднайдення „об’єктивних історичних” чинників формування політичної ментальності, друга – в констатації нерелексивної природи ментальних явищ. Апробація обох тенденцій на українському матеріалі ставить під питання можливість вирішення завдання побудови політологічної концепції національної ментальності у її політико-інституційному вимірі.

Перспективнішими видаються підходи соціологічного напрямку дослідження політичної ментальності. Використовуючи стандартні процедури емпіричного дослідження, він забезпечує стабільне надходження нових наукових даних, придатних для подальшого узагальнення.

Отже, сучасний рівень досліджень дозволяє стверджувати, що категорія „політична ментальність” цілком відповідає завданням політологічного наукового пошуку в галузі соціо-психологічної детермінованості інституційно-процесуальної сфери політики. Чинником, що обґрунтовує її автономність, є наявність самодостатньої предметної реальності, яка складається з окремого комплексу політико орієнтованих рис національної ментальності, котрі зароджуються та відтворюються на основі стимулів, генерованих політичною сферою.

Література:

1. **Беседіна Т. П.** Специфіка української ментальності: мовний аспект http://www.iai.gov.ua/_u/iai/dtp/conf/7/articles/sec1/sla1.html

2. **Благовещенский Н. Ю., Михайлов О. В., Сатаров Г. И.** Структура общественного политического сознания. // Общественные науки и современность. – 2005. – №2. – С. 40 – 50.
3. **Грабовська І.** Проблема засад дослідження української ментальності та національного характеру. // Сучасність. – 1998. – № 5. – С. 58 – 70.
4. **Дашковский П. К.** К вопросу о соотношении категорий „менталитет” и „ментальность”: историко-философский аспект <http://irbis.asu.ru/mmc/melnik/6.ru.shtml>
5. **Дем'яненко В.** Ментальні характеристики політичної свідомості українців. // Людина і політика. – 2002. – №1. – С. 93 – 100.
6. **Калина Н. Ф.** Политическая ментальность: структура или ризомат? // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – К. 1999. – С. 42 – 49.
7. **Калина Н. Ф., Черный Е. В., Шоркин А. Д.** Лики ментальности и поле политики – К.: Агропромиздат Украины, 1999. – 332 с.
8. **Мостовая И. В., Скорик А. П.** Архетипы и ориентиры российской ментальности // Полис. – 1995. – № 4. – С. 70 – 74.
9. **Патлах І. М.** Міждисциплінарна модель дослідження дискурсів національного менталітету. // Людина і політика. – 2002. – №1. – С. 54 – 63.
10. **Поліщук І. О.** Ментальність українців: політичний аспект // Людина і політика. – 2002. – №1. – С. 86 – 92.
11. **Рубан А. О.** Теоретико-методологічні основи формування української ментальності в контексті історико-філософського аналізу // http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_40/Ruban.htm

Конфлікт як прояв прагматизму в сучасному суспільстві

Олена Чижова,

кандидат політичних наук, доцент
кафедри політології, соціології та соціальної роботи
Національного технічного університету
„Київський політехнічний інститут”

Конфлікт і компроміс, конфлікт і консенсус, конфлікт і гармонія — неодмінні супутники людської цивілізації. Взаємодіючи і змінюючи одне одного, вони забезпечують існування і визначають розвиток будь-якого суспільства і людства в цілому. Ідеї і теорії безконфліктного суспільства — соціальна утопія, а спроби його створити — шлях до застою, великих жертв і катастроф.

Самі по собі конфлікти не є ні добрими, ні поганими, ні прогресивними, ні реакційними. Вони з однаковим успіхом можуть бути джерелом хаосу і порядку, руйнування і будування, дезінтеграції й інтеграції. Все залежить від типу суспільства, політичного режиму, намірів сторін, що конфліктують, тощо. В демократичному, правовому суспільстві конфлікт є відкритим і безперервним, складним і суперечливим, але в абсолютній більшості випадків — природним і мирним. Не випадково на Заході давно вже стало аксіомою твердження, що свобода і демократія — це політика існування в конфлікті, це — безперервний конфлікт [1].

Не зайве нагадати, що термін „конфлікт” походить від латинського слова „conflictus”, що в точному перекладі означає „зіткнення”, а в довільному — „протидія”, „протиборство”. В сучасній літературі налічується близько 70 різних визначень конфлікту. Всі вони мають право на існування, бо кожне акцентує увагу на якійсь одній чи кількох рисах цього надзвичайно багатогранного, багатовимірного та мінливого феномена. Та найбільший інтерес становлять визначення і тлумачення, запропоновані батьками-засновниками конфліктологічних теорій.

Р. Дарендорф зазначав: „Я використовую термін „конфлікт” як для визначення суперництва, конкуренції, суперечок і намірів, так і для відкритих зіткнень. Будь-які відносини між спільнотами індивідів, які включають несумісні відмінності цілей, тобто, в більш загальній формі, домагання з боку обох суперників того, що доступне лише одному або

доступне лише частково, — є в цьому розумінні відносинами соціального конфлікту” [2].

Для Л. Козера „конфлікт — це боротьба за цінності й право на певний статус, оволодіння могутністю і ресурсами, в якій мета опонентів — нейтралізація завданої шкоди або усунення суперника” [4].

Спираючись на ці та інші тлумачення конфлікту, можна дати таке узагальнене його визначення: конфлікт — це зіткнення і протиборство суспільних суб’єктів (індивідів, соціальних, етнонаціональних, релігійних та інших спільнот, а також держав чи їх блоків) для реалізації своїх суперечливих намірів, досягнення своїх цілей та забезпечення власних інтересів [4].

Одним із різновидів соціальних конфліктів є конфлікти політичні. В політологічній науковій, навчальній і довідковій літературі існує кілька десятків визначень політичного конфлікту. Спираючись на них, можна дати наступне визначення: політичний конфлікт — це протистояння, конфронтація, теоретична і практична боротьба суб’єктів політики за утримання, захоплення або перерозподіл влади з метою збереження чи підвищення свого політичного статусу і зміцнення чи зміни політичного режиму та політичної системи. Можна також запропонувати й стисліше визначення: політичний конфлікт — це боротьба суб’єктів політики за владу і владні повноваження.

На сучасному етапі розвитку суспільства політичний конфлікт ґрунтується на прагматизмі влади, тобто бажанні, щоб результат конфлікту виправдовував зусилля конфліктуючих сторін.

Перш ніж вдатися до аналізу складних і суперечливих процесів управління, врегулювання та розв’язання політичних конфліктів, слід виборсатися з „джунглів” термінологічного хаосу, який панує в науковій, довідковій і навчальній літературі. Зокрема, доцільно відмовитися від застосування таких термінів, як „запобігання виникненню конфліктів”, „вирішення конфліктів” та „завершення конфліктів” — з огляду на їх багатозначність і некоректність. Вживання цих та подібних термінів свідчить про незнання чи ігнорування закономірностей і тенденцій розвитку політичної сфери та повного нерозуміння природи, сутності і характеру політичних конфліктів, їх місця і ролі в суспільно-політичному житті. Теорія і практика політичних відносин засвідчує, що запобігати виникненню політичних конфліктів неможливо, недоцільно, а часом і небезпечно.

Слід запобігати не самому виникненню політичних конфліктів, а їх ескалації, перетворенню на криваві сутички, громадянські та міжнародні (міждержавні) війни. Доцільно було б також відмовитись від термінів „вирішення конфліктів” та „завершення конфліктів”, оскільки „вирішити” їх можна лише шляхом повного знесилення або знищення одного з суб’єктів конфлікту разом з його цінностями, потребами, інтересами і цілями. Завершитись політичний конфлікт теж може знищенням однієї сторони

або взаємознищенням всіх конфліктуючих сторін. Тому коректнішими, мабуть, будуть поняття „управління конфліктами”, „врегулювання конфліктів” та „розв’язання конфліктів” [3].

Управління конфліктом — це мистецтво і процес цілеспрямованого, обумовленого об’єктивними закономірностями впливу на його динаміку з метою: а) вдосконалення і розвитку політичної системи чи окремих її складових або б) її підриву й руйнування.

Запропоноване визначення здається досить коректним, оскільки враховує два суттєві аспекти. Перший: політичні конфлікти виконують як конструктивні, так і деструктивні функції. Другий: як самі конфліктуючі сторони, так і суб’єкти політичного управління можуть цілеспрямовано впливати на розвиток конфлікту, ґрунтуючись на власних інтересах.

Отже, управління політичними конфліктами можна розглядати у двох вимірах: внутрішньому і зовнішньому. У першому випадку йдеться про власну поведінку конфліктуючих сторін. У другому маємо на увазі процес, в якому суб’єктами управління можуть виступати: а) держава та її органи або б) незалежні посередники (медіатори).

Слід особливо підкреслити, що успіх управління політичними конфліктами (в контексті внутрішнього виміру), його прагматизм значно залежить від поведінкових стратегій учасників. Ці стратегії визначаються поведінкою людей, яку можна порівняти з поведінкою птахів, зокрема, яструба, страуса, голуба, сови та синиці. В конфліктології стилі поведінки цих птахів асоціюються з п’ятьма типовими стратегіями поведінки конфліктуючих сторін: суперництва, уникнення, пристосування, співпраці (консенсусу) та взаємодії (компромісу).

Під „стратегією яструба” мається на увазі модель суперництва, яка полягає в тому, що одна з конфліктуючих сторін демонструє максимальну активність, готовність захищати свої інтереси за будь-яку ціну і на шкоду інтересам іншої сторони, робить ставку на власну перемогу, прагматизує в окремих випадках, та й то за певних умов. „Стратегія яструба” може принести позитивні результати і сприяти врегулюванню політичного конфлікту. Однак в цілому ця стратегія має досить суттєву ваду: вона зорієнтована на виграш однієї сторони і на програш іншої, що може забезпечити лише тимчасове примирення, оскільки переможена сторона шукатиме можливості для реваншу і конфлікт може знову загостритися в будь-який час.

„Стратегія страуса” відповідає модель поведінки у формі уникнення протистоянню і конфронтації, намагання вийти з боротьби без врегулювання спірних питань. Ця стратегія вважається мало- або й зовсім неефективною з огляду на те, що „втеча” від проблем і відповідальності позбавляє суб’єкта можливості активно впливати на хід врегулювання конфлікту, захищати в ньому свої інтереси. Більше того, така стратегія веде до програшу всіх учасників, оскільки проігнорований, неврегульований конфлікт може спалахнути знову, причому в ще більш гострій і руйнівній формі. Хоча

інколи, особливо при нерівності сил і умов, „стратегія страуса” може виявитися прагматично прийнятною і оптимальною.

Під „стратегією голуба” мають на увазі модель пристосування слабкішої сторони до позицій і вимог сильнішої, відмову від власних претензій. Ця стратегія, як правило, буває вимушеною. Вона призводить до повного пожертвування власними інтересами слабшої сторони і перемоги сильнішої. „Стратегія голуба” вважається неефективною і не сприяє врегулюванню конфлікту, оскільки зберігаються конфліктогенні чинники та причини конфлікту, до яких у однієї із сторін додаються почуття невдоволення, образи і несправедливості. Мирні стосунки при цьому виявляються тимчасовими, а домовленості хиткими.

Найпрагматичнішою вважається „стратегія сови”, якій відповідає модель співпраці (згоди), що базується на спільних пошуках шляхів і методів врегулювання конфлікту, забезпеченні інтересів усіх конфліктуючих сторін та уникненні однобічних і невиправданих втрат. „Стратегія сови” набуває все більшого визнання і розглядається як найбільш мудра, цивілізована, ефективна в сучасних умовах. Слід враховувати однак, що її здійснення вимагає не лише бажання, а й великої роботи, уміння захищати свої і враховувати інтереси інших, бути комунікабельним і толерантним. Проте витрачені при цьому час, засоби і зусилля цілком компенсуються тривалістю й надійністю взаємовигідних угод і співпраці.

„Стратегія сови” цінна ще й тим, що лише вона може створити сприятливі умови для досягнення політичного консенсусу. Нагадаємо, що цей термін походить від латинського „consensus” — злагода, співучасть і означає єдність думок, суджень, позицій та взаємної згоди на мікро- (між окремими політиками чи дрібними політичними групами) та макрорівнях (між політичними партіями та рухами, гілками влади, державами тощо). За твердженням „Міжнародної енциклопедії соціальних наук”, політичний консенсус існує тоді, коли значна частина членів суспільства, стурбована рішеннями, що стосуються питань розподілу влади, статусу, прав, прибутків, багатства та інших важливих цінностей, навколо яких можуть виникати конфлікти, перебуває у відносній згоді в своїх переконаннях про те, які політичні рішення можуть бути прийняті, та мають певні почуття єдності між собою і з суспільством в цілому. На думку західних вчених, зокрема Е. Шилза, для існування політичного консенсусу потрібні три вирішальні чинники: 1) спільне сприйняття законів, правил і норм суспільства; 2) відданість політичним інститутам, які впроваджують у життя ці закони, правила і норми; 3) поширене почуття політичної єдності [6].

Західні фахівці відзначають також дві основні функції політичного консенсусу. По-перше, він підтримує суспільний порядок, знижує можливість застосування сили при вирішенні будь-яких незгод і розбіжностей. А, по-друге, консенсус збільшує значимість і масштаби співробітництва, оскільки вони викликані не примусом чи страхом

застосування сили, а злагодою і згодою. До того ж, політичний консенсус — це основна перешкода на шляху встановлення диктатури особи, партії, класу чи етносу. Консенсус — це унікальний і універсальний демократичний принцип і метод врегулювання та розв'язання політичних конфліктів, збереження політичної стабільності та зміцнення політичної безпеки, метод розвитку консенсусно-прагматичних дій.

Відаючи належне „стратегії сови”, яка, на жаль, досить часто виявляється „журавлем у небі”, тобто малодосяжною, в реальному політичному житті через різні обставини доводиться користуватися іншими стратегіями, які на певний момент виявляються або єдино можливими, або прагматичнішими. Однією з найпоширеніших є „стратегія синиці”, в основі якої лежить модель політичного компромісу, що передбачає взаємодію на засадах взаємних поступок, добровільної відмови конфліктуючих сторін від певної частини своїх домагань.

Політичний компроміс заперечує тактику „кавалерійської атаки”. Це засіб поступового і поетапного досягнення того, що не досягається одразу. Критеріями прагматичності політичного конфлікту є продовження чи активізація політичної діяльності, підвищення її результативності, послаблення чи припинення виснажливої боротьби з опонентами, зосередження уваги і концентрація сил на вирішенні справді важливих і пекучих проблем. Здатність конфліктуючих сторін — політичних партій, рухів, організацій, їх лідерів тощо — до пошуку компромісів є свідченням їх політичної зрілості, сили, відповідальності та водночас однією з передумов їх життєздатності. І хоча компроміс буває переважно вимушеним, він, тим не менше, досить часто виявляється єдиною й останньою можливістю дійти порозуміння і згоди, запобігти ескалації конфлікту, стати першим конструктивним кроком на тривалому і складному шляху його розв'язання та вирішення під впливом прагматичного прогнозування [5].

Значний теоретичний і практичний інтерес становить і зовнішній вимір конструктивного управління політичними конфліктами, зокрема, вплив на них з боку держави та її органів. Цей процес включає такі види їх діяльності: 1) прогнозування конфліктів; 2) запобігання ескалації конфліктів чи її стимулювання; 3) врегулювання конфліктів; 4) розв'язання конфліктів.

Під прогнозуванням конфлікту (як початковим етапом управління і видом управлінської діяльності) мається на увазі виявлення передумов та з'ясування причин виникнення потенційного конфлікту, а також визначення його сутності, характеру й функціональної спрямованості та розрахунку ймовірних наслідків як для конфліктуючих сторін, так і для всього суспільства.

Під запобіганням ескалації політичного конфлікту мається на увазі другий етап управління та вид управлінської діяльності, спрямований на недопущення його загострення і розширення масштабів. Стимулювання ескалації підпорядковане досягненню діаметрально протилежної мети, а

саме — загостренню і розширенню масштабів конфлікту.

Як це не парадоксально звучить, але стимулювання ескалації політичного конфлікту може бути виправданим по відношенню не лише до конструктивного, а подекуди й деструктивного конфлікту. Хрестоматійним прикладом тут може бути діяльність, спрямована на ескалацію конфліктів, наслідками яких стали дезінтеграція колоніальних імперій, знищення тоталітарних політичних систем, повалення антидемократичних політичних режимів, руйнування однопартійної системи, усунення від влади антидемократичних партій тощо. Однак у випадку стимулювання деструктивного конфлікту всі зацікавлені в цьому сили повинні бути вкрай обережними і дотримуватися певних вимог: бути готовими перебрати на себе управління конфліктом; бути здатними перетворити деструктивний конфлікт на конструктивний; всіляко уникати дій, які можуть призвести до людських втрат та великих матеріальних збитків.

Врегулювання конфлікту — це, водночас, і третій етап його управління, і процес, і вид управлінської діяльності, підпорядкований утриманню його в цивілізованих рамках та спрямуванню його розвитку в напрямі ефективного і конструктивного розв'язання.

Врегулювання політичного конфлікту, як один з основних етапів прагматичного управління ним, у свою чергу, передбачає три підетапи: 1) визнання конфлікту всіма конфліктуючими сторонами; 2) легітимізація конфлікту, тобто досягнення згоди між конфліктантами щодо визнання та дотримання ними узгоджених норм і правил взаємодії; 3) інституалізація конфлікту.

Сутність двох перших підетапів зрозуміла. На третьому варто зупинитись окремо.

Сутність інституалізації політичних конфліктів (як підетапу і методу управлінської діяльності) полягає у створенні різних комітетів, організацій, узгоджувальних комісій та інших інститутів, які в процесі розвитку конфлікту перебирають на себе роль виразників і захисників інтересів конфліктуючих сторін. Інституалізація виконує роль своєрідної декомпресії, коли надлишок деструктивної соціальної енергії і надмірні емоції вивільняються і згасають всередині комітетів, організацій і комісій, не вирываючись на загальнодержавну арену політичного життя і не підриваючи політичної стабільності суспільства. До того ж, інституалізований конфлікт значно легше піддається розв'язанню, чому сприяє і політичний прагматизм.

Однак інституціональний метод має і деякі негативи. По-перше, він пов'язаний з певним ризиком, оскільки конфліктуючі сторони можуть скористатися новоствореними інститутами для посилення боротьби за власні інтереси, що може призвести до ескалації конфлікту. А, по-друге, цей метод може бути ефективним лише в усталених демократичних суспільствах, де менталітет, політичний досвід і політична культура орієнтовані на конструктивне розв'язання конфліктів [5].

Розв'язання конфлікту — це заключний етап управління ним, процесу і діяльності, підпорядкований припиненню протиборства, примиренню конфліктуючих сторін, відновленню чи налагодженню їх конструктивної співпраці, а також дії політичного прагматизму.

Тут доцільно ще раз наголосити, що політичні конфлікти — не патологія, не гальмо, не перешкода на шляху розвитку суспільно-політичного життя і долати їх „кавалерійськими атаками” неможливо і небезпечно. Політичні конфлікти — це своєрідні „вузлики”, з яких складається „мереживо” політичного життя суспільства. Вони постійно й одночасно розв'язуються і зав'язуються з тисяч ниток, які „поєднують” всіх політичних „акторів”: від політично свідомої і активної людини до держави включно. Це одвічний (принаймні, з часів зародження політики), об'єктивний і закономірний процес розвитку політичної сфери людського буття. Багато з цих „вузликів” виявляється надто вже тісно зав'язаними, а деякі з них і туго затягнутими. Проте вони не є, як дехто вважав і вважає, „гордієвими вузлами”, які треба „розрубувати мечем”. „Вузлики” політичних конфліктів, за деякими винятками, необхідно обережно розв'язувати, аби не розірвати ниток політичних зв'язків, не підірвати політичної безпеки суспільства. Причому робити це слід руками не лише всіх конфліктуючих сторін, які той вузлик затягнули, а часто ще й за допомогою третьої сторони, тобто посередника (медіатора), що дозволить прагматичніше підійти до проблеми.

Для успішного розв'язання політичного конфлікту потрібні певні передумови, а саме: 1) достатня зрілість конфлікту; 2) розуміння суб'єктами конфлікту необхідності його розв'язання; 3) готовність і спроможність конфліктантів до конструктивних дій; 4) наявність для цього засобів, механізмів і ресурсів тощо.

Практика розв'язання політичних конфліктів засвідчує, що воно може відбуватись у трьох основних формах: суттєве, але не повне узгодження інтересів і позицій конфліктуючих сторін (компроміс); їх взаємовигідне примирення (консенсус); перетворення протистояння і протиборства на конструктивну взаємодію (співробітництво).

Шляхи (способи) розв'язання політичного конфлікту можна поділити на дві групи: 1) правові та 2) політичні.

Правові шляхи вимагають застосування відповідних правових норм, що містяться в національному законодавстві та в міжнародному праві. Політичні передбачають пошук взаємоприйнятної згоди конфліктуючих сторін за допомогою переговорів та посередницьких процедур. Обидва шляхи не виключають, а, навпаки, доповнюють одне одного і часто вважаються навіть єдиним, тобто політико-правовим.

Арсенал політико-правових способів досить багатий. Наприклад, при розв'язанні конфлікту між законодавчою і виконавчою гілками влади можуть бути використані такі: звернення до Конституційного Суду; відставка уряду; розпуск парламенту і призначення нових парламентських виборів; проведення референдуму щодо спірних питань;

створення узгоджувальної комісії тощо.

Процес розв'язання конфліктів поділяється на дві фази: 1) прийняття рішення; 2) практична реалізація. Перша фаза передбачає цілу низку дій, зокрема: а) врахування всіх мікро- (інтереси окремих людей) та макрочинників (інтереси політичних партій, суспільства, держави тощо); б) розгляд альтернативних рішень і вибір найоптимальніших з них; в) ретельні розрахунки всіх імовірних втрат та надбань, які може принести обраний варіант рішення; г) передбачення реакції іншої конфліктуючої сторони та її союзників; д) розробка інформаційного забезпечення обраного рішення; е) підготовка запасних варіантів рішення на випадок невдачі прийнятого тощо.

Друга фаза розв'язання конфліктів — практична реалізація прийнятих рішень — зводиться: 1) або до прямих переговорів між конфліктуючими сторонами; 2) або до залучення посередників (медіаторів).

Безпосередні (прямі) переговори суб'єктів конфлікту можуть бути двосторонніми і багатосторонніми. При двосторонніх переговорах конфліктанти найчастіше вдаються до певних взаємних поступок, тобто до компромісу. При багатосторонніх переговорах оптимальним вважається пошук і досягнення консенсусу. Переговори взагалі і особливо в дуже складних ситуаціях вимагають дотримання певних принципів: раціональної поведінки сторін; взаємодії та взаємоповаги; толерантності; спільних зусиль для створення сприятливого клімату переговорів тощо [6].

Деякі політичні конфлікти бувають настільки гострими, що їх важко (або і взагалі неможливо) розв'язувати без допомоги третьої сторони, тобто посередника. Посередник має бути, перш за все, професіоналом, особливо з тих питань, навколо яких точиться конфлікт. Функції посередника полягають у незалежному і об'єктивному дослідженні причин, сутності й характеру конфлікту; наполегливому пошуку оптимальних шляхів максимального задоволення інтересів усіх конфліктантів; генеруванні нових варіантів розв'язання конфлікту; нарешті, в організації підготовки і проведенні самих переговорів.

Діяльність посередника має бути вкрай делікатною і виваженою, а позиція — об'єктивною і нейтральною. Його не слід розглядати як якогось чарівника, спроможного швидко і легко залагодити будь-який конфлікт. Посередник — це лише радник, помічник конфліктуючих сторін, за якими завжди залишається останнє слово. Проте й применшувати роль посередників не варто. Історія знає чимало прикладів, коли лише за допомогою посередників розв'язувалися тривалі й кровопролитні конфлікти.

Слід враховувати, що розв'язання політичного конфлікту, на відміну від його вирішення чи завершення, не передбачає знищення однієї чи всіх конфліктуючих сторін або ліквідації предмета конфлікту. Останній, по-перше, може бути поділений між суб'єктами конфлікту (якщо це,

звичайно, можливо); по-друге, конфліктанти можуть користуватися ним спільно або почергово; по-третє, його може бути передано одній із сторін за адекватну компенсацію іншій стороні; по-четверте, конфліктуючі сторони можуть взагалі відмовитися від претензій на нього тощо.

Розв'язання конфлікту може бути повним (що не завжди є остаточним) чи неповним. На думку К. Мітчела, політичний конфлікт вважається повністю розв'язаним, якщо: проблема зникає з політичного порядку денного — рішення схвалюються та сприймаються всіма конфліктуючими сторонами як на рівні еліт, так і на рівні мас; домовленості й угоди є самодостатніми, тобто вони не залежать і не потребують підтримки з боку третьої сторони; домовленості й угоди розглядаються всіма сторонами як чесні й справедливі; рішення мають консенсусний характер; учасники приймають домовленості й угоди добровільно, без будь-якого тиску ззовні.

В усіх інших випадках конфлікт вважається розв'язаним не повністю.

Критеріями ефективності управління політичними конфліктами вважаються: надійність їх прагматичного прогнозування, запобігання ескалації, утримання в цивілізованих рамках та конструктивне розв'язання. До критеріїв успіху можна віднести: задоволення учасників конфлікту досягнутими домовленостями, створення сприятливих умов для розвитку їх взаємовигідного спілкування, а в кінцевому підсумку — політичну вигоду суспільства, зокрема – збереження політичної стабільності та зміцнення національної безпеки [1].

На завершення підкреслимо необхідність формування в Україні, як і в інших посттоталітарних державах, високої культури управління політичними конфліктами, яка дає змогу швидко і безпомилково знаходити найоптимальніші шляхи і методи, що можуть сприяти розв'язанню конфлікту із врахуванням і максимально можливим задоволенням інтересів усіх конфліктуючих сторін. Ця необхідність викликана тим, що: кілька поколінь колишніх радянських людей було виховано в атмосфері вигаданої безконфліктності та конфліктофобії; їм нав'язувалася, по суті, антикультура вирішення конфліктів з її антигуманними гаслами типу „Хто не з нами — той проти нас” або „Якщо ворог не здається — його знищують” і ставкою на силу; без високої культури управління конфліктами неможливо побудувати правову державу, створити громадянське суспільство.

Звичайно, формування такої культури — проблема надзвичайно складна, але її вирішення цілком реальне. Доказом цього може бути розвиток Західної Європи, де на зміну культурі, що робила ставку на індивідуалізм та силу, прийшла нова культура управління конфліктами, що віддає перевагу пошукам прагматичних компромісів і консенсусу. Проте при формуванні власної високої культури управління конфліктами варто не тільки і не стільки позичати позитивний досвід Заходу чи Сходу, скільки

спиратися на кращі традиції та риси українського народу, зокрема – його гуманізм, толерантність, доброзичливість.

Підсумувати все вищенаведене можна словами Р. Дарендорфа: „Той, хто вміє впоратися з конфліктами шляхом їх визнання і розв’язання, той бере під свій контроль ритм історії; той, хто втрачає таку можливість — отримує цей ритм собі у супротивники” [2].

Навчити мистецтву успішного розв’язування політичних конфліктів покликана політична конфліктологія — нова наука і мистецтво управління конфліктами в політичній сфері людського життя, яка сьогодні народжується в Україні і спирається на політичний прагматизм.

Література:

1. **Глухова А. В.** Политические конфликты: основания, типология, динамика (теоретико-методологический анализ). — М., 2000. — С. 56, 187.
2. **Дарендорф Р.** Современный социальный конфликт. — М., 1999. — С. 91, 174.
3. **Коваленко Б. В., Пирогов А. И., Рыжов О. А.** Политическая конфликтология: учебное пособие. — М., 2002. — С. 68.
4. **Козер Л.** Функции социального конфликта. — М., 1984. — С. 72, 98.
5. **Небоженко В. С.** Соціальна напруженість і конфлікти в українському суспільстві. — К., 1994. — С. 107, 167.
6. **Пойченко А. М., Ребкало В. А., Хворостяний О. І.** Конфлікт у політичному житті сучасної України: теорія і технологія розв’язання: Навчальний посібник. — К., 1997. — С. 42, 132.

Законодавчі аспекти управління українською національною безпекою

Артем Біденко,
аспірант Національного інституту
стратегічних досліджень

Аналізується ситуація з нормативним забезпеченням української системи національної безпеки. Висновок: нормативним актам, що стосуються управління національною безпекою, бракує визначення чітких, прозорих механізмів. Саме це, на думку автора, є першопричиною неефективності всієї цієї системи та джерелом певних загроз.

Будь-яка складна система, пов'язана з суспільними проблемами, потребує ефективної і простої схеми управління: це необхідно для досягнення найбільшого ефекту при мінімальному витрачанні зусиль (принцип „мінімаксу”). Національна безпека в усьому світі, і в Україні зокрема, є і складною (бо до неї входить низка підсистем і складових), і водночас особливою системою (оскільки її зараховують до окремої сфери суспільного життя, виокремлюють з-поміж інших відповідних органів). Тут ми не будемо дискутувати, чи потребує вирішення проблем національної безпеки спеціальної системи управління, чи можна обмежитися окремими органами державної влади та організаціями, покликаними забезпечувати національну безпеку: це питання досить уважно досліджується, наприклад, в монографії В. Мірошніченка [5]. Отже, одразу будемо виходити з теорії систем, згідно з якою проста сукупність елементів відрізняється від системи цих елементів, бо нові функції властиві саме зв'язкам між елементами системи, а не самим елементам.

На сьогодні в українській та російській науковій літературі точаться дискусії щодо суті національної безпеки, змісту основних загроз та реакції на них. Однак комплексних досліджень з цієї тематики небагато: більшість авторів аналізує актуальні питання національної безпеки, ступені загроз, але тільки побіжно зачіпає проблему управління системою та її елементами. Але написано чимало праць, у яких розкриваються окремі питання в межах означеної теми (М. Безруков, О. Белов, О. Гончаренко, А. Кокошин, В. Мірошніченко, Н. Нижник, В. Паламарчук).

Брак уваги до аналізу системи управління, що склалася, часто

не дозволяє реалізувати порушені питання національної безпеки на рівні держави. Та й самі завдання інколи висуваються без врахування структурних можливостей української вертикалі влади, без аналізу можливих ризиків і пріоритетів. У результаті українські законодавці не володіють реалістичним баченням стану системи національної безпеки, процесів, що відбуваються у цій сфері, не можуть зважено оцінювати можливості і потреби системи. Якщо сказати простіше, то вхід у систему, вихід з неї, внутрішні процеси й очікуваний результат не збігаються за низкою параметрів, а це призводить до часткового колапсу і неможливості не тільки швидко й ефективно реагувати на загрози, але й забезпечувати суспільство та органи влади необхідною інформацією.

Звичайно, ця проблема значно глибша, ніж законодавче забезпечення. Але саме в ньому найочевиднішими стають прорахунки, що виникають при імплементації рішень про створення системи національної безпеки. Аналіз цих прорахунків дозволить вносити відповідні зміни в систему управління національною безпекою.

Мета розвідки – проаналізувати конкретні обриси, розміщення і взаємодію елементів національної безпеки, їх вертикальні і горизонтальні залежності, форми зв'язків та їх можливості, порівняти їх з міжнародними стандартами і сформулювати деякі рекомендації, котрі можна було б використовувати в законодавчій діяльності. **Завдання дослідження** – не тільки зрозуміти організаційну структуру української системи управління національною безпекою та виявити її вади де-юре, але й запропонувати рішення, реалізовані в інших країнах, і які можна було б використати в наших реаліях. **Новизна роботи** полягає в системному погляді на функціонування інститутів, що безпосередньо відповідають за координацію систем національної безпеки і можуть перебирати на себе відповідні повноваження в період кризи.

Згідно з Законом України „Про основи національної безпеки”, національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам. Попри це дехто з науковців пропонує альтернативний погляд: „Це ступінь (міра, рівень) захищеності життєво важливих інтересів, прав і свобод особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз” або „ступінь (міра, рівень) відсутності загроз правам і свободам людини, базовим інтересам та цінностям суспільства і держави” [2].

Ці визначення, при уважному розгляді, значно відрізняються одне від одного. Розбіжності – в проблемі управління. Одна справа – управляти (що означає „керувати” і часто несе в собі ознаку ефективного виконання поставлених завдань) захищеністю інтересів, але інша

справа – забезпечувати рівень захищеності інтересів, який би відповідав очікуванням суспільства. Визначення відрізняються і в розумінні критеріїв та компетенції, а також відповідальності. Забезпечення певної міри захищеності, що передбачає відповідні вказівки, завдання і функції, а також загрожує відповідальністю за їх невиконання, є реальною справою, яку можна покласти на державний орган. Забезпечувати саму захищеність (і це не просто дискусія щодо термінів, бо, як далі побачимо, все українське законодавство про національну безпеку ґрунтується на абстрактному підході до проблеми), відповідати за „сталий розвиток” означає виконувати марну роботу: її результат – або неефективність, або розростання повноважень. Є різниця між наданими повноваженнями і об’єктивними можливостями для управління. В Україні повноваження Президента і Ради національної безпеки і оборони в різні часи демонстрували таку суперечність.

Можна також згадати відому проблему українського законодавства: національною безпекою не управляють – її „забезпечують” [4]. Це поняття збереглося і в Законі „Про основи національної безпеки”, хоча було вилучено його визначення (яке формулювалося в Концепції (основах державної політики) національної безпеки), але залишилися аналогічні визначення у функціях органів влади.

Різниця є очевидною навіть попри тавтологію: забезпечення вимагає стану, який необхідно підтримувати (або досягати і підтримувати), що значно звужує функціональні можливості системи для пошуку відповідних критеріїв. Тоді як управління вказує на необхідність постійного контролю, реакції на виклики, створення необхідних умов і, що найголовніше, раціонального поєднання можливостей і потреб. Забезпечення вимагає постійної дії за будь-яких умов; управління ж дозволяє гнучко підходити до проблем національної безпеки, не створюючи додаткових загроз суспільному спокою.

Втім, і без таких термінологічних суперечностей в українському законодавстві про національну безпеку вистачає суттєвих прогалин. Його аналіз дає можливість по-новому поглянути на всю систему національної безпеки України.

Основоположним документом, який призначає відповідальних за управління національною безпекою, є Конституція України. В ній зафіксовано, що питаннями національної безпеки опікуються:

- весь Український народ – захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки (Ст. 17);
- відповідні військові формування та правоохоронні органи держави – забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України (Ст. 17);
- Верховна Рада України, яка через закони визначає – основи національної безпеки, організації Збройних Сил України і забезпечення

громадського порядку (п. 17, Ст. 92);

- Президент України – забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави (п. 1, Ст. 106), а також здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави (п. 17, Ст. 106);

- Кабінет Міністрів України – здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю (п. 7, Ст. 116).

Однак є лише один координаційний орган з питань національної безпеки і оборони – Рада національної безпеки і оборони України. Погоджуються з цим і наші провідні вчені: „Роль Ради національної безпеки в концептуалізації управління українською державою є ключовою” [2]. У Статті 107 Конституції визначається особливий статус Ради національної безпеки і оборони. Її очолює Президент України, а до її складу входять представники Кабінету Міністрів України (Прем’єр-міністр, міністр оборони, голова Служби безпеки, міністр внутрішніх справ, міністр закордонних справ). У засіданнях РНБОУ може брати участь Голова Верховної Ради України.

Однак, якщо 1992 року до Комісії з підготовки пропозицій про статус, порядок діяльності і структуру Ради національної безпеки України входили лідери фракцій і комітетів Верховної Ради [3], то нині „додатковими” членами РНБОУ, згідно із Законом України „Про Раду національної безпеки і оборони України”, можуть стати тільки „керівники інших центральних органів виконавчої влади”. Однак цей же Закон виправляє очевидний перекис і додає, що на запрошення Голови Ради національної безпеки і оборони України у її засіданнях можуть брати участь голови комітетів Верховної Ради України, інші народні депутати. Отже, на конституційному рівні РНБОУ справді є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони. Формально вона – надвідомчий орган, який не належить до жодної з гілок влади, але реально реалізується формат, який діє і в інших країнах – належність до виконавчої гілки влади.

Звісно, не до кінця логічним за цих умов є твердження, що РНБОУ „координує і контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони”. Тобто, згідно з Конституцією, контроль за діяльністю органів виконавчої влади передається органіві, до якого входять представники цієї ж гілки влади. Та слід врахувати, що, за задумом авторів Конституції, необхідно було створити координаційний орган, який би дозволяв Президентові (незалежному від гілок влади) контролювати питання національної безпеки, а представники Кабміну виступали б радше джерелом інформації та консультантами, аніж учасниками „ради директорів”, яка контролює сама себе. Саме тому рішення Ради національної безпеки і оборони вводяться в дію Указами Президента. Однак реально система влади в Україні склалася так, що РНБОУ не завжди могла ефективно контролювати діяльність органів

виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони, і цей пункт Конституції залишався до останнього часу кон'юктурним: Президент міг використовувати РНБОУ для звільнення небажаних посадовців або ж для критики опонентів. Реально рівень контролю залежав від особи Секретаря РНБОУ, легітимність якого йде від Президента.

Що ж до інших органів влади, котрі, згідно з Конституцією, мають брати участь в управлінні національною безпекою, то їх обов'язки в цьому питанні чітко не розписані (на відміну від РНБОУ). Так само не прийнято законів „Про Президента України”, „Про Кабінет Міністрів України” та „Про Регламент Верховної Ради України”). Однак є чинним Закон України „Про Раду національної безпеки і оборони України”, і саме цей орган, згідно з законодавством, залишається єдиним уповноваженим, його функції щодо управління національною безпекою є найбільш розписаними. По суті, Конституція нав'язала РНБОУ почесну роль координатора у цій сфері, а саме: координатор є головною ланкою в системі управління та ухвалення рішень. Незалежно від того, чи координація стосується лише ефективного збирання інформації, аби Президент на її основі міг ухвалювати відповідні рішення, чи дозволяє ефективно управляти різними структурами для вирішення поточних питань.

Власне, Закон України „Про Раду національної безпеки і оборони України”, ухвалений 5 березня 1998 року^{*}, є другим (після Конституції України) нормативним актом, який регулює діяльність державного органу, що бере участь в управлінні національною безпекою. Згідно з цим Законом, функціями РНБОУ є:

- внесення пропозицій Президентіві України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони;
- координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час;
- координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України.

Як бачимо, перша функція є цілком аналітичною, її може виконувати навіть не орган, визначений Конституцією, а й відповідне управління

^{*} Цікаво, що Закон було підписано за кілька тижнів до парламентських виборів і за півтора роки до президентських виборів, на яких один з головних конкурентів Л. Кучми Є. Марчук отримує посаду секретаря РНБОУ взамін на підтримку Президента. До 1998 року діяв Указ Президента України від 30 серпня 1996 року і відповідні Укази 1992, 1994, 1995 років.

адміністрації Президента чи спеціальна дослідницька установа. На практиці так і є: право вносити пропозиції Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони мають різні структури та інституції, наприклад, Кабінет Міністрів чи Секретаріат Президента. Часто їх право є ширшим і не стосується конкретно сфери національної безпеки (це, наприклад, стосується Прем'єр-міністра).

Дві інші функції в Законі про РНБОУ по суті лише розкривають пункт Конституції і ставлять перед Радою одне завдання: за будь-яких умов координувати і здійснювати контроль за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони. В принципі, згідно з цим Законом, не обов'язково було ділити це завдання на мирне і кризове. В інших країнах (Польща, Туреччина донедавна) питання управління в умовах кризової ситуації – одна з найважливіших функцій відповідних органів, а Рада національної безпеки часто виступає центральним елементом в управлінні кризою.

Стаття 4 Закону точніше розкриває роль і місце РНБОУ в процесі управління національною безпекою, оскільки говорить про її компетенцію у цій сфері. Оминувши чисто аналітичні пункти, що стосуються не тільки РНБОУ, звернемо увагу на окремі важливі моменти. Так, РНБОУ має право подавати Президентові пропозиції щодо:

- утворення, реорганізації та ліквідації органів виконавчої влади у цій сфері;
- проекту Закону України про Державний бюджет України щодо статей, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки і оборони України;
- матеріального, фінансового, кадрового, організаційного та іншого забезпечення виконання заходів з питань національної безпеки і оборони;
- залучення контрольних, інспекційних і наглядових органів, що функціонують у системі виконавчої влади, до здійснення контролю за своєчасністю та якістю виконання прийнятих Радою національної безпеки і оборони України рішень, введених в дію Указами Президента України;
- забезпечення і контролю надходження та опрацювання необхідної інформації, її збереження, конфіденційності та використання в інтересах національної безпеки України, аналізу на її основі стану і тенденцій розвитку подій, що відбуваються в Україні і в світі, визначення потенційних і реальних загроз національним інтересам України;
- питань оголошення стану війни, загальної або часткової мобілізації, введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, оголошення в разі потреби окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації.

Кілька разів повторюється пункт про координацію і контроль, але наприкінці статті законодавці запропонували чітке формулювання цього

моменту: РНБОУ координує та контролює діяльність органів виконавчої влади по відбиттю збройної агресії, організації захисту населення та забезпеченню його життєдіяльності, охороні життя, здоров'я, конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян, підтриманню громадського порядку в умовах воєнного та надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України.

Отже, згідно з Законом, РНБОУ опікується абсолютно всіма питаннями в Україні, хоча реально не виписано механізми цієї діяльності. Так, Закон не встановлює відповідальності відділів у структурі Ради, не фіксує таких важливих елементів управління національною безпекою, як щорічні доповіді, збирання розвідувальної інформації, відповідальність за свої дії. Саме це дозволяє говорити, що Закон про РНБОУ є декларативним і лише розширює відповідну Статтю Конституції.

Не менш, а можливо й більш важливим для розуміння системи управління національною безпекою в Україні є Закон України „Про основи національної безпеки України”, ухвалений 19 червня 2003 року. Він конкретно визначає, хто має перейматися національною безпекою, тобто – коло її суб'єктів. Сюди входять: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Національний банк України, суди загальної юрисдикції, Генеральна прокуратура України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, Збройні Сили України, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України, громадяни України, об'єднання громадян. Їх зусилля мають бути спрямовані на об'єкти національної безпеки: людину і громадянина (їх конституційні права і свободи), суспільство (його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне та природне середовище, природні ресурси) і державу (її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність).

Як бачимо, законодавець підійшов дуже широко до визначення учасників процесу забезпечення і управління національною безпекою. Національна безпека, в їх розумінні, це сукупність усіх проблем, що стосуються безпечного існування громадянина і суспільства. Загроза життю однієї людини – це вже загроза національній безпеці. Відповідно, і суди, і Нацбанк, і громадські організації (наприклад, клуб книголюбів) є суб'єктами національної безпеки і мусять, поряд зі своїми прямим функціями, нести тягар цієї відповідальності. Однак, натякнувши на цей факт, народні депутати не стали його розвивати.

Услід за скасованою Концепцією (основами державної політики) національної безпеки України, стаття 9 цього Закону розширює бачення повноважень **основних суб'єктів системи забезпечення національної**

безпеки. Але Закон не говорить нічого нового про систему ухвалення рішень і управління у сфері національної безпеки: Президент здійснює загальне керівництво, а РНБОУ координує і контролює діяльність органів виконавчої влади. Між іншим, контроль за реалізацією заходів у сфері національної безпеки здійснюється, відповідно, Верховною Радою і Кабінетом Міністрів України. Однак детальних положень, хто кого контролює, хто за що відповідає, не існує.

Натомість є пояснення щодо відповідальності інших суб'єктів національної безпеки. Так, громадяни України через участь у виборах, референдумах та через інші форми безпосередньої демократії, а також через органи державної влади й органи місцевого самоврядування, які вони обирають, реалізують національні інтереси, добровільно і в порядку виконання конституційних обов'язків здійснюють заходи, визначені законодавством України щодо забезпечення її національної безпеки; привертають увагу суспільних і державних інститутів до небезпечних явищ і процесів у різних сферах життєдіяльності країни. Верховна Рада України, у межах повноважень, визначених Конституцією, ухвалює закони, визначає засади внутрішньої і зовнішньої політики, приймає інші рішення з питань відбиття збройної агресії проти України, введення надзвичайного і воєнного стану, мобілізації, визначення загальної структури, чисельності, функцій Збройних Сил України та інших військових формувань, створених відповідно до законів України. Кабінет Міністрів України забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави; вживає заходів для забезпечення прав і свобод людини і громадянина, обороноздатності, національної безпеки України, громадського порядку і боротьби зі злочинністю. Конституційний Суд України, суди загальної юрисдикції здійснюють правосуддя у сфері забезпечення національної безпеки України згідно із законами України; прокуратура України здійснює свої повноваження у сфері національної безпеки відповідно до Конституції України; Національний банк України, відповідно до основних засад грошово-кредитної політики, розроблених Радою Національного банку, визначає та проводить грошово-кредитну політику в інтересах національної безпеки України тощо.

З одного боку, така деталізація точніше вказує на структуру системи управління національною безпекою, визначає відповідальних за різні рівні ухвалення рішень. Однак, з іншого боку, будь-які новації звелися до введення словосполучення „в інтересах національної безпеки” в конституційні визначення відповідних суб'єктів.

Звичайно, таке профановане визначення не сприяє розумінню ролі, яку має відігравати, наприклад, Нацбанк у сфері управління національною безпекою. Та й ступінь контролю РНБОУ за діяльністю органів виконавчої влади не конкретизовано – найбільш залученою особою до сфери ухвалення рішень залишається Президент України. Але нагадаємо: РНБОУ є не

дорадчим органом при Президентові (як, наприклад, Рада національної безпеки Польщі), а координуючим і контролюючим органом при ньому. Закон „Про основи національної безпеки України” вилучив занадто очевидні повтори і перехресні посилання в Концепції національної безпеки та інших актах, однак не дав явних вказівок щодо ролей, відповідальності та розподілу повноважень державних органів. Звичайно, якщо говоримо про реалізацію покладених на органи влади конституційних повноважень (наприклад, емісію грошей у Нацбанку чи ухвалення законів у Верховній Раді), то всі питання ніби зникають – не потрібно ухвалювати додаткових нормативних документів. Однак якщо виносимо сферу національної безпеки „за дужки” щоденної роботи, вважаємо її окремою системою, котра заслуговує на окремі рівні компетенції, то брак чіткого розподілу повноважень і схеми управління негативно впливає на весь процес.

Втім, заглибившись далі у нормативно-правові акти, з’ясуємо, що потрібні механізми координації і контролю виписані в Указах Президента „Про Раду національної безпеки і оборони України”, в яких чітко регламентуються склад, функції, принципи роботи цього органу та послідовність його дій.

Для кращого розуміння безмежних і, водночас, невизначених можливостей РНБОУ згадаємо Указ Президента „Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 червня 1998 року „Про хід виконання Указу Президента України від 1 січня 1998 року №41 „Про запровадження режиму жорсткого обмеження бюджетних видатків та інших державних витрат, заходи щодо забезпечення надходження доходів до бюджету і запобігання фінансовій кризі” (Із змінами, внесеними згідно з Указом Президента №1012/98 від 11.09.98)”. Звичайно, цей Указ є рішенням Президента України і відповідає його конституційним повноваженням, але він спрямований на виконання рішень РНБОУ. Тобто, саме РНБОУ порадила Президентові, крім усього іншого, примусити Кабмін затвердити у двомісячний термін та реалізувати програму заходів щодо поступового (протягом трьох років) зменшення видатків Державного бюджету України; попросити Кабмін опрацювати в місячний термін пропозиції щодо скорочення загальних ставок податку на фонд заробітної платні шляхом зменшення зборів до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи і соціального захисту населення та до Фонду соціального страхування України; примусити Кабмін внести у двотижневий термін пропозиції щодо вдосконалення управління майном, що перебуває у державній власності, та використання державних корпоративних прав тощо; звернутися до Верховної Ради України з пропозицією утриматися від прийняття законодавчих актів, реалізація яких вимагає додаткових асигнувань з Державного бюджету; звернутися до Верховної Ради з пропозиціями розглянути як невідкладні деякі проекти законів України тощо; доручити Державній податковій адміністрації вжити додаткових заходів, спрямованих на обмеження

відпливу доходів з легальної сфери виробництва (зокрема, через систему фіктивних фірм) та уникнення на цій основі сплати податків, а також провести у тримісячний термін суцільну перевірку додержання суб'єктами господарської діяльності податкового законодавства під час здійснення бартерних операцій.

Отже, сфера втручання Ради національної безпеки є, по суті, надто широкою як за кількістю питань (відповідні укази існують фактично щодо всіх сфер народного господарства), так і за впливом на інші суб'єкти національної безпеки – за винятком Президента України.

Неефективність підходу, коли РНБОУ переймається всім і нічим, можна продемонструвати на прикладі звіту В. Радченка „Про основні результати роботи Ради національної безпеки і оборони України та апарату Ради у 2003 році” („Стратегічна панорама”, №1, 2004 рік). Зокрема, кілька абзаців цього звіту конституційного органу присвячено заходам, спрямованим на зменшення випадкових отруєнь алкоголем. Результатом роботи РНБОУ називається те, що „кількість померлих від випадкових отруєнь алкоголем за січень – жовтень 2003 року, порівняно з відповідним періодом минулого року, скоротилася на 652 особи”. Подібне у звіті, наприклад, американської РНБ просто неможливе – у зв'язку з чітким окресленням її повноважень.

Нині юридичні формулювання щодо системи управління національною безпекою залишаються в описаному нами стані. Однак, внаслідок політичних змін в країні, старі терміни наповнюються новим змістом. Нас ще чекають новачки у законах „Про Кабінет Міністрів України” та „Про Президента України”, та вже тепер можна бачити, в якому напрямі може розвиватися роль РНБОУ. У засобах масової інформації не раз піддавався критиці Указ Президента „Про деякі питання організації діяльності Ради національної безпеки і оборони України” від 8 лютого 2005 року [6], тому обмежимося лише констатацією фактів.

Так, на сьогодні Секретар РНБОУ може на виконання рішень РНБОУ (тобто, це не його власне право, а рішення 2/3 РНБОУ) додатково до законних повноважень:

- вносити до міністерств, інших органів виконавчої влади обов'язкові для розгляду пропозиції та рекомендації з проблем національної безпеки і оборони, поліпшення координації діяльності цих органів у зазначеній сфері;
- ініціювати невідкладний розгляд Кабінетом Міністрів України питань щодо виконання рішень Ради національної безпеки і оборони України;
- брати участь у засіданні Кабінету Міністрів України з правом дорадчого голосу;
- порушувати за результатами здійснення контролю за виконанням рішень Ради національної безпеки і оборони України питання щодо відповідальності посадових осіб;
- погоджувати пропозиції щодо кандидатур на посади в органах

державної влади, діяльність яких пов'язана з питаннями національної безпеки і оборони України, призначення яких на посади здійснюється Президентом України.

Фактично цей Указ визначив чітке розуміння ролі і місця РНБОУ в системі управління національною безпекою. Правда, трохи змінилися відповіді на запитання „як координує і як контролює” – відтепер РНБОУ в особі свого Секретаря стала окремим центром ухвалення рішень, який може судити про звільнення, призначення посадових осіб, опосередковано втручатися в роботу виконавчої гілки влади тощо. Відповідно, є кілька зауважень, що стосуються:

- надання РНБОУ виключних і занадто великих повноважень;
- розширення сфери національної безпеки до, по суті, всіх можливих аспектів життя;
- створення перехресних повноважень між Секретаріатом Президента, Кабміном, правоохоронними органами (Генпрокуратурою);
- порушення системи трьох гілок влади.

Отже, є всі підстави вважати, що конкретизація ролі РНБОУ лише видимість – на сьогодні неправильна організація апарату і неможливість виконувати в повній мірі Указ Президента викликали нові запитання і претензії до всієї системи ухвалення рішень у сфері національної безпеки. Окрім того, не вирішеними лишилися такі важливі питання, як відповідальність РНБОУ за свої рішення, порядок дій у випадку кризової ситуації, чітке визначення питань і пріоритетів національної безпеки. Доти, доки ці питання лишаються чисто політичними, а не юридичними, РНБОУ буде консультативним органом, що сприяє наданню главі держави максимально повної інформації з важливих питань, а також аналізує потенційні загрози і опікується кризовим менеджментом. Втім, дуже рідко це сприяє досягненню конкретних завдань у сфері національної безпеки.

Література:

1. National Intelligence Machinery. – Available from <http://www.tso.co.uk/bookshop>.
2. **Гончаренко О. М., Лисицин Е. М.** Методологічні засади розробки нової редакції Концепції національної безпеки України. – К.: НІСД, Серія „Національна безпека”. – 2001. – Випуск 4.
3. **Горбулін В. П., Белов О. Ф., Лисицин Е. М.** Актуальні питання організації стратегічного планування державної політики національної безпеки України // Стратегічна панорама. – 1999. – №3. – С. 12 - 19.
4. **Лисицин Э., Джангужин Р., Гончаренко А.** Гражданский контроль и система национальной безопасности Украины // Зеркало недели. – № 35

(410). – 2002. – 14 - 20 сентября.

5. **Мирошниченко В. М.** Организация управления и обеспечение национальной безопасности Российской Федерации. – М.: Издательство „Экзамен”, 2002. – 256 с.

6. **Рахманин С.** Административный тупик // Зеркало недели. – № 10 (538). – 2005. – 19 - 25 марта.

7. **Шер Дж.** Військова та безпекова реформа в Україні: західний погляд // Стратегічна панорама – 2003. – № 2.

Нормативно-правове забезпечення стратегічного планування З досвіду Великої Британії і США

Андрій Іващенко,

кандидат технічних наук,
начальник головного науково-дослідного управління
воєнної безпеки та миротворчої діяльності
Національного науково-дослідного центру
оборонних технологій та воєнної безпеки України

Сергій Вербицький,

кандидат технічних наук,
начальник науково-дослідного відділу
проблем оборонного планування
Національного науково-дослідного центру
оборонних технологій та воєнної безпеки України

У статті розглядаються чинні системи стратегічного планування Великої Британії і Сполучених Штатів Америки стосовно їх нормативно-правового забезпечення. Пропонуються сценарії можливого запровадження нормативно-правової бази стратегічного планування сектора безпеки України.

Інтеграція Збройних Сил України до НАТО висуває певні вимоги на проведення процедур управління ресурсами країни у сфері оборони. Однією з таких вимог є досягнення взаємосумісності процедур планування. Стратегічне планування у секторі безпеки є загальноприйнятою формою стратегічного управління, яка застосовується країнами Євросоюзу і НАТО, а також вивчається та запроваджується новими їх країнами-членами. Важливою частиною системи стратегічного планування є її правове забезпечення, у зв'язку з чим постає проблема пошуку оптимального сценарію такого забезпечення.

Для вироблення пропозицій щодо нормативно-правового забезпечення стратегічного планування в секторі безпеки України проведено початковий аналіз нормативно-правової бази стратегічного планування Великої Британії і США як провідних країн, що мають сформовану сферу державного управління із багаторічним досвідом. Критерієм вибору

цих країн для аналізу слугували також різні підходи щодо побудови нормативно-правової бази системи стратегічного планування, які дозволяють оцінити механізми державного управління двох країн у зазначеній галузі, беручи до уваги те, що вони є членами НАТО.

Аналіз нормативно-правової бази здійснювався за двома основними напрямками: нормативно-правові документи, які встановлюють порядок функціонування системи стратегічного планування та вироблення керівних стратегічних документів; керівні стратегічні документи і безпосередньо стратегії, які регламентують функціонування та розвиток органів виконавчої влади у відповідних сферах діяльності.

Велика Британія

Складною для аналізу виявилась система стратегічного планування Сполученого королівства Великої Британії і Північної Ірландії.

У зв'язку з багатовіковими традиціями використання прецедентного права,¹ система стратегічного планування Великої Британії ускладнюється тим, що центральний уряд не має широких повноважень щодо здійснення політики стратегічного планування по всій вертикалі органів виконавчої влади. Принцип, згідно з яким уряд передає свої повноваження місцевим органам (devolved government), позначається і на ієрархії документів стратегічного планування.

Власне, юридичною основою функціонування системи і здійснення процесу стратегічного планування на загальнодержавному рівні є „Закон про планування та обов'язкове придбання” (The Planning and Compulsory Purchase Bill, PCPB), ухвалений парламентом у квітні 2004 року [1; 2]. Але цей документ регламентує політику уряду Великої Британії у побудові системи стратегічного планування лише на регіональному та місцевому рівнях. У ньому не розглядається такий елемент, як планування у секторі безпеки країни. Закон про планування та обов'язкове придбання вимагає від місцевої влади дотримуватись принципів національної політики при виробленні регіональних і місцевих стратегій. Велика кількість „дочірніх” стратегічних планувальних документів (daughter documents) [3; 4] провінцій Великої Британії (Англії, Шотландії, Уельсу та Північної Ірландії) мають на меті загальні тенденції щодо: підсилення „сталого розвитку” (sustainable development) як центральної ідеї системи планування; забезпечення єдності стратегічного планування через підхід „просторового планування” (spatial planning); підвищення спроможності системи приносити сталі результати; підзвітність та прозорість системи

¹ Врегулювання нових правових колізій здійснюється на підставі прецеденту - він є підставою для врегулювання можливих суперечностей.

стратегічного планування.

Незважаючи на територіальну самостійність провінцій Великої Британії, уряд випрацьовує стратегічний документ національного рівня. Так, 7 березня 2005 року затверджено стратегію британського уряду щодо сталого розвитку „Охороняючи майбутнє” (Securing The Future)² [5; 6; 7], яку, за дорученням королеви, подано парламентові замість попередньої стратегії „Підвищення якості життя” (A better quality of life).

Стратегія має такі розділи: „Формулювання основних принципів стратегії сталого розвитку”, „Надання допомоги населенню щодо кращого вибору”, „Принципи єдиної економіки для планети: стале споживання і виробництво”, „Протистояння найбільшій загрозі: зміні клімату та енергетичним проблемам”, „Майбутнє без прикромів: захист природних ресурсів і поліпшення навколишнього середовища”, „Від локального до глобального: створення сталих суспільств і справедливішого світу”, „Забезпечення реалізації стратегії”.

Стратегію розроблено на основі зобов’язань Європейського Союзу щодо впровадження національних стратегій стабільного розвитку³, хоча такі зобов’язання юридично й не закріплено. Уряд та адміністрації провінцій визначили, що цілі стратегічного планування мають спрямовуватися не тільки на досягнення ефективності процесу, але й на пошук механізму планування, що підтримує стабільний розвиток. Стратегія містить близько 48 показників високого рівня, які оцінюватимуть ефективність стабільного розвитку [8]. До речі, у стратегії уряду немає розділу, що визначає державну політику Великої Британії в секторі безпеки. Традиційним документом, який оцінює та визначає політику Великої Британії у секторі безпеки, є „Стратегічний оборонний огляд” (Strategic Defence Review) [9], останній варіант якого розроблено 1998 року, після приходу до влади нового уряду країни. Підставою для проведення огляду послужив виступ королеви 14 травня 1997 року. Офіційно про проведення огляду повідомив міністр оборони 28 травня того ж року [10]. Вихідними даними для вироблення Стратегічного оборонного огляду стали положення передвиборчої програми (стратегії) уряду⁴ (Government’s General Election manifesto) [10]. Важливим моментом його створення було поєднання

² Стратегію розроблено центральним урядом Великої Британії. Відповідно до змін у структурі уряду Об’єднаного Королівства, Шотландія, Уельс та Північна Ірландія (провінції, наділені власними повноваженнями) розроблятимуть власні стратегії сталого розвитку.

³ Стратегію розроблено згідно з рекомендаціями Світового саміту з питань сталого розвитку, що відбувся у Йоханесбурзі, ПАР, 2002 року.

огляду з принципами зовнішньої політики країни. Так, частину першу Стратегічного оборонного огляду було розроблено міністерством оборони спільно з агентством закордонних справ та з питань Співдружності (аналог міністерства закордонних справ).

Стратегічний оборонний огляд складається з таких розділів: „Стратегічний підхід до оборони”, „Пріоритети безпеки у світі, що змінюється”, „Оборонні місії та завдання”, „Стримування шляхом залякування та роззброєння”, „Витрати”, „Майбутній обрис збройних сил”, „Політика, що служить народу”, „Раціональні закупівлі”, „Оборонна підтримка для ХХІ століття”, „Ресурси”, „Сучасні збройні сили для сучасного світу”, „Додатки”.

Стратегічний оборонний огляд охоплює період до 2015 року, а також робить аналіз та оцінку політики у сфері безпеки та оборони на далекосяжну перспективу – до 2030 року (військово-технічна політика, аналіз можливих викликів та загроз).

Зміни у сфері безпеки, що сталися після 11 вересня 2001 року, обумовили вироблення нового документа – доповнення до чинного Стратегічного оборонного огляду „Стратегічний оборонний огляд – новий розділ” (The Strategic Defence Review: A New Chapter) [11; 12], оприлюдненого в липні 2002 року. Основною його метою було визначення політики Великої Британії у сфері безпеки та оборони у зв’язку з необхідністю боротьби з тероризмом. Документ має розділи: „Передумови створення нового розділу”, „Боротьба з тероризмом за межами країни”, „Людський фактор”, „Міжнародні організації”, „Питання оборони та безпеки країни”, „Наявні ресурси та можливі кроки”, „Заклучні положення”.

Специфіка стратегічного планування міністерства оборони полягає у виробленні стратегічних планів відповідних напрямів діяльності, що належать до компетенції міністерства (загальне керівництво; оборонне планування; управління персоналом; управління ресурсами; військові блоки і коаліції; трансформація збройних сил). Не знайдено законодавчо закріплених вимог щодо створення таких документів. Плани, скоріше, розробляють відповідні структури міністерства або групи при виникненні такої необхідності. Так, „Стратегію розвитку інформаційної сфери оборони” (Defence Information Strategy) розроблено на підставі „важливості інформації, а також необхідності змін у питаннях вироблення

⁴ Програма містила пункти щодо створення потужної оборони, а також політики безпеки, що базується на принципах НАТО, збереження програми „Трайидент”, а також багатонаціонального механізму контролю за розповсюдженням озброєнь. Особливий наголос зроблено на важливості розвитку соціальної сфери оборони – людей, що служать у збройних силах.

повного спектра можливостей інформаційного сторіччя” [13]. Документ має традиційну для документів такого типу структуру.

Ієрархія регламентуючих та керівних документів системи стратегічного планування Великої Британії, зокрема, у сфері безпеки і оборони, традиційно закінчується низкою програмних документів оборонного планування, які охоплюють усі сфери діяльності збройних сил.

Висновки

1. Аналіз нормативно-правової бази системи стратегічного планування Великої Британії показав, що на загальнодержавному рівні це планування нормативно визначено лише на регіональному і місцевому рівнях.

2. Не знайдено законодавчих та нормативно-правових документів, які б вказували на періодичність створення основних стратегічних документів Великої Британії у секторі безпеки.

3. Стратегічний план дій уряду Великої Британії від 2005 року не визначає конкретних напрямів політики держави у сфері безпеки і оборони.

4. Керівним документом щодо політики уряду (у тому числі зовнішньої) у сфері національної безпеки і оборони є „Стратегічний оборонний огляд”, розроблений 1998 року – концептуальний стратегічний план дій до 2015 і на прогнозований період до 2030 року. Такий документ розробляється за участю зовнішньополітичного відомства Великої Британії.

5. Розробляються стратегії розвитку окремих напрямів діяльності міністерства оборони.

6. Розробка стратегічних документів здійснюється з дотриманням норм міжнародних організацій (ООН, НАТО, ЄС, ОБСЄ, ЗЄС), членом яких є Велика Британія.

Сполучені Штати Америки

Стратегічне планування США, у порівнянні з іншими країнами, є найбільш структурованою, з чітко визначеними функціями системою.

На загальнодержавному рівні новообраний президент затверджує „Стратегію національної безпеки США” (The National security strategy of the United States of America), яка є керівним документом для виконавчої гілки влади. Останню стратегію затверджено у вересні 2002 року. У ній відображено зміни в політиці національної безпеки США після подій 11 вересня 2001 року [14]. Основні розділи документа: „Огляд американської міжнародної стратегії”, „Передові погляди на людську гідність”, „Зміцнення союзів для боротьби із світовим тероризмом та запобігання атак проти нас та наших друзів”, „Робота з іншими задля запобігання регіональних конфліктів”, „Недопущення залякування нашими ворогами нас, наших друзів та наших союзників використанням зброї масового знищення”, „Започаткування нової ери світового економічного зростання через вільні ринки та вільну торгівлю”, „Поширення кола розвитку

шляхом створення відкритих суспільств, а також розбудови основ для демократії”, „Вироблення програм співробітництва з основними центрами світового впливу”, „Трансформація інститутів національної безпеки США з метою їх відповідності викликам ХХІ сторіччя”.

Законодавчим документом, що визначає процедури стратегічного планування на загальнодержавному рівні, є закон „Про ефективність та результати діяльності уряду” (Government Performance and Results Act (GPRA)), ухвалений 1993 року [15; 16; 17; 18]. На відміну від Великої Британії, документ визначає ієрархію стратегічного планування виконавчої влади, а також конкретні часові рамки щодо підготовки планових документів. Він складається з 11 розділів: „Коротка анотація”, „Отримані дані та цілі”, „Здійснення стратегічного планування”, „Складання щорічних планів ефективності та механізм звітування”, „Управлінська підзвітність та гнучкість”, „Пілотні проекти”, „Поштова служба США”, „Законодавче забезпечення та нагляд Конгресу”, „Здійснення підготовки”, „Запровадження закону”, „Технічні та узгоджувальні додатки”.

Детальніше процедури застосування та практичні аспекти впровадження цього документа висвітлено в [19].

Головним стратегічним планувальним документом, що розробляється в міністерстві оборони США згідно з вищезгаданим законом, є „Чотирирічний оборонний огляд” (Quadrennial Defense Review) – стратегічний план розвитку збройних сил США. Вироблення документа також регламентується законом США „Щодо планування національної оборони на 2000 рік”, параграф 118. Останній документ опубліковано 30 вересня 2001 року [20; 21]. Він має розділи:

I. Американська безпека у ХХІ сторіччі (роль США у світі; національні інтереси та цілі; безпекове середовище, що змінюється – поточні загрози у сфері безпеки, труднощі функціонування, що виникають; стан збройних сил США).

II. Оборонна стратегія (цілі оборонної політики; стратегічні принципи: управлінські ризики, планування, згідно з можливостями, оборони США, прогнозування військової потуги, зміцнення альянсів та дружніх стосунків, створення сприятливого балансу сил у регіонах, розвиток широкого спектра військових можливостей; трансформація оборони).

III. Зміна парадигми процесу планування сил (оборона США, запобіжне стримування, основні бойові операції, непередбачувані обставини меншого масштабу, поточний стан сил).

IV. Переорієнтація глобальної військової присутності США.

V. Створення військової структури США ХХІ сторіччя (оперативні цілі; підґрунтя для трансформації; зміцнення проведення спільних операцій – об’єднане управління, штаб багатонаціональних об’єднаних оперативно-тактичних сил, багатонаціональні об’єднані оперативно-тактичні сили, політика спільної присутності, підтримка сил; експериментування з підтримкою трансформаційних змін; пошуки

розвідувальних переваг – глобальна розвідка, розвідка, спостереження та пошук, постановка завдань, виконання, використання та розповсюдження; розвиток трансформаційних можливостей – науково-дослідні роботи, трансформаційні ініціативи, реструктуризація управлінських структур міністерства).

VI. Відновлення ефективності роботи міністерства оборони (заохочення талантів з метою їх подальшої роботи у військових та цивільних структурах міністерства; модернізація бізнес-процесу та структури міністерства).

VII. Управління ризиками (нова структура ризиків – ризики в процесі управління силами, оперативні ризики, майбутні ризики, інституційні ризики; зменшення ризиків).

VIII. Заява голови Об'єднаного комітету начальників штабів збройних сил США.

Додаток: закон „Про ефективність та результати діяльності уряду”.

На виконання положень закону „Про ефективність та результати діяльності уряду” стратегічний план розвитку збройних сил США 1997 року оцінювався головним бюджетно-контрольним управлінням США (General Accounting Office) – незалежним федеральним відомством – на прохання Конгресу США. Головною метою процедури оцінювання було підтвердження відповідності основних положень „Чотирирічного оборонного огляду” 1997 року GPRA. Результати оцінки викладено у вигляді конкретних пропозицій, які обговорено з керівництвом міністерства оборони та надіслано до Конгресу США [22; 23].

У цьому контексті необхідно зазначити, що вироблення стратегічного плану розвитку збройних сил США є складним інтеграційним процесом, який виходить за межі міністерства оборони і поширюється на велику кількість урядових та неурядових структур, кінцевою метою якого є складання збалансованого документа, що максимально відображає завдання документів вищого стратегічного рівня.

Нині триває вироблення чергового „Чотирирічного оборонного огляду”, який планується завершити в лютому 2006 року. Очікується, що нові принципи воєнної політики міністерства оборони США базуватимуться на оцінці чотирьох видів загроз у воєнній сфері [24]: традиційні загрози (переважно виходять від військових угруповань, що є структурами збройних сил держави – потенційного противника, яка застосовує звичайне озброєння); нестандартні загрози (тероризм, повстання, громадянська війна); „руйнівні” загрози (абсолютна перевага у веденні електронної або біологічної війни); „катастрофічні” загрози (атаки на символи та „силові центри” США).

Керівними принципами вироблення цього документа мають бути [25]: аналіз та побудова документа за принципом „згори – вниз” (top-down) (на відміну від методів розробки попередніх документів (bottom-up); дотримання „помірного” рівня розробки (не перевантажувати документ зайвими дослідженнями); керуватися стратегією, що базується на

питаннях, які є дійсно принциповими; дотримуватися чотирьох вищезначених рівнів загроз; вироблення інструкції, яка може бути виконаною.

Міністр оборони США 1 березня 2005 року затвердив нову „Стратегію національної оборони США” (The National Defense Strategy of the United States of America) [26]. Цей документ вперше узагальнює завдання, які міністр оборони ставить перед своїм відомством, починаючи з 2001 року, і посідає проміжне місце між Стратегією національної безпеки та Національною воєнною стратегією [27].

Керуючись цілями Стратегії національної безпеки США та Національної оборонної стратегії, об'єднаний штаб збройних сил США розробляє „Національну воєнну стратегію” (National military strategy of the United States of America 2004), яка формулює низку взаємопов'язаних військових цілей, за допомогою яких начальники штабів родів військ та командувачі територіальних командувань визначають необхідні можливості та згідно з якими об'єднаний штаб оцінює ризики. Національну воєнну стратегію 13 травня 2004 року затвердив голова об'єднаного комітету начальників штабів збройних сил США [28].

Розвиток окремих напрямів діяльності міністерства оборони США (аналогічних з стратегічним планом міністерства оборони Великої Британії), відображається в стратегічних планах нижчого рівня, які затверджуються керівниками структурних підрозділів. Такі плани мають пов'язуватися з керівними стратегічними документами уряду.

Висновки

1. Нормативно-правова база системи стратегічного планування США є зразком чіткого визначення ієрархії, вимог щодо вироблення основних стратегічних документів та звітності щодо їх виконання.

2. Незважаючи на усталену систему державного управління США, закон, що регламентує функціонування системи стратегічного планування, затверджено лише 1993 року, що свідчить про відносну „новизну” такого методу управління у практиці роботи органів державної влади.

3. Стратегія національної безпеки США 2002 року ставить конкретні завдання військовій складовій країни.

4. Керівним стратегічним документом розвитку збройних сил США є „Чотирирічний оборонний огляд”, який розробляється відповідно до закону „Про ефективність та результати діяльності уряду” від 1993 року. Вироблення документа є складним інтеграційним процесом, що виходить за межі міністерства оборони, хоча головним розробником його є саме міністерство.

5. Розробляються стратегії розвитку окремих сфер міністерства оборони.

Загальні висновки і пропозиції

1. Існують різні підходи до функціонування системи стратегічного планування двох провідних країн світу: від чіткого нормативно-правового визначення системи (США) до системи, яка носить необов'язковий (законодавчо не визначений) або рекомендаційний характер (Велика Британія).

2. Незважаючи на різні підходи до реалізації системи державного управління цих країн та суттєву різницю в структурі стратегічних документів, логіка побудови системи стратегічного планування лишається незмінною.

3. Великий обсяг стратегічних документів вищого рівня у сфері безпеки та оборони США і відносний „пролом” у подібних стратегічних документах Великої Британії зовсім не означає, що остання відчуває значні труднощі саме через ці обставини. Скоріш за все, стратегічне планування у цих країнах залежить переважно від таких елементів, як культура функціонування системи стратегічного планування, котра формувалася роками.

4. Враховуючи те, що Україна не має досвіду формування системи стратегічного державного управління та її підсистеми – стратегічного планування у секторі безпеки, доцільно, на нашу думку, розглянути три можливі сценарії вдосконалення вітчизняної нормативно-правової бази.

I сценарій. Нормативно-правова база стратегічного планування розробляється та впроваджується в систему стратегічного державного управління у **повному обсязі**, зокрема:

- законодавчими документами регламентується ієрархія стратегічного планування, інакше кажучи, розробляється та затверджується закон „Про стратегічне планування” (за взірцем закону про стратегічне планування США), який визначатиме принципи, порядок та механізм функціонування системи стратегічного планування;

- створюється цілісна ієрархія керівних документів (стратегій) стратегічного планування: Стратегія національної безпеки України, Стратегія дій уряду, Стратегія воєнної безпеки, Стратегія національної оборони, Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу тощо;

- нормативно запроваджуються документи, що оцінюватимуть ефективність виконання діючих стратегій;

- чинна нормативно-правова база України приводиться у відповідність до положень закону „Про стратегічне планування” як вищого за ієрархією планування нормативного документа.

II сценарій (може бути перехідним до I сценарію). Розробляється нормативно-правова база стратегічного планування, що **частково** регламентує функціонування системи стратегічного планування, зокрема:

- може розроблятися закон (або положення) „Про стратегічне планування”, але він визначатиме лише загальні принципи функціонування системи;

- уточнюється чинна нормативно-правова база, зокрема, в контексті вироблення керівних стратегічних документів, періодичність створення та зміст яких не обов'язково можуть бути обумовлені.

Запровадження такого сценарію може бути викликане браком фахівців з стратегічного планування, а також низькою „культурою функціонування” його системи.

III сценарій. Вироблення нормативно-правової бази не регламентує створення загальної системи стратегічного планування, коли ця система „за логікою” існує, але не визначається „примусово” нормативно (приклад Великої Британії), тобто:

- закону „Про стратегічне планування” немає або ж він регламентує здійснення стратегічного планування лише в окремих сферах та на окремих рівнях державного управління;
- вироблення керівних стратегічних документів здійснюється за необхідністю або за окремим дорученням керівництва;
- порядок оцінки ефективності стратегічних документів також визначається окремими дорученнями.

Література:

1. Planning and Compulsory Purchase Bill // <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200203/cmbills/012/03012.i-vii.html>.
2. Explanatory Notes to Planning and Compulsory Purchase Act 2004, Chapter 5 // <http://www.opsi.gov.uk/acts/acts2004/20040005.htm>.
3. The Planning System: General Principles, ODPM Publications // www.odpm.gov.uk.
4. Planning Policy Statement 1: Delivering Sustainable Development // www.odpm.gov.uk. // pps.
5. Securing the Future - UK Government sustainable development strategy // <http://www.sustainable-development.gov.uk/publications/uk-strategy/uk-strategy-2005.htm>.
6. Стратегия устойчивого развития британского правительства // <http://www.sustainable-development.gov.uk/publications/uk-strategy/uk-strategy-2005/russian>.
7. Regulatory Impact Assessment (RIA) UK SD Strategy 2005 // <http://www.sustainable-development.gov.uk/publications/uk-strategy/uk-strategy-2005>.
8. UK Government Sustainable Development Strategy indicators // <http://www.sustainable-development.gov.uk/publications/uk-strategy/uk-strategy-2005>.
9. Strategic Defence Review 1998 // <http://www.mod.uk/issues/sdr>.
10. The Strategic Defence Review Process // <http://www.mod.uk/issues/sdr>.
11. The Strategic Defence Review: A New Chapter // www.tso.co.uk

bookshop.

12. The Strategic Defence Review: A New Chapter Supporting Information & Analysis // www.tso.co.uk/bookshop.

13. Defence Information Strategy, A Paper By Director General Information // www.mod.uk.

14. The National Security Strategy of the United States of America // www.whitehouse.gov/nsc/nss.

15. Government Performance and Results Act of 1993 // <http://nihperformance.nih.gov/PublicLaw103-62.htm>.

16. A Visible Solution Paper, Government Performance and Results Act // <http://www.ies.aust.com/~visible/papers/GPRA.html>.

17. Senate Committee on Government Affairs, GPRA Report // <http://www.omb.gov>.

18. Government Performance and Results Act of 1993 // <http://www.fda.gov/ope/gpra/gpraover.htm>.

19. Запровадження стратегічного планування в Україні / Національна академія державного управління при Президентові України, Центр досліджень адміністративної реформи. - Збірник документів і матеріалів / Під ред. В. Тертички, - Київ, 2004.

20. Quadrennial Defense Review Report, September 30, 2001 // <http://www.defenselink.mil>.

21. Strategic Defense Review in Context: Schedule of Pentagon Reviews and Budgets // <http://www.defenselink.mil>.

22. Reports on the Government Performance and Results Act // <http://www.gao.gov/new.items/gpra/gpra.htm>.

23. The Results Act: Observations on DOD's Draft Strategic Plan, General Accounting Office, B-277495 August 5, 1997 // <http://www.gao.gov/new.items/gpra/ns98188r.pdf>.

24. With QDR, Pentagon Takes Lead in U.S. Strategy, by G. Ratham // Defense News, January 31, 2005, c. 1, 8.

25. 'Rolling QDR' Could Shape '05 Budget, by J. Sherman // Defense News, December 6, 2005, c. 1, 8.

26. The National Defense Strategy of the United States of America // www.globalsecurity.org/military/library/policy/dod/nds-usa_mar2005.htm.

27. Стратегия национальной обороны США / Зарубежное военное обозрение, № 7, 2005, с. 65 - 80.

28. National Military Strategy of the United States of America 2004 // www.oft.osd.mil/library/library_files/document_377_National%20Military%20Strategy%2013%20May%2004.pdf.

національна безпека

національна безпека

Демократична інституціоналізація в Україні: євроінтеграційний контекст

Фелікс Барановський,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології

Східноукраїнського національного університету
ім. В. Даля

Західноєвропейська інтеграція – унікальне явище у світовій політиці й економіці. Завдяки їй народам Європи вдалося вирішити дві важливі проблеми: усунути матеріальні основи військових конфліктів між державами і створити сприятливі умови для інтернаціоналізації економічної діяльності. Логічним наслідком цього стали вільне пересування громадян, переміщення товарів і капіталу в рамках єдиного європейського простору.

Процвітання єдиної Європи особливо помітне на тлі небагатих і недостатньо розвинених країн, що її оточують. Саме цим і пояснюється прагнення багатьох держав Східної Європи досягти такого рівня розвитку, щоб одержати можливість стати членами Євросоюзу. І Україна – не виняток.

Проте вступ до ЄС не може бути самоціллю. Євроінтеграційні прагнення мають стати імпульсом до подальших демократичних перетворень в межах політичної системи, що існує в країні. На думку українського політолога В. Карасьова, найкращім „якорем” для будь якої влади, що гарантує її ефективність, громадянське, соціальне та економічне зростання, а також соціальний мир і спокій, буде демократія і політична конкуренція [1]. „Теперішня влада має спрямувати зусилля на реалізацію своєї місії, історичного запиту на створення в Україні демократичної, ліберальної нації. Оскільки в Україні наразі не вирішено завдань ліберально-демократичної революції, не кон’юнктурним і ситуаційним, а свідомим і стратегічним „якорем”, або „трендом” нової влади має бути ідеологія європейських цінностей, чи євроідеологія. Йдеться про цільові настановлення, пов’язані з формуванням в Україні сучасного європейського суспільства, економіки, політичної культури тощо” [2].

З іншого боку, існують Копенгагенські критерії членства вступу до ЄС – вони передбачають виконання країнами-кандидатами певних умов. Серед

них варто виокремити, перш за все, ті, згідно з якими країни-кандидати мають створити стабільні інститути, що гарантують демократію, правовий порядок, дотримання прав людини і захист прав національних меншин. В цьому аспекті важливим і необхідним видається аналіз впливу глобальних процесів демократизації на окремі складові демократичних трансформацій політичної системи України та їх відповідність викликам сучасності.

Проблеми історичного розвитку і перспектив демократії можуть розглядатися в теоретичному контексті цивілізаційної і стадіальної парадигм всесвітнього історичного процесу. Ці проблеми можна описати у вигляді такої альтернативи: чи є демократія продуктом винятково певної (західної) цивілізації, а чи необхідним етапом політичного розвитку будь-якого суспільства на певному етапі його модернізації? Реальність цієї альтернативи підтверджується як тенденцією до глобального поширення демократичних інститутів, так і труднощами їх укорінення та дисфункціональністю у незахідних суспільствах. Цілком очевидно, що згодом чіткість цієї альтернативи послаблюватиметься (з розвитком модернізаційних процесів у цих суспільствах).

Демократичне суспільство – це суспільство, яке надає індивідам, з одного боку, певний ступінь свободи самовизначення особистості, а з іншого – захист від авторитарної сваволі можновладців, забезпечує життя в межах і під захистом закону. Водночас демократія передбачає не тільки ці загальні засади, але й конкретну модель політичної системи, котра функціонує в сучасному західному суспільстві.

Як вважає дослідник проблем сучасної демократії У. Бек, демократія має перетворитися на таку, що рефлексує. Це означає, що просте відтворення її основ поступається місцем їх критичному аналізу і постійному експериментуванню у всіх сферах соціальної дії [3].

Провідна тенденція полягає у підвищенні ролі громадянського суспільства та його впливу на політичну сферу і процес прийняття політичних рішень. Демократичні держави реалізують на практиці певний набір принципів: розподіл функцій влади, систему „стримувань і противаг”, народний контроль над урядом, участь народу в управлінні, управління в інтересах громадян, уряд, підпорядкований закону, тощо. Все це передбачає обмеження на використання влади і повноважень і високий ступінь передбачуваності того, як ця влада діятиме. Демократія реалізується через набір інститутів, що функціонують відповідно до певних процедур, закріплених на конституційному рівні. Інститути встановлюють структуру, яка визначає, як індивіди діють в процесі застосування влади. Встановлення структури інститутів бачиться як основний шлях зміни поведінки людей. В довгостроковому плані така поведінка змінює політичну культуру на демократичну.

Процес розбудови інституціональної структури – це конституційний процес. Сенс теорії конституціоналізму полягає в тому, що влада повинна обмежуватися шляхом інституціалізації її використання.

Сьогодні, проголошуючи європейський вектор свого зовнішньополітичного курсу, політичне керівництво України має на меті продовжити традицію розвитку демократичних тенденцій української державності, адже саму об'єднану Європу ініціатори її уконституювання розглядають як об'єднання людей і держав на основі певних загальновизнаних суспільних політико-правових цінностей. Політичний її сенс виявляється в тому спільному й очевидному для всіх європейських країн постулаті, що зміна політичного керівництва держави не повинна призводити до обмеження принципу поділу влади та нехтування ним. Правовий сенс цього принципу полягає в дедалі докладнішому нормативному його закріпленні й розвитку як у національному законодавстві європейських країн, так і висуненні цього принципу як необхідного критерію можливого членства в ЄС нових держав.

Внаслідок політичних подій в Україні в результаті виборчої президентської кампанії 2004 року і зміни керуючої політичної еліти з'явився вагомий фактор для активізації процесу державних перетворень у сфері розподілу владних функцій. Так, 8 грудня 2004 року „пакетне” голосування у Верховній Раді включало й законопроекти з політичної реформи. Це голосування було націлене, головним чином, на стабілізацію ситуації в країні, що виникла внаслідок глибокої політичної кризи.

Перш за все, прийняті зміни до Конституції спрямовані на істотне посилення ролі партій як середовища формування політичної еліти, на структуризацію парламенту при формуванні виконавчої вертикалі влади тощо. Здійснення структурних реформ на сьогодні вимагає більш раціональної й ефективної системи влади, створення якої можливе тільки за умови розбудови відповідально діючої партійної системи та громадянських інститутів. Адже, з точки зору загальновизнаних критеріїв європейської демократії, справжній контроль за владою можна ефективно забезпечити за умови „партійної прозорості” державного механізму й чіткого усвідомлення громадськістю, яка ж партія або представники якої політичної еліти несуть відповідальність за політичний курс.

Коаліційна більшість у парламенті матиме право формувати уряд і буде повністю відповідати за його дії. Розширення компетенції Верховної Ради планується у сфері призначення на вищі державні посади. Прийнятий законопроект передбачає обов'язкову згоду парламенту на дії Президента щодо призначення і звільнення Прем'єр-міністра, затвердження всього персонального складу уряду, призначення на посади голів Антимонопольного комітету, Служби безпеки, Держкомітету охорони державного кордону тощо. Крім того, парламент матиме вплив на таке силове відомство, як Генеральна прокуратура. Надаючи згоду на призначення Генерального прокурора, парламентарі самостійно зможуть його звільнити з посади.

За цим законопроектом передбачається також збільшити повноваження

законодавчого органу й у відносинах з виконавчим органом влади. Так, пропонується встановити відповідальність уряду перед Верховною Радою, а не перед Президентом, як закріплено в Конституції тепер. Саме перед парламентом нового скликання, а не перед главою держави уряд має скласти свої повноваження. В цілому встановлений порядок формування й відповідальності Кабінету Міністрів забезпечує цілковиту прозорість та прогнозованість партійної структури уряду, суттєво посилює установчу функцію парламенту, зміцнює позиції вищого органу виконавчої влади і водночас спрощує процедуру прийняття основних державно-владних рішень, гарантує єдність державної політики.

Поряд із запропонованими змінами важливе значення матиме новий формат відносин між Верховною Радою і Президентом. У сфері законотворчості пропонується надати право підпису на оприлюднення законів Голові Верховної Ради, якщо Президент протягом п'ятнадцяти днів не підпише ухваленого парламентом нормативного акту. Розширення повноважень Голови Верховної Ради відображено також в його праві виконувати обов'язки Президента у випадку дострокового припинення повноважень останнього. В компетенції глави держави – внесення подання до парламенту щодо призначень Прем'єр-міністра та міністра закордонних справ і міністра оборони. Такі новації спрямовані на усунення перекосів у системі „стримувань і противаг” та приведення у відповідність реального і юридичного статусу глави держави.

Поділ влади жодним чином не відкидає цілісності державної влади і державної політики з боку владної еліти. Тому цілком логічним є покладення на парламентську більшість, тобто на партійну коаліцію, яка одержала найбільшу підтримку на парламентських виборах, політичної відповідальності за склад, програму і результати діяльності уряду. Призначення ж міністрів закордонних справ і оборони, яке здійснюється за поданням Президента, цілком вписується у його статус глави держави, Верховного головнокомандувача і гаранта державного суверенітету й територіальної цілісності країни.

Передбачено новації і щодо законодавчого процесу. Так, право законодавчої ініціативи збережено тільки за трьома суб'єктами: Президентом, народними депутатами і Кабінетом Міністрів. Національний банк, який ніколи не відзначався активністю в реалізації законодавчої ініціативи, таке право втрачає. Отже, серед суб'єктів права законодавчої ініціативи залишилися тільки суб'єкти найвищого політичного рівня, що цілком логічно. Водночас збережено прерогативу Президента визначати певні законопроекти невідкладними, що обумовлює їх позачерговий розгляд Верховною Радою.

Отже, конституційний процес на нинішньому етапі не може бути зупиненим. Основні напрями конституційного реформування мають і далі розвиватися, доповнюватися, змінюватися, вдосконалюватися з урахуванням актуальних реалій. Головне, щоб реформи, які пропонувалися

до президентських виборів 2004 року, й ті, що пропонуються нині політичною елітою в межах розподілу функцій влади, були чітко орієнтовані на високі цілі досягнення суспільного миру і злагоди, на засадах яких стає можливим демократичний розвиток держави.

Загалом можна виокремити дві концепції вирішення проблеми втілення саме європейських інтерпретацій принципу поділу влади.

Згідно з першою, конституційно визначені моделі організації та здійснення державної влади гармонізуються з європейськими. Йдеться про практичне наповнення їх змістом, що відзначає практику роботи західноєвропейських інституцій (суворе дотримання закону, повага прав людини, невтручання у компетенцію інших державних органів, судовий, зокрема – адміністративно-процесуальний порядок розв'язання спорів між громадянином і державою, між різними функціональними суб'єктами влади, утвердження й використання механізмів конституційного судочинства тощо).

Йдеться також про створення необхідних механізмів взаємодії державних органів і погоджене вирішення ними багатьох питань з визначення стратегії і тактики суспільного державного-правового розвитку, що впливають з європейського вибору країни, шляхом функціонального переоблаштування існуючих державних інституцій. Причому, проблема, яка має бути розв'язана в Україні, полягає не у позбавленні органів виконавчої влади повноважень нормотворчості, а в тому, щоб чітко законодавчо зафіксувати її межі, принципи і завдання [4].

Згідно з другою концепцією, на сьогодні ресурси зміни існуючої моделі влади виявились вичерпаними. Зокрема, чинна система влади неспроможна забезпечити незворотний характер процесу демократичних трансформацій, виявляє свою обмеженість у здатності запобігати конфліктам, які розбалансовують політичну систему. Тому оптимальним виходом з цієї ситуації видається курс на конституційну реформу, яка б чітко збалансувала роль і функції різних органів влади.

Нині слід наголошувати на тому, що донедавна не усвідомлювався очевидний факт: немає сенсу сліпо наслідувати західні моделі у готовому їх вигляді. По-перше, всі західні країни утверджували свої моделі розподілу влади під впливом різних за характером причин і за різних обставин, що зумовило значне розмаїття принципів вирішення цієї проблеми. По-друге, ці системи часто формувалися протягом десятиліть, а то й століть.

Очевидно, що європейська модель розподілу влади, якщо мати на увазі узагальнений її зріз, передбачає поєднання демократизму та ефективності як загальносистемну закономірність функціонування національної моделі розподілу влади. В іншому випадку вона не стала б спільним надбанням багатьох розвинених країн, зорієнтованих на максимальну відкритість, прозорість влади і, водночас, раціональність, легітимність її, чого так прагне сучасна владна еліта України.

В нашій країні, зважаючи на те, що громадянське суспільство ще не досить розвинуте, головні важелі формування ефективної влади та рекрутування відповідальної владної еліти далекі від досконалості. Внаслідок цього виникає проблема: держава (яку персоніфікує владна еліта) відмежована від суспільства. Через це у громадян поняття еліти асоціюється здебільш з верхівкою виконавчої і законодавчої влади, а також з багатіями. Громадяни в цілому досить песимістично характеризують нинішню політичну еліту та владні органи усіх рівнів. Однією з найбільш негативних їх ознак вважаються хабарництво, корупція.

Можливий вихід з такої ситуації полягає в стимулюванні розвитку інститутів громадянського суспільства та супутніх їм механізмів – прозорих виборів і справді незалежних засобів масової інформації. Однією з головних умов зміни ситуації в країні на краще є усвідомлення владною елітою необхідності власного самовдосконалення. Тобто, першочерговим її завданням має бути формування владних інститутів і розподіл функцій між ними задля захисту прав громадян. Саме така політика сучасної еліти може бути надійною гарантією динамічного суспільного і державного розвитку.

Проблемою номер один сучасного політичного життя України є процес трансформації політичної влади. Нині в Україні практично так і не сформульовано науково виваженої концепції демократичної держави. В законодавчому органі влади склалася суперечлива ситуація постійного протистояння політичних сил, що цілковито унеможлиблює будь-який рух до правового демократичного суспільства. Необхідно продовжувати й модернізацію органів виконавчої влади. Уряд сильний, коли він працює на базі закону і для виконання законів.

Отже, для підвищення ефективності діяльності законодавчої і виконавчої влади потрібна хоч якась консолідація окремих груп керівної еліти заради інтересів народу.

Стабілізуюча і конструктивна роль еліти в процесі розбудови правової держави в Україні полягає в тому, щоб підтримувати й розвивати цей процес, прагнути діяти прозоро й відкрито і відповідати за свої дії. Структура української влади має визначати взаємозалежну систему відповідальності, в основі якої завжди повинні бути компетентність і професійний досвід представників владної еліти. Принцип розподілу державної влади, закріплений в Конституції України, не повинен означати самостійність кожного владного органу у межах його повноважень, а навпаки – має означати їх взаємодію, що обумовлюється єдністю державної влади, завданням якої є консолідація суспільства, сприяння соціальній згоді, захист основ конституційного ладу і, звичайно, забезпечення прав людини. Це можливо лише в умовах стабільності суспільства, згоди політичних сил, взаємодії законодавчої, виконавчої і судової влади, закріплення і функціонування ефективного, демократичного механізму розвитку політичної системи.

Література:

1. **В. Карасев.** Лучший „якорь” – евроидеология // День. – 2005. – 17 июня. – С. 7.
2. Там само.
3. Див.: **Beck U.** The Reinvention of Politics. Rethinking Modernity in the Global Social Order. – Cambridge, 1997. – P. 40.
4. **А. Коваленко.** У чому сила виконавчої влади // Віче. – 2004. – №7. – С. 49.

„Візове питання” в українсько-польських відносинах

Сергій Стоєцький,
виконуючий обов’язки ученого секретаря
Інституту європейських досліджень
НАН України

Вступ Республіки Польща до Європейського Союзу 1 травня 2004 року відкрив новий етап у відносинах між нашими країнами, що характеризується появою нових можливостей, а також і викликів для двостороннього співробітництва. Вплив розширення ЄС на відносини України з центральноєвропейськими сусідами, зокрема на українсько-польські відносини, є багатовимірним. Очевидно, що наслідки розширення ЄС безпосередньо відчутні на прикладі проблеми збереження „відкритого” характеру спільного кордону, що встановився після падіння комунізму. Власне, питання введення візового режиму країнами – кандидатами на вступ до ЄС перетворилось на найбільш резонансне при розгляді наслідків для України розширення ЄС на схід.

Стаття присвячена **актуальному науковому завданню** – вивченню політичних аспектів візової політики Республіки Польща щодо України на сучасному етапі, тобто в умовах розширення ЄС. **Наукова новизна** її визначається постановкою актуального наукового завдання, а також отриманими науковими результатами, які відображають внесок автора до вирішення поставленої проблеми.

Різні аспекти проблематики вивчення умов поїздок громадян у відносинах між Україною та ЄС і його країнами – членами та кандидатами на вступ, одним з яких донедавна була і Польща, висвітлюється у багатьох працях вітчизняних і зарубіжних дослідників. Тематично ці праці стосуються аналізу сучасних українсько-польських відносин, відносин між Україною і ЄС та між Польщею і ЄС в контексті розширення Євросоюзу. З числа їх відзначимо роботи вітчизняних авторів В. Кафарського, Є. Кіш, В. Посельського, Р. Павленка, С. Павленка, І. Солоненко, Л. Чекаленко [1], польських експертів Я. Боратинського, Г. Громадзького, Т. А. Ольшанського [2], а також низку спільних досліджень українських і польських експертів за участі та у співпраці з експертами з інших країн [3].

На жаль, перелічені праці не містять поглибленого комплексного аналізу візової політики Польщі щодо України в умовах розширення ЄС. У них лише фрагментарно визначаються її основні риси, характер, а залишаються практично не висвітленими відповідні політичні та соціально-економічні детермінанти, бракує поглиблених оцінок перспектив розвитку цієї політики після приєднання Польщі до Шенгенської угоди. Пропонована розвідка, не претендуючи на вичерпність, має на меті спробувати дати відповідь на питання, які дотепер належно не висвітлювалися.

Підписання Україною та Польщею 1996 року угоди про умови поїздок громадян, за якою встановлювався безвізовий режим, посприяло інтенсифікації взаємних контактів. Особливого значення безвізовий режим набув для українських громадян, які активно шукали за кордоном кращих можливостей для заробітку, розвитку ділової ініціативи чи задоволення культурних потреб. До речі, українці значно частіше їздили до Польщі, ніж поляки до України.

Уряд правих сил на чолі з прем'єр-міністром Є. Бузеком, за часів якого Польща розпочала переговорний процес про вступ до Євросоюзу, поставив за мету зробити „все можливе, щоб наші східні та південні кордони не стали цивілізаційними, економічними чи військовими бар'єрами, а були відкритими для співпраці” [4]. Водночас офіційна Варшава підкреслювала необхідність адаптації польської візової політики до системи ЄС через реалізацію положень статті 100 Договору Європейських Співтовариств та Розпорядження Ради Європейських Співтовариств №2317 від 25 вересня 1995 року, а після набуття чинності Амстердамського Договору – також його статті 73. Зазначалось, що після ратифікації Амстердамського Договору всіма країнами – членами Союзу, кандидати до ЄС будуть зобов'язані прийняти в повному обсязі регуляції Шенгена [5].

Відповідно до Національної програми підготовки до членства в Європейському Союзі, затвердженої урядом РП 1998 року, а також враховуючи положення Амстердамського Договору і Розпорядження Ради ЄС №574/99, яким було визначено перелік третіх країн, громадяни яких зобов'язані мати візи для перетину зовнішніх кордонів ЄС, Польща мала денонсувати договір з СРСР від 13 грудня 1979 року про взаємні безвізові поїздки та договір про безвізовий рух з Україною від 25 червня 1996 року [6].

На той час Польща мала безвізовий режим з п'ятнадцятьма країнами, що опинились у „чорному списку” ЄС. Відповідний графік, вміщений у національній програмі підготовки до членства, передбачав введення візового режиму з цими країнами до 2002 року. Зокрема, 2000 року – з пострадянськими країнами Середньої Азії та Північного Кавказу, а також з Македонією, Монголією та Кубою, 2001 року – з Росією, Білоруссю та Молдовою, 2002 року – з Румунією і Болгарією [7].

Характерно, що в цьому графіку Україна була винятком. Впродовж 2000 року не раз наголошувалося, що запровадження візового режиму з

Україною відбудеться одночасно із вступом Польщі до ЄС [8], при тому, що граничною датою готовності Польщі до вступу уряд РП визначив 1 січня 2003 року [9].

На практиці Польщі вдалося дотриматися цього графіка лише частково: з Азербайджаном, Грузією, Таджикистаном, Туркменистаном, Киргизією візовий режим було запроваджено згідно з початковим графіком (2000 рік), а також з Молдовою (11 січня 2001 року). Можна вважати, що до попереднього графіка вписалися і випадки з Казахстаном (12 січня 2001 року) та Монголією (5 травня 2001 року). Що стосується Македонії і Куби, то візи було запроваджено 2002 року [10]. Неодноразово переносилися терміни введення візового режиму для громадян України, Росії та Білорусі.

2001 року з'явилися повідомлення про введення віз для України за рік до вступу, принаймні про це заявив на початку червня 2001 року Генконсул РП у Львові К. Савицький [11].

З приходом до влади восени 2001 року лівих сил Польща розпочала переводити „візове питання” в практичну площину. Уряд Л. Міллера визначив своєю головною зовнішньополітичною метою на 2002 рік завершення переговорів про членство в ЄС з тим, щоб 2004 року Польща могла стати членом Євросоюзу. Відповідно ставилось завдання „якнайшвидше” закінчити переговори в розділі „Юстиція та внутрішні справи”, в рамках якого Польща мала взяти на себе зобов'язання запровадити візовий режим для громадян третіх країн [12].

В лютому 2002 року уряд Л. Міллера вирішив запровадити візовий режим для громадян Росії, Білорусі та України з 1 липня 2003 року. Це був, за словами Ж.-К. Філорі, речника комісара ЄС з питань розширення Г. Ферхойгена, „останній термін”, на який Євросоюз міг погодитися [13]. Польщі довелося назвати цю дату, оскільки від подання графіка запровадження візового режиму прямо залежало закриття переговорів з ЄС в розділі „Юстиція і внутрішні справи”. Проте польській стороні вдалося згодом, у червні 2003 року, відтермінувати виконання своїх зобов'язань до 1 жовтня 2003 року.

Постійне відтермінування Польщею запровадження візового режиму із східними сусідами було зумовлене цілою низкою важливих чинників, які обумовлювали небажаність цього кроку. Однак польська сторона не мала іншого виходу, як погодитися з вимогами ЄС.

По-перше, мережа консульських установ РП в Україні, Білорусі та Росії довго не була готова працювати в нових умовах за мільйонних обсягів щорічних перетинів кордону громадянами сусідніх країн. Так, 2000 року консульська мережа видала в усьому світі 185 тисяч віз, тоді як до Польщі в'їхало 6,1 мільйона українців, 5,9 мільйона білорусів, 2,75 мільйона громадян Росії [14]. У травні 2003 року Верховна контрольна палата РП негативно оцінила стан готовності до введення віз, хоча Єврокомісія, згідно з неофіційними даними, навпаки, вважала, що Польща добре

підготовлена до запровадження віз з 1 липня. Інспектори ВКП зробили застереження, що запровадження віз матиме наслідком величезні черги перед консульствами [15]. Зокрема, в Україні ще не були готовими до відкриття нові консульства в Одесі та Луцьку [16].

Як показав розвиток ситуації після початку процесу видачі віз, неготовність консульської мережі давалася взнаки ще досить довго. Так, коментуючи видачу 10 серпня 2004 року в Генконсульстві РП у Львові мільйонної візи, Я. Сколімовський, директор Департаменту консульських справ і Полонії МЗС РП, визнав, що ця кількість „дещо заскочила” польську сторону, яка очікувала на цей період надходження 700 – 800 тисяч звернень про видачу віз [17]. Тому й не дивно, що першим безпосередньо відчутним наслідком впровадження віз для громадян України стало негативне враження від перебування у величезних чергах, особливо у Львові і Києві, до того ж загальну оцінку ситуації погіршувала ще й шахрайська діяльність кримінальних кіл із „сприяння в швидкому отриманні віз” [18].

По-друге, Польща затягувала із впровадженням віз через велике значення свободи транскордонного руху осіб для економіки РП і соціальної стабільності, особливо у східній частині країни. Питання, чи запровадження віз для росіян, українців і білорусів означає великі клопоти для польської економіки, набуло значної актуальності, оскільки йшлося про вагому роль громадян країн – східних сусідів у розвитку торговельного співробітництва та на ринку праці.

Хоча справжній бум у прикордонній торгівлі припав на середину 1990-х років, коли її обсяги дозволяли Польщі навіть врівноважувати зовнішньоторговельний дефіцит [19], і на початок століття вони залишалися досить значними. Так, 2000 року громадяни країн – східних сусідів зробили в Польщі закупівель на суму 2,2 мільярди злотих, 2001 року – на суму близько 2,8 мільярда злотих [20]. Зокрема, згідно з підрахунками Комітету з питань репатріації та іноземців РП 2002 року українці зробили в Польщі закупівель на 200 мільйонів євро [21]. Обсяги так званої нереєстрованої торгівлі зі східними сусідами становлять, за деякими джерелами, в середньому близько 700 мільйонів доларів США, зокрема, частка польсько-української нереєстрованої торгівлі становить 300 – 350 мільйонів доларів при в середньому 5 – 6 мільйонах перетинів кордону на рік [22]. Не секрет, що за рахунок прикордонної торгівлі живуть тисячі польських родин у східних воєводствах країни.

Важливу роль громадяни країн Східної Європи відіграють на польському ринку праці. Багато польських експертів вказували на позитивний ефект, що його дає іноземна робоча сила. Існує багато професій, в яких домінують громадяни країн Східної Європи, причому часто іноземна робоча сила не створює конкуренції для місцевих працівників, оскільки для останніх неприйнятні у певних випадках умови та оплата праці. Прогнозоване зменшення кількості трудових мігрантів зі Сходу Європи внаслідок

введення візового режиму деякі польські експерти прямо пов'язували з ризиком банкрутства багатьох підприємств, зокрема, в будівельній галузі [23].

На жаль, дуже важко сказати, скільки українців працює у Польщі і легально, і нелегально. За даними МЗС України, в Польщі працює 300 тисяч наших громадян [24]. Відомо, що українці є найбільшою групою, яка працює у Польщі легально, домінуючи при цьому в таких секторах економіки, як торгівля, ремонтні роботи, освіта, обробна промисловість [25]. Натомість твердження про те, ніби українці посідають відчутне місце і в нелегальній трудовій міграції до Польщі [26] не одержало належного вираження у хоча б приблизних цифрах. Відомо, що 2001 року з Польщі було вислано 1701 українського громадянина, з них 18 % за нелегальне працевлаштування [27]. Але обгрунтованою щодо загальної кількості нелегальних мігрантів вважається оцінка польського експерта М. Грабовського, який називає цифру близько 150 тисяч чоловік [28].

По-третє, наскільки відомо, Росія, Україна і Білорусь просили польську сторону максимально відтермінувати запровадження віз [29].

Врешті, тривалий час деяким сторонам не вдавалося дійти згоди у візовому питанні. Так, Польща і Росія підписали угоду про режим поїздок громадян лише 18 вересня 2003 року, тобто всього за 12 днів до запровадження Польщею візового режиму. Уряд Л. Міллера запевняв, що введення візового режиму для громадян Білорусі, Росії та України „відбудеться у спосіб, якнайменш обтяжливий для взаємних контактів” [30]. Показово, що найсприятливішого режиму взаємних поїздок громадян Польщі вдалося досягнути у відносинах з Україною. Після тривалих переговорів та узгоджень 13 лютого 2003 року президенти Л. Кучма і А. Квасневський повідомили про досягнення сторонами згоди щодо запровадження візового режиму на принципі асиметричності: Польща заявила, що візи для українських громадян будуть безплатними, натомість Україна вирішила не вводити візовий режим для польських громадян [31]. Після узгодження всіх деталей відповідна міжурядова угода була підписана 30 липня 2003 року [32].

Асиметрична модель умов поїздок громадян стала вагомим політичним здобутком для обох сторін. Польщі не вдалося переконати Росію і Білорусь наслідувати український приклад. Тому основою режиму взаємних поїздок громадян з цими країнами стала необхідність отримання віз, а їх вартість була встановлена на засадах взаємності, хоча сторони погодилися і на застосування багаторазових та безплатних віз, а також винятків для певних категорій [33].

Для України, з якою на той час вже запровадила платні візи низка країн Центрально-Східної Європи – кандидатів на членство в ЄС (Чехія, Словаччина, Болгарія), асиметрична модель стала важливим прикладом можливості досягнення взаємоприйнятної за даних обставин рішення. Надалі Україні вдалося домовитися про застосування асиметричної моделі

також у відносинах з Угорщиною і Литвою.

Два інші важливі питання, пов'язані з проблемою встановлення сприятливого режиму для взаємних поїздок громадян, стосуються можливостей політичного впливу польської сторони в діалозі України з ЄС щодо лібералізації візового режиму, а також наслідків приєднання Польщі в близькому майбутньому до Шенгенської угоди.

Відомо, що польські неогоціатори під час переговорів про вступ РП до ЄС повідомляли про наміри Польщі вести із Союзом діалог щодо встановлення спеціального режиму для так званого малого транскордонного руху з Україною. Йшлося про можливість безвізового перетину кордону для громадян України за умови перебування в радіусі кількох десятків кілометрів від кордону. Однак на початку 2002 року, коли Польща вже виходила на завершення переговорів у розділі „Юстиція та внутрішні справи”, польська сторона вже не підтримувала цю ідею з огляду на особливу вразливість євроспільноти у справі захисту зовнішніх кордонів [34].

Згодом, в середині 2004 року, промайнула інформація, що польський уряд працює над отриманням згоди ЄС у справі лібералізації малого транскордонного руху [35]. Підставою для цього стала, певно, пропозиція Європейської Комісії від 1 вересня 2003 року органам ЄС про спрощення прикордонного руху з Росією, Україною, Білоруссю і Молдовою через введення нового типу віз для громадян цих країн. Малось на увазі застосування безплатних віз терміном дії від 1 до 5 років, які б дозволяли подорож вглиб території країни – члена ЄС на відстань до 50 кілометрів, тривалістю до 7 днів та без права працевлаштування [36].

МЗС України розцінило тоді пропозиції ЄК як, по-суті, перший крок ЄС до реалізації ідеї спрощення візового режиму з третіми країнами, очікуючи наступного затвердження ініціативи відповідними структурами ЄС [37]. Проте, на жаль, у випадку з Україною ЄС висловив готовність піти назустріч в питанні спрощення візового режиму лише після „помаранчевої революції”, при тому, що з Росією відповідні переговори вже давно розпочалися й попередньо мали результатом підписання угод про спрощення візового режиму з окремими країнами – членами, а саме Німеччиною, Францією, Італією [38].

За таких обставин успішність реалізації чергового наміру Польщі – запропонувати країнам ЄС встановити у відносинах з Україною режим поїздок громадян за прикладом асиметричної польсько-української моделі, про що заявив після зустрічі з українським колегою Б. Тарасюком у лютому 2005 року глава МЗС РП А. Ротфельд, – оцінюється польською стороною не надто оптимістично [39]. Тому Польща наразі прагне здійснювати подальшу модифікацію вже існуючої на двосторонньому рівні спрощеної моделі. Зокрема, від 15 листопада 2004 року польські консульства в Україні, Росії та Білорусі стали застосовувати рекомендацію МЗС РП про видачу багаторазових віз тривалішого терміну дії, а саме: до

одного року для громадян Росії та Білорусі та до п'яти років для громадян України [40].

За даними головного командування прикордонної служби РП, за період січень – травень 2004 року, порівняно з аналогічним періодом 2003 року, кількість приїжджих до Польщі з України зменшилась на 16,2 % (з Росії – на 6,6 %, з Білорусі – на 14 %) [41]. Не викликає сумніву, що зниження кількості приїжджих до Польщі з країн Східної Європи прямо пов'язане із запровадженням візового режиму.

Ці дані логічно порівняти з показниками кількості перетинів українсько-словацького кордону, оскільки саме цей приклад є найбільш репрезентативним з огляду на порівнянню тривалість дії візового режиму у двосторонніх відносинах. Якщо 1998 року словацькі прикордонники зареєстрували понад 1,7 мільйона перетинів кордонів, то 2001 року, після запровадження в червні 2000 року платних віз для українських громадян [42], ця цифра зменшилась майже вшестеро [43].

Водночас постає питання, яким чином на умови поїздок громадян вплине бажання Польщі приєднатися до Шенгенської угоди?

Як відомо, Польща дотепер видавала так звані національні візи, які не дають права на в'їзд до будь-якої іншої країни ЄС. Однак з приєднанням до Шенгена будуть застосовуватися принципи Шенгенської системи, згідно з якими в'їзд через один Шенгенський зовнішній кордон означає доступ до всієї території. Відтак, візи, видані будь-якою країною-учасницею, визнаватимуться як право на перебування на всій території з метою, для якої була видана віза. Перебуваючи на загальній території, особа має право пересуватися по ній впродовж встановленого строку без подальшого контролю на внутрішніх кордонах країн-учасниць Шенгена [44].

Після повної імплементації Шенгенських принципів національна віза змінить свою функцію. Згідно з Шенгенською угодою, вона видаватиметься лише для довгострокового перебування (понад три місяці) тільки на території країни, яка видала візу. При цьому, перебування на території інших країн Шенгена допускається лише на період транзитної подорожі через ці країни (не більше п'яти днів) [45].

У відповідь на пропозицію Польщі ЄС погодився розпочати 2006 року огляд адаптації нових країн Союзу до членства в зоні Шенгена. Згідно з повідомленням міністра внутрішніх справ і адміністрації РП Р. Каліша, який 25 жовтня 2004 року взяв участь у зустрічі міністрів внутрішніх справ країн ЄС у Люксембурзі, ЄС оцінюватиме одночасно всіх кандидатів. Польський міністр вважає, що 2007 року його країна вже має належати до Шенгенської зони. Принаймні, міністри вирішили, що 2007 року можуть бути скасовані контрольні процедури на кордоні РП з іншими членами ЄС [46].

Приєднання Польщі до Шенгенської угоди може спричинити обмеження свободи в'їзду і перебування громадян України на території РП [47]. Очевидно, Польщі доведеться ввести для них платні візи (та підвищити

ціну віз для росіян і білорусів). Тоді, за деякими твердженнями, негативні політичні й економічні наслідки стануть дуже відчутними [48].

Ми погоджуємося з думкою, висловленою в доповіді міжнародного колективу експертів з питань відносин між Україною та ЄС [49], що можливість безвізових подорожей між Україною та ЄС має бути стратегічною метою у їх відносинах [50], як і з тим, що запроваджена українсько-польська асиметрична модель у „візовому питанні” має стати взірцевим вирішенням у відносинах усіх країн ЄС з Україною на період до досягнення цієї мети [51].

Існує низка можливостей зменшення негативних наслідків приєднання нових країн – членів ЄС до Шенгенської зони для їх відносин з Україною. Зокрема, ці країни могли б скерувати свої зусилля на модернізацію та поліпшення консульських послуг для громадян України, на розвиток і модернізацію пунктів перетину кордону, а також зробити наголос на видачі довготермінових національних і багаторазових Шенгенських віз, дозволів на проживання, запровадити практику видачі багаторазових одноденних віз, надати ширшу можливість отримання віз безпосередньо на кордоні, зробити візи доступними за ціною для широких верств населення, а найкраще – безплатними [52]. Як було показано вище, Польща активно прагне до надання кордону з Україною „дружнього” характеру в умовах розширення ЄС та підтримує низку відповідних ініціатив.

Проте очевидно, що, по-перше, загальне розв’язання проблеми негативних наслідків розширення ЄС для свободи руху людей між Україною та країнами ЄС залежить від ефективності діалогу на рівні Україна – ЄС, а, по-друге, головних зусиль для вилучення України з візового „чорного списку” ЄС має докласти вона сама. Складна демографічна ситуація у країнах Західної і Центральної Європи, що характеризується швидким старінням європейських суспільств та зниженням народжуваності нижче рівня простого заміщення поколінь, та наслідки, які ця ситуація має для ринку праці, пенсійних систем та систем охорони здоров’я в країнах ЄС, чітко демонструють, що Європі необхідні іммігранти [53]. Водночас це створює об’єктивні передумови для лібералізації руху людей між ЄС та Україною.

Підсумовуючи, наведемо основні **висновки** цієї розвідки:

1. Вперше у вітчизняній політичній науці у форматі наукової статті робиться спроба комплексного аналізу візової політики Республіки Польща щодо України в умовах розширення Європейського Союзу, визначаються її основні риси, характер, політичні та соціально-економічні детермінанти, а також перспективи.

2. Встановлено, що позиція Польщі в питанні запровадження візового режиму для громадян країн – східних сусідів РП полягає у прагненні поєднати виконання вимог приєднання до ЄС із прагненням зберегти добросусідські відносини з відповідними країнами, особливо з Україною як своїм стратегічним партнером, що виявилось завданням досить складним

з огляду на його принципово суперечливий характер.

3. Доведено, що Польща доклала необхідних зусиль для досягнення з Україною такої угоди про умови поїздок громадян, яка є максимально можливою і сприятливою для збереження високого рівня взаємних контактів в умовах приєднання РП до ЄС, що підтверджує прагнення розвивати двосторонні відносини на засадах стратегічного партнерства і є прикладом для наслідування іншими країнами – кандидатами та членами ЄС в процесі їх переговорів з Україною про умови поїздок громадян.

4. Показано значення свободи транскордонного руху осіб у відносинах Польщі з Україною для її економіки та соціальної стабільності як вагомих детермінуючих чинників візової політики офіційної Варшави.

5. Прогнозується погіршення умов поїздок громадян після приєднання Польщі до Шенгенської зони, наводяться рекомендації з використання низки можливостей для зменшення негативних наслідків такого кроку, наголошується на першочерговій значущості ефективного діалогу між Україною та ЄС у „візовому питанні”.

Література:

1. **Кафарський В.** Україна – ЄС: нові перспективи націотворення // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3 (12). – С. 3 – 15; **Кіш Є.** Кордони та їх значення за умов євроінтеграційних процесів // Дослідження світової політики: Зб. наук. пр. / Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – Вип. 24. – 2003. – С. 148 – 157; **Павленко Р.** Деякі перспективи для транскордонної співпраці по нових кордонах ЄС // Процеси євроінтеграції в Україні та Польщі: точка зору громадських організацій. – Київ: Центр політ. та інформ. технологій „Демократія і розвиток”, жовтень 2003 р. – С. 55 – 59; **Павленко С.** Відносини України та Польщі в контексті процесів європейської інтеграції // Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє : Зб. наук. пр. Ч. 2 / За загальною редакцією Т. І. Зарецької. – К.: Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 2002. – С. 30 – 39; **Посельський В.** Суперечності і перспективи європейського поступу України // Аналітичний щоквартальник. – Вип. № 1. – 2003. – С. 79 – 86; **Солоненко І.** Відносини між Україною та Польщею як елемент євроінтеграційної політики обох держав // Процеси євроінтеграції в Україні та Польщі: точка зору громадських організацій. – Київ: Центр політ. та інформ. технологій „Демократія і розвиток”, жовтень 2003 р. – С. 48 – 54; **Чекаленко Л.** Україна – Польща: нові тенденції взаємин // Історіографічні дослідження в Україні / Голова редколегії В. А. Смолій; відп. ред. Ю. А. Пінчук. – К.: НАН України. Ін-т історії України, 2003. – Вип. 13. У 2 ч.: Україна – Польща: історія і сучасність: Збірник наукових праць і спогадів пам’яті П. М. Калениченка (1923 – 1983). – Ч. 2. – С. 51 – 59.

2. **Boratynski J., Gromadzki G.** Uchylone drzwi: wschodnia granica roz-

szerzonej Unii Europejskiej / Raporty z serii „O przyszłości Europy.” – №2. – Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego, marzec 2001. – 16 s.; **Olszanski T. A.** Przyszłość stosunków Polsko – Ukrainskich. Między Lwowem a Donieckiem (uwagi polemiczne) // Україна і Польща – стратегічне партнерство. Історія. Сьогодення. Майбутнє: Зб. наук. пр. Ч. 2 / За загальною редакцією Т. І. Зарецької. – К.: Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 2002. – С. 53 – 58.

3. Розширення Європейського Союзу: вплив на відносини України з центральноевропейськими сусідами / Інститут регіональних та євроінтеграційних досліджень „ЄвроРегіо Україна”. – К.: „К.І.С.”, 2004. – 360 с.; Więcej niż sąsiedztwo: Rozszerzona Unia Europejska i Ukraina – nowe relacje. Raport końcowy. – Warszawa – Kijów: Fundacja im. Stefana Batorego, Międzynarodowa Fundacja „Odrodzenie”, 2004. – 119 s.; Monitoring polskiej polityki wizowej – raport. – Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego, czerwiec 2004. – 185 s.

4. **Геремек Б.** Основні напрямки зовнішньої політики Польщі // Політична думка. – 1998. – № 1. – С. 68.

5. Expose Pana Ministra Bronisława Geremka, wygłoszone w Sejmie w dniu 8 kwietnia 1999 r. // <http://www.msz.gov.pl> – S. 13.

6. **Раковски П., Рыбицки Р.** Восточная граница Польши после присоединения к Европейскому Сообществу // Економічний часопис. – 2000. – № 6. – С. 24 – 25.

7. **Bielecki J.** Koniec swobodnych podróży // Rzeczpospolita. – 2000. – 11.05. – S. A7.

8. Ibid.

9. Expose Ministra Spraw Zagranicznych Bronisława Geremka // Gazeta Wyborcza. – 2000. – 10.05. – S. 8.

10. **Lentowicz Z., Koscinski P.** Milion wiz dla gości ze Wschodu // Rzeczpospolita. – 2003. – 3.06. – S. A6.

11. Див.: Дзеркало тижня. – 2001. – 2.06. – С. 3.

12. Informacja Ministra Spraw Zagranicznych RP Włodzimierza Cimoszewicza o podstawowych kierunkach polityki zagranicznej (przedstawiona na Posiedzeniu Sejmu w dniu 14 marca 2002 roku) // <http://www.msz.gov.pl/index.php?page=1100607090> – S. 3.

13. **Bielecki J.** Pod specjalnym nadzorem // Rzeczpospolita. – 2002. – 14.02. – S. A3.

14. **Pawlicki J.** Wschodnie wizy // Gazeta Wyborcza. – 2002. – 6.02. – S. 11.

15. Komisja Europejska chwali Polskę // Rzeczpospolita. – 2003. – 14.05. – S. A1.

16. **Koscinski P.** Bez wielkiego pośpiechu // Rzeczpospolita. – 2003. – 5.06. – S. A6.

17. **Zychowicz P.** Milionowa wiza // Rzeczpospolita. – 2004. – 11.08. – S. A5.

18. Див.: Monitoring polskiej polityki wizowej...; Wiza w ciągu 24 godzin // Dziennik Kijowski. – listopad 2003. – № 21. – S. 3; **Golybard E.** Kompromitujący biznes przed Konsulatem RP w Kijowie // Dziennik Kijowski. – Grudzien 2003. – №23. – S. 1, 3; **Соколова М.** Консульські „стахановці”. Польща закликає не панікувати // День. – 2003. – 17.12. – С. 3.
19. Bazary padły pierwsze. Rozmowa z Bohdanem Wyznikiewiczem i Marcinem Peterlikiem z Instytutu Badan nad Gospodarka Rynkowa // Gazeta Wyborcza. – 2002. – 5.03. – S. 15.
20. Ibid.
21. **Гетьманчук О.** Початок візового експерименту // Дзеркало тижня. – 2003. – 4.10. – С. 6.
22. **Bielecki J.** Większość „mrowek” nie wróci // Rzeczpospolita. – 2003. – 26.09. – S. B3.
23. Bazary padły pierwsze. Rozmowa z Bohdanem Wyznikiewiczem i Marcinem Peterlikiem... – S. 16.
24. Розширення Європейського Союзу... – С. 47.
25. Там само.
26. Там само, с. 48.
27. Там само, с. 48 – 49.
28. Там само, с. 48.
29. **Wojciechowski M.** Polska wprowadzi od 1 lipca 2003 r. wizy dla Rosjan, Białorusinów i Ukraińców // Gazeta Wyborcza. – 2002. – 21.02. – S. 12.
30. Informacja Ministra Spraw Zagranicznych RP Włodzimierza Cimoszewicza ..., S. 3.
31. Розширення Європейського Союзу ..., С. 270 – 271.
32. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про умови поїздок громадян (Набула чинності 09.10.03 р.) // <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/print/1308.htm> – 4 с.; Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Gabinetem Ministrów Ukrainy o zasadach ruchu osobowego. (Załącznik do uchwały nr 186/200 Rady Ministrów z dnia 23 lipca 2003 r.) // http://www.msz.gov.pl/Zasady_regulujace_ruch_osobowy_z_FR_Bialorusia_i_Ukraina_-7s.
33. Do Rosji z wiza i na zaproszenie // Rzeczpospolita. – 2003. – 19.09. – S. A6.
34. **Pawlicki J.** Wiza nie wystarczy // Gazeta Wyborcza. – 2002. – 21.02. – S. 12.
35. **Grudzien M.** Bez kataklizmów // Tygodnik Powszechny. – 2004. – 22.08. – S. 3.
36. UE chce ułatwić przekraczanie granicy // Rzeczpospolita. – 2003. – 2.09. – S. A8.
37. До ЄС можна буде їздити за безкоштовною візою // День. – 2003. – 10.09. – С. 3.
38. **Солодкий С.** „Візовий процес”. ЄС вирішує, як полегшити в'їзд українцям // День. – 2005. – 19.04. – С. 3.

Сергій Стоєцький

39. Польша нам допоможе ? // Дзеркало тижня. – 2005. – 19.02. – С. 1.
40. Polska bardziej gościnna // Rzeczpospolita. – 2004. – 22.11. – S. A4.
41. Monitoring polskiej polityki wizowej ..., S. 81.
42. Одноразова віза з правом перебування впродовж 30 днів коштувала 24 долл. США. – Див.: Розширення Європейського Союзу..., С. 52.
43. Розширення Європейського Союзу..., С. 57.
44. Там само, с. 305.
45. **Boratynski J., Gromadzki G.** – Op. cit. – S. 10 – 11. Наприклад, в українсько-угорській угоді про умови поїздок громадян від 9.10.2003 р. зазначається, що візи на багаторазовий в'їзд на територію Угорщини, дійсні до 5 років, після приєднання Угорщини до Шенгенської угоди використовуватимуться як національні візи, які дають право в'їзду виключно на територію Угорської Республіки, там перебувати та виїжджати (див.: Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Угорської Республіки про умови поїздок громадян (набула чинності 16.12.03 р.) // <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/print/1299.htm> – п. 5 ст. 10). Подібно звучить і відповідний розділ (ст. 10) українсько-польської угоди про умови поїздок громадян, в якому йдеться про видачу певним категоріям громадян України довгострокових віз (до 5 років) з правом на необмежену кількість в'їздів на територію РП, хоча в цій угоді, на відміну від українсько-угорської, не наголошується на тому, що таким видом віз регулюватимуться умови перебування українських громадян на території РП після приєднання Польщі до Шенгена, як і те, що ці візи стосуватимуться умов перебування тільки на території РП.
46. **Slojewska A.** Albo kciuk, albo wizy // Rzeczpospolita. 2004. – 26.10. – S. A8.
47. Monitoring polskiej polityki wizowej..., S. 22.
48. **Grudzien M.** – Op. cit.
49. Więcej niż sąsiedztwo : Rozszerzona Unia Europejska i Ukraina – nowe relacje. Raport końcowy. – Warszawa – Kijów : Fundacja im. Stefana Batoro, Międzynarodowa Fundacja “Odrodzenie”, 2004. – 119 s.
50. Ibid. – S. 83.
51. Ibid. – S. 88.
52. Пор.: Розширення Європейського Союзу..., с. 317 – 322.
53. Там само, с. 322.

україна і світ

україна і світ

Перші Курасівські читання

15 грудня 2005 року в Інституті політичних і етнонаціональних досліджень відбулися Перші Курасівські читання на тему „Етнополітична ситуація в Україні напередодні парламентських виборів“.

Представницьке наукове зібрання вів академік Національної академії наук України **О. Онищенко**. У вступному слові він охарактеризував наукову, політичну й державну діяльність покійного засновника й директора Інституту політичних і етнонаціональних досліджень, академіка НАН України І. Кураса. Було зачитано текст привітання учасникам читань Голови Верховної Ради України, академіка НАН України **В. Литвина**.

Дискусія велася за такими напрямками: сучасні проблеми етнополітики – теоретичний та практичний аспекти; актуальні питання історичної політології; методологічні і теоретичні проблеми політичної науки.

З науковими доповідями і повідомленнями виступили доктор політичних наук **Ю. Левенець**, магістрант Інституту міжнародних відносин Національного університету ім. Т. Шевченка **А. Курас**, академік НАН України **В. Кремень**, член-кореспондент НАН України **М. Михальченко**, доктор історичних наук **Ю. Шаповал**, доктор політичних наук **К. Балабанов**, доктор історичних наук **О. Сминтина**, доктор філософських наук **О. Волкогонова**, кандидат політичних наук **О. Дубас**, кандидат історичних наук **Г. Гребенник**.

Планується видання матеріалів читань.

На читаннях було презентовано щойно видану книгу – „Біобібліографія. Іван Федорович Курас“. Видання відбиває основні етапи життя та науково-організаційної діяльності академіка І. Кураса. Показчик літератури містить праці вченого.

Курасівські читання вирішено проводити щороку.

Проблеми міжетнічного та міжконфесійного примирення в регіоні Західних Балкан

Такехіро Того,

професор, голова Наукової ради
Європейського центру за мир і розвиток

Негослав Остоїч,

виконавчий директор
Європейського центру за мир і розвиток

Валентин Якушик,

провідний науковий співробітник
Інституту європейських досліджень НАН України,
професор Національного університету
„Киево-Могилянська академія”

У жовтні 2005 року в Белграді, столиці Союзної держави Сербії і Чорногорії, відбувся Міжнародний симпозіум „Національне і міжетнічне примирення та релігійна терпимість на Західних Балканах” – важлива зустріч відомих науковців і державних діячів з багатьох країн світу. Метою цієї зустрічі було обговорення одного з найактуальніших питань європейського континенту – загрози миру і стабільності в регіоні Західних Балкан і, зокрема, міжетнічних та міжконфесійних спорів та пошуку шляхів їх вирішення.

Зібрання організував Європейський центр за мир і розвиток (ЄЦМР) (European Center for Peace and Development) „Університету ООН за мир” (the United Nations University for Peace) в Белграді спільно з урядом Японії та за його фінансової підтримки. Точніше, партнерськими організаціями стали „Японський Фонд”¹

¹ „Japan Foundation” – офіційна назва англійською мовою, а японською – „Кокусай корю кікін” – „Фонд міжнародного обміну”. Це досить поширена практика, коли зміст офіційної назви тієї чи іншої японської організації англійською і японською мовами може бути різним. А загальноприйняті назви японських організацій слов’янськими мовами, як правило, калькують з англійської.

і „Рада дружніх обмінів”² – організації, тісно зв’язані з міністерством закордонних справ Японії.

Європейський центр за мир і розвиток (ЄЦМР) – це міжнародний регіональний центр у складі „Університету ООН за мир”, що розташований в Сан Хосе (Коста-Ріка). ЄЦМР створено за Резолюцією Ради „Університету ООН за мир” UP-C2/19 від 20 січня 1983 року та міжнародної угоди, підписаної Університетом і урядом СФР Югославії 22 жовтня 1984 року. Відповідно до цих установчих документів, головними завданнями і цілями ЄЦМР є „організація і проведення відповідних магістерських і докторських (postgraduate) програм, дослідницької роботи і поширення знань, що сприяють миру, розвитку і міжнародному співробітництву”. Такі завдання виконувалися понад два десятиліття, і проведення цього симпозиуму стало нагодою відзначити двадцяту річницю створення ЄЦМР.

Одна з головних рис Балкан – їх багатонаціональний, багатоконфесійний і розмаїтий культурний склад. Однак протягом століть позитивний потенціал цих важливих факторів, як правило, не використовувався, навпаки – вони найчастіше ставали джерелом спорів та напруженості, а час від часу й конфліктів між народами і державами. За останні п’ятнадцять років Балкани, передусім їх західна частина, зустрічалися з двома типами найсерйозніших проблем – військовими конфліктами та економічними змінами, що суттєво впливали на розвиток регіону в цілому.

„Балканські війни”, що запалали в 1990-х роках, принесли незчисленні людські втрати та величезні збитки. І тому зараз складається враження, що народи і країни Західних Балкан є більш розділеними і більш віддаленими одне від одного, ніж будь-коли раніше.

Маючи все це на увазі, ЄЦМР розпочав підготовку симпозиуму, визначивши його головне завдання: сприяти зміцненню миру і стабільності в регіоні через міжетнічне та міжконфесійне примирення як передумову розвитку в регіоні. Для цього ЄЦМР запросив багатьох вчених і громадських діячів висловити думки щодо шляхів та засобів вирішення цих проблем. В симпозиумі взяли участь 70 учасників та 16 спостерігачів. Серед учасників були представники всіх балканських країн, низки інших європейських країн, США та Японії, серед них такі видатні діячі, як Ясуші Акаші – колишній заступник Генерального Секретаря ООН і спеціальний представник ООН в Югославії; сер Джеймс Менчам – Президент Світового форуму за мир і терпимість, колишній Президент Республіки Сейшельські Острови; Янеш Становнік – колишній Виконавчий секретар Економічної комісії ООН для Європи, колишній Президент Республіки

² Англійську назву – „The International Friendship Exchange Council” взагалі складно точно перекласти на українську мову, а дослівний переклад японської офіційної назви цієї організації – „Кокусай шіндзен кьокай” – „Асоціація міжнародної дружби”. 2006 року в Японії планується перейменувати цю організацію на „Агентство сприяння народній дипломатії”.

Словенія; академік Браніслав Шошкіч – колишній Президент Республіки Чорногорія; Паскаль Міло – колишній міністр закордонних справ Албанії, дійсний член Албанської Академії наук і мистецтв. З вітальною промовою до учасників симпозіуму звернувся Президент Республіки Сербія Борис Тадич.

У виступах учасників симпозіуму наголошувалось, що рани, завдані серцям та умам народів – всім етнічним групам і конфесіям в регіоні Західних Балкан, дуже глибокі і болісні, і для того, щоб вони загоїлися, потрібно буде багато часу і терпіння. Західні Балкани все ще перебувають у стані напруженості й відчуття небезпеки.

Нині найскладнішою проблемою Західних Балкан є косовська криза. Її конструктивне розв'язання з урахуванням інтересів всіх сторін було б суттєвим внеском у справу миру і стабільності в усьому цьому регіоні. Відповідна діяльність неурядових організацій, як наголошували учасники симпозіуму, може бути досить корисною, але ж головна відповідальність за вирішення складних проблем, пов'язаних з цією кризою, лежить передусім на міжнародній спільноті.

Симпозіум викликав велику зацікавленість засобів масової інформації. Його робота широко висвітлювалася в ЗМІ Сербії і Чорногорії та Боснії і Герцеговини. 28 телеканалів, радіостанцій та агентств новин приділили симпозіуму свою увагу, серед них – телеканал „Мрежа” з Сараєво (Боснія і Герцеговина), „Єдінство” з Приштини (Косово і Метохія), „Вільна Європа”, „Німецька хвиля”, „Голос Америки”. Всі сходилися на тому, що симпозіум був дуже успішним.

Однак навряд чи можна сказати, що симпозіум „виконав справу” або що він став „завершенням початку” (адже ЄЦМР вже багато років серйозно переймається проблемами кризи на Балканах); незважаючи на успіх симпозіуму, ЄЦМР повинен і надалі докладати великих зусиль для міжнародного та міжконфесійного порозуміння в регіоні.

Беручи до уваги пропозиції, що висловлювалися на симпозіумі, та реалії ситуації на Балканах, Адміністративна рада ЄЦМР на своїй сесії по завершенні симпозіуму вирішила запровадити проведення щорічних міжнародних конференцій і створити постійну дослідницьку групу, до складу якої входитимуть до двадцяти науковців і громадських діячів з усього світу. Завданням цієї групи буде дослідження міжетнічних та міжконфесійних відносин на Балканах і підготовка відповідних аналітичних доповідей. Першу таку міжнародну конференцію планується провести в жовтні 2006 року в Скоп'є (Македонія) або в Подгориці (Чорногорія). Європейський центр за мир і розвиток (ЄЦМР) шукає партнерів і спонсорів, необхідних для реалізації цього та інших важливих проектів.

Багатопартійність і проблеми ідеологічної ідентифікації

Юрій Шайгородський,

кандидат психологічних наук, президент
Українського центру політичного менеджменту

Катерина Меркотан,

головний консультант
Українського центру політичного менеджменту

*Політичні партії України: В 3 т. / Уклад.: Ю. Шайгородський
– К.: Український центр політичного менеджменту, 2005.*

*Презентація тритомника відбулась 26 грудня 2005 року в
УНІАН.*

*Нижче подаємо передмову до довідника (у скороченому
вигляді).*

Представницька демократія неможлива без існування одного з базових інститутів сучасного суспільства – політичних партій як об'єднань громадян на основі спільності політичних інтересів та переконань.

Змагальність політичних груп, об'єднаних навколо лідерів протягом багатьох століть, була і залишається сутнісною ознакою політичної історії. Щоправда, політичні партії в сучасному їх розумінні, виникли лише на початку XIX століття. Це було пов'язано із запровадженням у ряді західних країн загального виборчого права, з активним залученням громадян до вирішення важливих проблем політичного життя.

Історично для виникнення партій було необхідно створення інституту політичного представництва, через який би втілювалися в життя найважливіші ідеї представницької демократії – ідея представництва як гарантії особистісної волі громадян, а також ідея делегування певних повноважень представникам народу для захисту інтересів різних категорій населення в системі органів державної влади.

Сучасні політичні партії значною мірою формують владні відносини в державі, визначають характер і напрями політичних процесів, стратегію і тактику боротьби за владу. У такий спосіб формалізуються та закріплюються основні ознаки політичних партій: партія є носієм певної ідеології; партія об'єднує однодумців; партія представляє і захищає інтереси певних суспільних груп; партія націлена на завоювання та

утримання влади тощо.

У більшості країн правовий статус партій регулюється конституційними нормами або спеціальними законами. В Україні діяльність політичних партій регламентується Конституцією України, законами України „Про політичні партії в Україні”, „Про об’єднання громадян” тощо. Участь політичних партій у виборах визначається окремими законами – „Про вибори народних депутатів України”, „Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів”, „Про вибори Президента України”.

Організаційні засади діяльності партій деталізуються Законом України „Про політичні партії в Україні”. У ньому, зокрема, закріплюються умови членства в партії (ст. 6). Так, забороняється бути членами будь-яких політичних партій: суддям, працівникам прокуратури, працівникам органів внутрішніх справ, співробітникам Служби безпеки України, військовослужбовцям, а також працівникам органів державної податкової служби.

Законом встановлюються обов’язкові установчі документи – програма і статут (ст. 7, 8), а також умови створення та реєстрації політичної партії (ст. 10, 11).

Правова база – необхідна, але недостатня умова утвердження партій у політичній структурі суспільства. Покликані сприяти формуванню і висловленню політичної волі громадян, партії мають стати невід’ємною складовою громадянського суспільства. Будучи виразниками потреб та інтересів своїх прихильників, партії безпосередньо чи опосередковано продукують норми і цінності, об’єднують соціальні групи у певні спільноти, створюють умови для соціальної активності.

Партійний розвиток в Україні вже має свою історію. Ця історія знає перемоги і поразки, кризи і періоди інтенсивного розвитку. Становленню багатопартійності присвячено велику кількість наукових публікацій та досліджень (зокрема, праці Д. Видріна, Ю. Ганжурова, Є. Головахи, М. Томенка та ін.).

Початком „неформального” зародження багатопартійності в Україні, очевидно, слід вважати кінець 1980-х років. Період „перебудови і гласності” заклав передумови створення реальної багатопартійності на теренах колишнього СРСР. Виникнення багатопартійності в Україні започатковано зародженням першого масового політичного об’єднання – Народного руху України за перебудову.

„Формальний” початок української багатопартійності покладено 1990 року. Саме тоді Міністерство юстиції України зареєструвало Українську республіканську партію. Наступного року було зареєстровано вже сім партій – Українську селянську демократичну партію, Партію зелених України, Демократичну партію України, Партію демократичного відродження України, Ліберальну партію України, Українську християнсько-демократичну партію, Соціалістичну партію України. 1992

року кількість партій зросла ще на 6, а 1993 („передвиборчого”) – на 16 і досягла 31.

Політичні партії починають відігравати помітну роль у суспільно-політичному житті країни. Додаткового імпульсу для розвитку політичних партій додали вибори до Верховної Ради України. 1994 року до парламенту України II скликання увійшли представники 14 партій. Найбільше представництво мали: Комуністична партія України – 99 народних депутатів, Народний рух України – 21 депутат і Селянська партія України – 19 мандатів (Верховна Рада України I скликання формувалася переважно з представників КПРС – майже 80 %). Таке широке партійне представництво у Верховній Раді давало підстави стверджувати, що в Україні вже сформовані засади багатопартійності.

На початок чергового „виборчого” року (1998) в Україні було зареєстровано 52 політичні партії. 44 з них висловили намір взяти участь у виборах. У результаті парламент III скликання складався з представників 22 політичних партій.

Станом на 1 січня 2001 року в Україні було зареєстровано вже 109 політичних партій, а напередодні парламентських виборів 2002 року їх налічувалось більше 150. У Верховній Раді IV скликання працюють представники понад 30 політичних партій України.

Зменшується кількість позапартійних народних депутатів. Деякі з них створили та очолили політичні партії. Йдеться про Народну партію (голова – В. Литвин), Політичну партію „Третя Сила” (В. Гаврилюк), партію „Народна влада” (В. Нечипорук), Демократичну партію угорців України (І. Гайдош) та ін.

Крім того, спостерігаються динамічні зміни у складі існуючих партій. Це пов'язано з певною переоцінкою політичних цінностей внаслідок подій президентської виборчої кампанії 2004 року, а також з переосмисленням політичних цілей і формуванням політичних пріоритетів напередодні парламентських виборів 2006 року.

Попри динамічний процес партійного структурування (ліквідація, об'єднання), поки що тенденція до зростання кількості політичних партій зберігається. Якщо на початок 1993 року в Україні існувало 15 партій, то на початок 1998-го їх налічувалося вже 52, на початок 2001-го – 109, на сьогодні – 125.

Отже, законні підстави брати участь у парламентських виборах 2006 року мають 124 політичні партії України. Центральна виборча комісія зареєструвала 44 суб'єкти виборчого процесу, з них 17 виборчих блоків (52 партії) і 27 політичних партій, які самостійно братимуть участь у виборчих перегонах.

Зрозуміло, що створення стабільної партійної системи – це, з одного боку, складний і тривалий процес формування політичних течій, з іншого – поширення відповідних політичних цінностей.

Українські партії перебувають у стані пошуку ефективної ціннісної

парадигми сучасності. Саме цим, на нашу думку, пояснюється таке їх розмаїття.

Українська багатопартійність є скоріше кількісною, ніж якісною. Так склалося, що політичні партії виникли раніше, ніж соціальні групи, інтереси яких вони мають захищати. Тому соціальна база більшості партій залишається на сьогодні невизначеною.

Розмитість ідеологічних орієнтирів утруднює шляхи політичної соціалізації та ідентифікації. При цьому варто взяти до уваги, що жодний ідеал минулого не може претендувати на універсалізм, тому що з часом змінюється сам ціннісний об'єкт.

У процесі політичної діяльності відбувалася заміна одних політичних ідеалів іншими. На сьогодні ефективними можуть стати лише синтезовані моделі, що відбивають сукупний результат політичної еволюції.

Партії завжди були носіями ідеології. Традиційною є прихильність виборця до партій з чіткими програмними концепціями та ідеологічними конструктами. Водночас більшість сучасних політичних партій України не мають чіткого ідеологічного забарвлення, і пересічному громадянину не просто зорієнтуватися у виборі ідейно-політичного напрямку. Проблема ідентифікації залишається актуальною і для багатьох новостворених партій. Саме тому, як правило, виборець „персоніфікує” партію, орієнтуючись на лідера партійного списку.

На сьогодні з 125 політичних партій, зареєстрованих Міністерством юстиції України, чотири називають себе комуністичними, чотири – ліберальними, сім – зеленими чи екологічними, чотирнадцять – соціал-демократичними, чотири партії претендують на представництво інтересів сільського населення, ще три називають себе представниками інтересів українських жінок.

За таких обставин назва партії як індикатор її ідеологічного спрямування просто втрачає сенс. Це, в свою чергу, утруднює процес ідеологічної ідентифікації партій. Щоправда, процес набуття ідеологічної ідентичності – завдання не з легких і потребує часу. З огляду на це, сьогодні доцільніше вести мову про певні загальні ідеологічні орієнтації у партійно-політичному просторі України.

Крім того, сучасні засоби комунікації позбавляють ідеологію значення головного знаряддя політичної мобілізації – на зміну ідеологам приходять політтехнологи. У партійній практиці, на жаль, нерідко ідеологія перетворюється на необхідний, але не надто функціональний елемент партійної діяльності.

Міркуючи про нерозвиненість ідеологічних засад в Україні, не слід вдаватися до надмірних узагальнень: теоретичний дискурс різних напрямів політичного спектра відрізняється рівнем повноти та інтенсивності. У цьому плані „ліві” видаються краще „теоретично підкованими”, ніж „центристи” або „праві”. Також чітко окресленим є націоналістичний дискурс. Попри відмінності у формах втілення (революційний чи реформаторський шлях),

національна ідея як теоретичний (ідеологічний) конструкт наповнюється реальним змістом і, ймовірно, з часом набуде ознак загальнонаціональної доктрини.

Що ж стосується таких сегментів партійного поля, як соціал-демократи та ліберали, то їх теоретична база є на сьогодні дещо розмитою. Виходячи з основних ознак соціал-демократії (народовладдя та захист соціальних інтересів як національна ідея; „свобода – справедливість – солідарність” як триада цінностей) та лібералізму (загальнолюдські цінності, що базуються на національному ґрунті – національна ідея; „особистість — суспільство — держава” як ієрархія цінностей), можна говорити про ключові відмінності ідеологічних позицій. Поєднання ідей соціал-демократії та лібералізму, яке спостерігаємо в програмах політичних партій є, з одного боку, свідченням тенденції до інтеграції основних політичних цінностей, з іншого – вказує на складність ідеологічної ідентичності на тлі втрати національного консенсусу з питань базових цінностей.

Здебільшого брак повноцінного дискурсу політичних цілей не може не позначитися на „якості” партійних ідеологій: вони переважно заформалізовані і копіюють засадничі ідеї. Так, більшість партій формулює свою головну мету як побудову соціально справедливого, демократичного суспільства.

Додаткові труднощі ідеологічної самоідентифікації українських партій пов’язані з необхідністю їх позиціонування в нестійкому й багатовекторному політичному просторі.

Труднощі структурування українських партій пов’язані з їх власною політичною ідентифікацією. У програмах можна зустріти посилання на ідеологічний напрям або на політичну платформу партій. Переважна більшість партій досить невизначено або узагальнено ідентифікує себе. З 125 існуючих сьогодні в Україні партій лише близько 30 чітко вказують у програмних документах свою ідеологічну чи політичну приналежність (Комуністична партія України, Конгрес українських націоналістів, Народний рух України, Соціал-демократична партія України (об’єднана), Українська народна партія, Українська республіканська партія „Собор” та ін.). Попри те, що не існує усталених ідеологічних критеріїв, чітке зазначення своєї програмної позиції полегшує процес знайомства з партією та окреслює у такий спосіб коло потенційних її прихильників.

На нашу думку, за українських умов позиціонування партій не вписується в право-ліву шкалу. Проведений аналіз ідеологічних засад дає підстави говорити, що в Україні представлено весь спектр політичних партій. Хоча актуальною залишається проблема їх ідентифікації та самоідентифікації. З одного боку, багатомірність політичного спектра безумовно ускладнює позиціонування в „єдиній системі координат”, провокуючи на гібридні, нечіткі, не завжди зрозумілі виборцеві ідеологічні формулювання. З іншого боку, ця обставина зайвий раз підкреслює незавершеність процесу формування ідеологій, адже осмислення перспективи й прив’язка до

системи координат „минуле - сьогодення - майбутнє” відбувається за допомогою „системи ідей” (цінності, переконання, орієнтації).

Існують також чинники, що актуалізують значимість програмно-ідеологічної діяльності політичних партій. Головний із них, очевидно, полягає в тому, що в суспільстві, де система цінностей ще остаточно не склалася, на перший план політичної боротьби нерідко висуваються переконання.

Варто також визнати, що вдосконалення форм і методів „ідеологічної роботи” зможе дати новий поштовх для вироблення „національної ідеї”.

Ідеології завжди відігравали важливу роль у становленні політичних складових. Вони не лише слугували засобом інтеграції суб'єктів політичної діяльності, але й переводили цілі суспільного розвитку в зрозумілий для кожного громадянина контекст. Однак, це не зменшує потреби у виразній артикуляції альтернатив суспільного розвитку та публічного обговорення відповідних цінностей. Це важливо і для закріплення демократичних шляхів взаємодії громадян і влади, і для раціоналізації прихованих соціальних конфліктів.

Подальший хід ідеологічної та політичної ідентифікації багато в чому залежатиме від інтенсивності міжпартійної полеміки, яка дозволить здійснити чітке політичне розмежування. На жаль, сьогодні такий міжпартійний діалог практично не ведеться.

Несформованість основних засад громадянського суспільства в Україні безпосередньо відбивається на соціальній, насамперед політичній активності її громадян, яка є необхідною умовою посилення ролі та участі громадськості у формуванні й реалізації державної політики.

До позитивних зрушень у розвитку української партійної системи можна віднести й створення політичними партіями регіональних і місцевих осередків, що є свідченням поглиблення й розширення процесу партійного будівництва.

Чимало партій користувалися можливістю створення або підтримки діяльності громадських організацій, професійних об'єднань. Досвід демократичних країн свідчить, що за певних умов такі організації стають резервом збільшення членів партії, розширення кола партійних симпатиків.

Розвиток різних ідейно-політичних напрямів, поза сумнівом, сприятиме утвердженню демократичних цінностей в українському суспільстві. Проблема ж ідеологічної ідентифікації політичних партій залишатиметься актуальною.

Підготовка до участі у виборчій кампанії 2006 року спонукає партії до блокування. Потужні блоки можуть призвести, з одного боку, до вагомій перемоги на парламентських виборах, з іншого – перевірити дієвість існуючих політичних партій або доцільність їх подальшої діяльності. Ймовірним наслідком об'єднавчих зусиль може стати формування з часом двоблокової партійної системи. Досвід розвинених демократій свідчить про

розвиток саме за таким сценарієм – від багатопартійності до двоблоковості партійних систем.

При безсумнівному посиленні ролі партій в сучасних політичних процесах говорити про якісну зміну партій найближчим часом не доводиться. Зміна сутнісної складової політичних партій – питання історичної перспективи, а вона значною мірою залежить від того, наскільки послідовно будуть проводитися суспільні реформи, зокрема політичні.

Зрештою, сьогодні змагаються не ідеології, а окремі політики, політичні групи, які пропагують або намагаються пропагувати ті чи інші ідеї. Не виключено, що на певному етапі такі ідеї наповняться конкретним змістом суспільних потреб і у такий спосіб стануть дієвим ідеологічним чинником політичного життя.

За будь-яких обставин, партійна розбудова суттєво вплине на процес формування дієвих органів влади, вдосконалення зв'язків між владними та громадськими структурами, а також в цілому на розвиток громадянського суспільства в Україні.

Книжкова полиця

Акти європейського права із соціальних питань / За заг. ред. В. М. Литвина. - К.: Парламентське вид-во, 2005. - 543 с.

Андріченко Л. В. Регулирование и защита прав национальных меньшинств и коренных малочисленных народов в РФ. - М.: Городок, 2005. - 384 с.

Баранов О. А. Інформаційне право в Україні: стан, проблеми, перспективи. - К.: Видавничий дім „СофтПрес”, 2005. - 316 с.

Белов С. А. Избирательная система как правовой институт. - СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005. - 120 с.

Бірквич Р. В. Ісламський чинник у міжнародних відносинах на Балканах: Автореф. дис. ... канд. політ. наук / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. - К., 2005. - 22 с.

Болотіна Н. Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні. - К.: Знання, 2005. - 381 с.

Виборець та депутат: Досвід Сполученого Королівства. - К.: Британська Рада в Україні, 2005. - 12 с.

Воронов І. О. Політична конфліктологія: діалектика соціальних суперечностей і суспільної згоди / К.: Генеза, 2005. - 320 с.

В'юницька О. І. Роль Ради Європи у зміцненні демократії в країнах Центрально-Східної Європи: Автореф. дис. ... канд. політ. наук / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. - К., 2005. - 20 с.

Гардашук Т. В. Концептуальні параметри екологізму. - К.: Видавець ПАРАПАН, 2005. - 200 с.

Герасимчук Т. Ф. Країни Центральної Європи в політиці Європейського Союзу (1989 – 2004): Автореф. дис. ... канд. іст. наук / Ін-т історії України НАН України. - К., 2005. - 23 с.

Гнилорыбов В. В. Местное самоуправление в Украине: мир понятий и терминов от А до Я: Учеб. пособие / В. В. Гнилорыбов, В. Н. Тихонов. - Луганск: Изд-во ВНУ им. В. Даля, 2005. - 168 с.

Голик Ю. В. Коррупция как механизм социальной деградации / Ю. В. Голик, В. И. Карасев. - СПб.: Изд-во Р. Асланова „Юридический центр Пресс”, 2005. - 329 с.

Горян Е. В. Органі місцевого самоврядування в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав і свобод громадян України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Ін-т законодав. ВР України. - К., 2005. - 20 с.

Діденко Н. Г. Управління, влада, держава: філософські аспекти

взаємодії: Моногр. – Д.: ДонДУУ, 2005. – 128 с.

Дегтев Г. В. Становление и развитие института президентства в России: теоретико-правовые и конституционные основы / МГИМО (университет) МИД РФ; Международный институт управления. – М.: Юристъ, 2005. – 237 с.

Дмитренко М. А. Формування політичної культури особистості в умовах трансформації суспільства (політологічний аналіз): Автореф. дис. ... канд. політ. наук / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2005. – 20 с.

Долженков О. О. Трансформація політичних систем України та Білорусі: порівняльний аналіз: Автореф. дис. ... д-ра. політ. наук / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – К., 2005. – 32 с.

Захаров Є. Права людини та основні свободи в Україні: старі й нові виклики: Перші Президентські слухання. – К., 2005. – 16 с.

Історія філософії. Словник / За заг. ред. В. І. Ярошовця. – К.: Знання України, 2005. – 1200 с.

І. Ф. Курас. Біобібліографія. (Сер. „Біобібліографія вчених України”). – К.: „Наукова думка”, 2005. – 51 с.

Кавтарадзе С. Д. Этнополитические конфликты на постсоветском пространстве. – М.: Экзамен. – 2005. – 224 с.

Кольев А. Н. Нация и государство. Теория консервативной реконструкции. – М.: Логос, 2005. – 800 с.

Конах В. К. Забезпечення інформаційної безпеки держави як складової системи національної безпеки (приклад США): Автореф. дис. ... канд. політ. наук / Нац. ін-т стратег. дослідж. – К., 2005. – 20 с.

Копійка В. В. Європейський Союз: досвід розширення і Україна / К.: Юрид. думка, 2005. – 448 с.

Короткий Оксфордський політичний словник / За ред. Макліна І., Макмілана А. – 2-ге вид., випр. та доп. – К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2005. – 789 с.

Коршук Р. М. Особливості національної ідеї в політичних концепціях українського та російського консерватизму: Автореф. дис. ... канд. політ. наук / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 19 с.

Макаров Г. В. Регіоналізм як чинник політичного процесу у сучасному українському суспільстві: Автореф. дис. ... канд. політ. наук / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 16 с.

Малярчук В. А. Міжнародна діяльність політичних партій України: Автореф. дис. ... канд. політ. наук / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України – К., 2005. – 32 с.

Медвідь А. М., Медвідь Ф. М. Ораторське мистецтво працівників: Навчальний посібник. – Київ: Міленіум, 2005. – 336 с.

Медушевский А. Н. Теория конституционных циклов / Гос. ун-т - Высшая школа экономики. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2005. – 574 с.

Опитування громадської думки. Для журналістів і політиків. / К.: Фонд „Демократичні ініціативи”, 2005. – 88 с.

Політичні партії України: В 3 т. / Уклад.: Ю. Шайгородський – К.: Український центр політичного менеджменту, 2005.

Прорыв к свободе: О перестройке двадцать лет спустя (критический анализ). – М.: Альпина Бизнес Бук. – 2005. – 436 с.

Радько Т. Н. Теория государства и права: Учеб. для вузов. – М.: Академический проект, 2005. – 816 с.

Ресент О. Розвиток парламентаризму в Україні / Ін-т історії України НАН України. – К., 2005. – 125 с.

Розвиток політичної думки в Україні: Навч. посіб. / Дубінін В. В. – Краматорськ: ДДМА, 2005. – 216 с.

Рябцев В. П., Леонов О. Л., Станкевич В. Л. Політичні партії: правова регламентація діяльності в Україні: Навч. посіб. / К.: ПП „Телерадіокомпанія „ІК”, 2005. – 108 с.

Саидов А. Х. Национальные парламенты мира: Энцикл. справ. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 720 с.

Скрипкина Ж. Б. Избирательные системы и технологии: Учеб. пособие. – М.: Вузовский учебник, 2005. – 174 с.

Солдатенко В. Ф. Три Голгофи: політична доля Володимира Винниченка. К., Світогляд, 2005. – 349 с.

Хлистун Г. В. Етика засобів масової інформації в сучасних політичних процесах: Автореф. дис. ... канд. політ. наук / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2005. – 20 с.

Храбан І. Система європейської безпеки і напрями воєнно-політичної інтеграції України до її структур (політологічний аналіз): Монографія / К.: Варта, 2005. – 544 с.

Хрипко С. Л. Інформаційне право: Навч.-метод. посіб. – Донецьк: „Юго-Восток”, 2005. – 234 с.

Черныш А. Политические теории мира: история и современность: Курс лекций для вузов. – О.: Астропринт, 2005. – 300 с.

Чиркин В. Е. Публичная власть. – М.: Юристъ, 2005. – 175 с.

Ярош Я. Б. Політична суб'єктність молодіжних об'єднань у державотворчих процесах України (роки незалежності): Автореф. дис. ... канд. політ. наук / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2005. – 19 с.

Яценюк Г. М. Українська політична еміграція і Гетьманщина в 1710 – 1742 рр.: політико-дипломатичний аспект: Автореф. дис. ... канд. політ. наук / Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2005. – 20 с.

Яцимірська М. Сучасний медіатекст: Словник-довідник. – Львів: ПАІС, 2005. – 128 с.

Вийшов у світ №1 (15) журналу „Соціальна психологія”

Перший у 2006 році номер часопису відкривається теоретичною статтею члена-кореспондента АПН України В. Татенка „Суб’єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології”. У цьому ж розділі друкується закінчення статті члена-кореспондента АПН України М. Слюсаревського і наукового кореспондента лабораторії методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень Інституту соціальної та політичної психології АПН України І. Кривонос „Просторово-часовий континуум етнопсихологічного дослідження: парадигмальні засади та досвід побудови”.

Актуальні проблеми методології розглядаються у статтях доктора педагогічних наук І. Мейжис „Соціальний капітал як предмет вивчення в соціальній психології” та кандидата психологічних наук О. Дроздова „Агресіологія як міждисциплінарна галузь наукових досліджень”.

„Особисті чинники формування ідейно-політичних настановлень студентської молоді” – назва наукової розвідки кандидата психологічних наук М. Білик.

У розділі „Психологія особистості” публікуються статті кандидата психологічних наук О. Колісника „Духовний розвиток особистості” та аспіранта Донецького інституту післядипломної освіти інженерно-педагогічних працівників М. Северіна „Психологічні особливості особистості в умовах економічної депривації”.

Окремі аспекти соціалізації особистості розглядаються в публікаціях аспіранта лабораторії соціальної психології Інституту психології ім. Г. Костюка АПН України Л. Суятінової та аспіранта лабораторії психології творчості того ж інституту Л. Токаревої.

В журналі презентовано також рубрики „Соціологія”, „Психологія праці”, „Вікова психологія”, „Психологічні війни”.

Під рубрикою „З історії науки” надруковано статтю кандидата психологічних наук М. Шевчук „Особливості розвитку української психоаналітичної теорії на початку XX століття”.

Наступний номер „Соціальної психології” вийде у березні 2006 року.